

СТЕПАН ПАХОРАКО, МИХАЙЛО ДМИТРИВ

УКРАЇНСЬКА ФАЛЕРИСТИЧНА
СПАДЩИНА ПЕРІОДУ
НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ
1848-1956 РОКІВ

Львівське регіональне суспільно-культурне товариство «Надсяння»

✧ СТЕПАН ПАХОЖО, МИХАЙЛО ДМИТРІВ ✧

УКРАЇНСЬКА ФАЛЕРИСТИЧНА
СПАДЩИНА ПЕРІОДУ
НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ
1848-1956 РОКІВ

Львів
Растр-7
2022

УДК 94(477):737.2.01(477)

П 21

П 21 Пахолко С., Дмитрів М. Українська фалеристична спадщина періоду національно-визвольної боротьби 1848-1956 років. – Львів : Растр-7, 2022. – 176 с., іл.

ISBN 978-617-8134-09-9

Добірка науково-популярних статей та есеїв Степана Пахолка та Михайла Дмитріва «Українська фалеристична спадщина періоду національно-визвольної боротьби 1848-1956 років» звела в одне видання найбільш вагомі праці, реалізовані натхненим далекоглядною метою дослідниками упродовж багатьох десятиліть. В них подані найдраматичніші події з історії України, проілюстровані у фалеристичних пам'ятках.

Усім хто не байдужий до історії рідного краю та її фалеристичної спадщини.

УДК 94(477):737.2.01(477)

Автори і Видавництво висловлюють щирю подяку:

n. Matt Pickett, власнику компанії "Aristocrat flooring"
м. Ст. Катерін, Онтаріо, Канада

n. Ігорю Лиску, меценату, патріоту України

ISBN 978-617-8134-09-9

© Пахолко С., Дмитрів М., 2022

© Видавництво «Растр-7», макет, 2022

КАРБИ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ: НОВА КНИГА СТЕПАНА ПАХОЛКА

Те, що у загальній моделі наукових галузей називається допоміжними історичними дисциплінами, для авторів є безмірно великим і відкритим полем дослідницьких зусиль. На цих теренах Степан Пахолко шанований краєзнавець і колекціонер, в минулому інженер-електрик, з керівного складу Львівського телевізійного заводу, відчуває себе повноцінним господарем: тисячі предметів фалеристики, різного роду артефактів українських національно-визвольних змагань (атрибутика, меморіальні пам'ятки тощо), а також мистецтва малих форм багатьох періодів історії, ним не просто зібрані, вивчені, систематизовані, але й введені у науковий обіг. Більше того, значна частина публікацій С. Пахолка – тих, які вийшли окремими книжками, або ж розпорошені в періодиці – дала імпульс для наукових пошуків для уже інших дослідників. Вони стали відкриттями цілих комплексів культурної та історичної пам'яті, мистецьких феноменів та життєвих доль видатних українців. В цій особливості – важлива особливість публікацій, а також і характерна риса ціннісного імперативу автора, його громадянського сумління.

Добірка науково-популярних статей та есеїв Степана Пахолка та Михайла Дмитріва «Українська фалеристична спадщина періоду національно-визвольної боротьби 1848-1956 років» звела в одне видання найбільш вагомі праці, реалізовані натхненним далекоглядною метою дослідниками упродовж багатьох десятиліть. В них – синтез живої емоції та широких наукових пізнань, рідкісної інтуїції та невтомного пошуку відповідей на складні питання історії. Ланка до ланки тяглоті національної культурної традиції, інституційного життя політичних, церковних, освітньо-наукових, військових, лікарських, господарських, спортових, громадсько-культурних організацій і товариств паспортизують широкий контекст життя Українства в реаліях конкретного історичного часу.

Читачеві цієї книги потрібно наперед себе налаштувати на інтригуючу мандрівку щільним часопростором, в якому помістилися вольові зусилля українських спільнот на Батьківщині, а також в розсіянні, будувати свою – державницьку – систему комунікації, символізувати свій національний культурний простір. Пам'ятки фалеристики чи не найбільш виразно артикують основи української ідентичності в міжкультурних діалогах. Серед знайдених артефактів є чимало таких, що мають непересічну мистецьку вартість, а також які візуалізують стадіальність розвитку певних смислових парадигм у тій чи іншій сфері діяльності.

Книга Степана Пахолка та Михайла Дмитріва є унікальною і в тому, що на єдиній лінії наукового горизонту постане незліченне число подій історії і суспільно-культурного життя різних таксономічних рівнів. Фалеристика в розмаїтті форм, а з нею і філокартистика, мистецькі твори функціонально зорієнтованого призначення документують питому частину «тихого життя», яке було метафізичним виміром соціокультурної динаміки відповідного відтинку історії. Саме тому активно взаємодіють на поглиблення культурної свідомості кожного українця Т. Шевченко та М. Шашкевич, Л. Лепкий та І. Іванець, С. Петлюра та Є. Коновалець, П. Терещук і Г. Кузнецович, багато-багато інших провідників Нації, які опосередковано – через раритети фалеристики і меморіалістики – заповнюють візуальний простір книги й закликають вже Українців ХХІ століття до відповідальності за дальшу долю Нації в умовах сучасного світу. Мовою пам'яток минулого автори закликають читача бути творцями свого майбутнього, а також вклонитися пам'яті тих, хто жертвовно будував підвалини незалежної Держави у минулому.

Роман Миронович ЯЦІВ,

проректор з наукової роботи

Львівської національної академії мистецтв,

канд. мистецтвознавства, професор,

старший науковий співробітник,

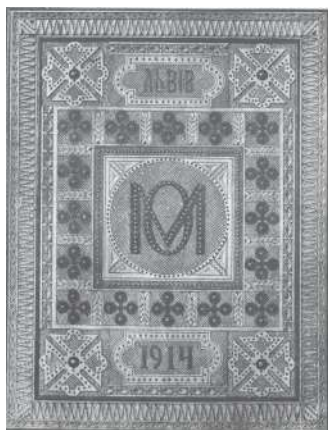
заслужений працівник культури України,

Дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка

ВСЕСВІТНЬО ВІДОМИЙ ОПЕРНИЙ СПІВАК ОЛЕКСАНДР МИШУГА У ФІЛОКАРТИЧНИХ ТА ФАЛЕРИСТИЧНИХ ПАМ'ЯТКАХ

Олександр Мишуга народився 7 червня 1853 року в містечку Новий Витків Радехівського повіту на Львівщині в бідній родині, ще дитиною залишився сиротою. Вокальну освіту здобував у класі професора Валерія Висоцького у Львові та у професора Джованні в Мілані. Син шевця, що зазнав всієї гіркоти сирітської долі, злиднів і нужди, завдяки своєму таланту зумів піднятися до вершин світового музичного мистецтва. На честь батька, уже ставши всесвітньовідомим співаком, він виступатиме під сценічним ім'ям Філіппі-Мишуга.

Різьблена дерев'яна обкладинка грамоти, яку О. Мишуга дістав від українського громадянства з нагоди участі у святочному концерті у 100-ліття нагоди Тараса Шевченка, 9-го березня 1914-го р. у Львові

1868 року батько, Пилип, взяв сина зі собою до Львова на храмове свято у Святоюрському соборі. 13-річний хлопець так захоплено підспівував церковному хору, що на нього звернув увагу регент Микита Гетман, який і влаштував його до дяківської бурси. Згодом Олександр навчався у гімназії та вчительській семінарії, сам працював учителем у Львові, однак не покидав бажання стати професійним співаком.

Олександр Мишуга залишив по собі світлу пам'ять не лише як великий митець, але й як патріот-громадянин. Перебуваючи на вершині слави, він ніколи не забував про своє походження, тяжке дитинство і юність, намагався всіляко допомагати своїм землякам, часто виступаючи в ролі «безіменного жертводавця».

Олександр Мишуга співав у Мілані, Турині, Варшаві, Кракові, Санкт-Петербурзі, Берліні, Лондоні, Відні, Парижі. Критика не шкодувала для його голосу найвищих похвал, вистави з його участю відбувалися з аншлагами.

Він став відомим й дорогим європейським оперним співаком. Якось Олександр Мишуга признався мистецтвознавцю Вадимові Щербаківському, що коли його будинок пограбували, то лише золотих та срібних вінків, які йому дарувала вдячна публіка, було вкрадено

Текст грамоти

О. Мишуга в опері «Фаворита» (Фернандо).

Олександр Мишуга, Відень

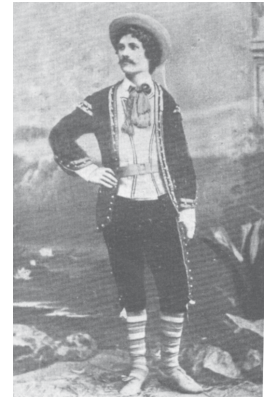
Шкіряна течка для листування, яку О. Мишуга дістав від київських студентів 1896 р. На срібній плиті з інкрустованою китицею квітів, що творить верхню окладнику течки, вигравіровано пару тактів з арій Фавста і Йонтка і такий напис: "Высокоталантливому півцу художнику А. Ф. Мишугі признательные студенты поклонники. Київ 31 января 1896 г."

О. Мишуга в ролі Йонтка. (Гостинний виступ у Петербурзі).

О. Мишуга в ролі Степана (Страшний Двір)

О. Мишуга в опері «Любовний напиток»

на суму 300 тисяч рублів. Черги за квитками на виступи Мишуги люди займали за дві доби до відкриття кас, а після вистав його на руках несли прямо до екіпажа, кидаючи під ноги квіти.

У Києві його фото продавали на вулиці, а одна з кондитерських навіть випускала іменний торт на честь співака.

Допомагав Олександр Мишуга студентам, погорільцям, лікарням, товариствам «Просвіта», «Рідна школа» та Українській греко-

О. Мишуга в опері «Ріголетто».

О. Мишуга як Дон Хозе в опері «Кармен».

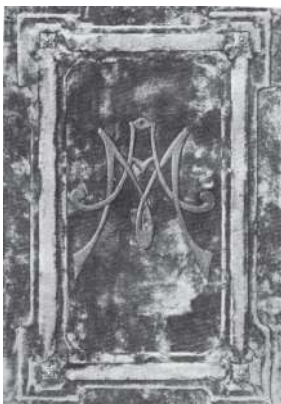
О. Мишуга в опері «Німа з Портічі».

О. Мишуга в ролі Фавста.

О. Мишуга (праворуч) і Г. Дилинський в опері «Страшний Двір».

Окладника грамоти почесного членства, яким 20-го жовтня 1912-го року відзначило О. Мишугу Т-во українських ремісників і промисловців Львові за його опіку над ремісничою і промисловою молоддю. Грамота тепер в Музею НТШ у Львові,

Текст грамоти

Грамота почесного членства, яким 18. III. 1907. р. відзначило О. Мишугу Т-во «Руська Ремісничо-Промислова Бурса» у Львові, що її артист підтримував щедрими датками. Тепер в Музею НТШ у Львові.

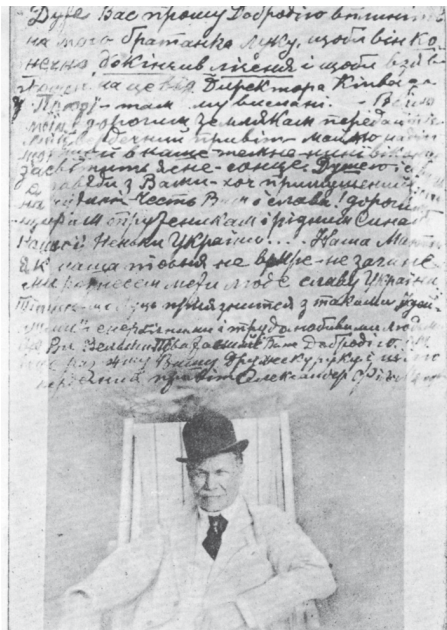

Олександр Мишуга, Стокгольм, 1921 р.

католицькій церкві. На схилі своїх літ все своє майно та грошові заощадження заповів Вищому музичному інституту імені М. Лисенка у Львові, де заснував декілька стипендій для малозабезпечених студентів.

До слова, племінник співака, Лука Мишуга, через якого знаменитий співак пересилав великі суми пожертв, в 1920-1930 роках, вже сам організував пожертви для українського революційного руху УВО та ОУН. В звітах цих організацій долари, надіслані з Америки, значилися не інакше, як «мишуги». Не в останню чергу – в пам'ять про ці щедри жертви Олександра Мишуги, який був одним із відомих українських меценатів.

В долі і недолі, на вершках успіхів та слави, почував себе завжди символом свого поневоленого народу. Допомігав матеріально, і то дуже визначально «Українській ремісничо-промисловій бурсі», «Музичному Т-ву ім. Лисенка», «Літературно-науковому Віснику», Київській

Листівка О. Мишуги до д-ра Івана Німчука, вислана 12-го вересня 1920-го року з Ельфше (АІІ'зіб) під Стокгольмом. На листівці світлина О. Мишуги з того самого часу.

О. Мишуга в ролі Фавста. (Гостинний виступ в Петербурзі). маестро великодушно роздає людям і навіть створили про нього легенду.

«Раді», на побудову церкви у Новім Виткові, посилав жертви для погорільців, допоміг Іванові Франкові видати «Зів'яле листя». Ніхто не зможе порахувати ті щедри пожертви, що їх за довгі роки надсилав на різноманітні народні цілі «безіменний жертводавець».

Добрим словом і досі згадують його жителі містечка Новий Витків, яким дуже допоміг, коли страшна пожежа знищила їхні садиби. Вони дивувалися, звідки в нього стільки грошей, які

На початку 1922 року здоров'я Олександра Мишуги різко погіршилось і він з родиною Чінбергів переїхали в курортне місто Фрайбург в надії, що кліматичні умови посприяють покращенню його здоров'я, але лікарі діагностували рак желудка. Після тяжких трьохтижневих мук 9 березня 1922 року Олександр Мишуга помер в Фрайбурзі.

Як згадує шведська оперна співачка першої половини ХХ ст., учениця Олександра Мишуги у статті «Спомин про мого вчителя»: «Перед моїми очима й досі день 9 березня 1922 – учитель упокоївся тихо й погідно навіки. За декілька годин перед смертю сказав мені: «Будь жрицею мистецтва, щоб його ширити в світі, живи для краси співу! Помагай моїм учням а якщо й справді існує душа, яка живе по смерті, то я буду з вами, щоб допомагати іншим. Амінь». [2]

Останню волю – бути похованим на Батьківщині – виконали його учні. Ймовірно, могло здатися, що це бажання важко буде здійснити, що не знайдеться на чужині нікого, хто взявся б, у відсутності родини, перенести тлінні останки до рідного краю. Про смерть Олександра

Фото 1

Мишуги дізналися його приятелі, знайомі та його учні, яких він навчав співу. Вони ж подбали про те, щоб тіло покійного забальзамували і в двох домовинах (одна з скляним вікном) відправити до Львова.

Від березнем 1922 року до вересня 1922 року домовина Олександра Мишуги була тимчасово захоронена в сімейній гробниці доктора Демяна Савчака на Личаківському цвинтарі на полі № 36.* (фото 1).

На проміжку цього часу була побудована в с. Новий Витків на Радехівщині гробниця Олександра Мишуги (фото 2, 3).

У Львові в Олександра Мишуги залишився син Йосип (тоді учитель VIII-ої гімназії) і вдова, Марія з Головінських, Мишугова.

У рідному селі діє кімната-музей видатного співака.

Поруддя Олександра Мишуги встановлене у Дзеркальному залі Львівського національного академічного театру опери та балету імені Соломії Крушельницької. Автор Ярослав Скакун** (фото 4).

Олександр Мишуга – людина якій не були байдужі проблеми української освіти кінця XIX ст. – поч. XX ст., і не лише музичної. Це був «сівач добра й краси», чуйна людина, у кожну хвилину готова надати допомогу друзям і тим, хто її потребував. Згадка про великого артиста, педагога і мецената живе й житиме у пам'яті українського народу (фото 5, 5а, 6, 7).

Р. С. Творча активність Мишуги проходила на тлі складних особистих обставин. Олександр Мишуга пережив дві трагедії, яких слід носив у душі, мабуть, до самої смерті.

На жаль, особисте життя великого співака й педагога не склалося. У 1885 році О. Мишуга одружився з львів'янкою Марією Прус-Гловацькою. Це була мила, невисока на зріст дівчина, любила музику й сама досить гарно грала на фортепіано. Її батьки, небагаті польські міщани, були проти шлюбу порядної польської панни з якимось артистом. Та дівчина не послухала батьків, пішла проти їхньої волі. Їх щиро вітали друзі, численні шанувальники таланту О. Мишуги. Коли невдовзі О. Мишуга поїхав на гастролі, з ним поїхала і його дружина. Та їй не вдалося повноцінно увійти до кола знайомих свого чоловіка, де точилися цікаві запальні розмови про оперу. О. Мишуга був зайнятий мистецтвом, думав над образами. Марія, яка

Фото 2

Фото 3

Фото 4

* доктор Дем'ян (Дам'ян) Антонович Савчак (13 липня 1847, Новий Санч (або село Нова Весь повіту Новий Санч[1]) — 29 грудня 1912, Львів) — український громадський діяч, адвокат, за фахом суддя, посол до Галицького крайового Сейму.

** Скакун Ярослав. Народився 1 лютого 1949 року в селі Розвадів Миколаївського району Львівської області. 1977 року закінчив Львівський інститут прикладного та декоративного мистецтва. Заслужений діяч мистецтв УРСР (1989). Народний художник України. Професор кафедри монументально-декоративної скульптури Львівської національної академії мистецтв. Із 1980-х років походить ряд станкових робіт, а від 1990-х років частіше працює в галузі монументальної скульптури. До цього періоду відноситься ряд пам'ятників у різних містах України.

Фото 5

Фото 5а

Фото 6

Фото 7

виросла у вузькому колі закритої міщанської родини, не могла його зрозуміти, звідси пішли сварки, неприємності. Через рік народився син, але й це не з'єднало їх. Вони розлучилися офіційно. Мишуга виплачував родині по 300 крон на місяць.

А ось інший епізод із його життя. Навчаючись у Львівській консерваторії, О. Мишуга познайомився зі студенткою по класу вокалу Марією Вісновською. Та потім він виїхав до Італії, вона – до Варшави. М. Вісновська залишила спів і стала знаменитою драматичною актрисою. Після розлучення Олександра Мишуги вони почали зустрічатися. Ходили один до одного на спектаклі, давали цінні поради. У М. Вісновської було багато шанувальників. Особливо не давали їй спокою аристократи й офіцери, які шукали пригод серед «комедіанток». Залицяльником Вісновської на той час був племінник фрейліни цариці, корнет гусарського полку Бартенев. Приносив квіти, дарунки. Нахвалявся, що здобуде скоро перемогу над «недоступною полькою». Одного разу подарував їй дорогоцінний перстень. Дізнавшись про це, О. Мишуга вимагав від М. Вісновської повернути шанувальникові такий дорогий подарунок. Та коли вона спробувала це зробити, Бартенев пострілом із револьвера 30 липня 1890 року вбив горду красуню. Довго велось діло зі справи вбивства, а Бартенев вільно собі розгулював по Варшаві. Ураховуючи його зв'язки, судді повели справу так, що начебто М. Вісновська застрелилася сама. О. Мишуга різко виступив проти цього в суді й у пресі, за що йому на рік заборонили жити у Варшаві. На все життя залишився в серці артиста образ Марії Вісновської. «То була не жінка, а богиня», – говорив він часом своїм найближчим друзям. І на все життя залишився самотнім, повністю присвятивши себе ідеалам мистецтва. [3]

Література:

1. Олександр Мишуга: Мистець і людина. // Накладом д-ра Луки Мишуги, – матеріали зібрані: д-р Іван Німчук і д-р Лука Мишуга, – книгу зредагували: д-р Іван Німчук і Осип Бондарович, – Обкладинки Миколи Бутовича, наголовки картки та ініціали до статей Павла Ковжуна, – Кольоровий портрет Миколи Івасюка, – Друк кольорового портрету і кліші виконала «Унія», Львів. вул. Мільковського 5, – Друк друкарні Видавничої спілки «Діло», Львів, Ринок 10.1938 .

2. Олександр Мишуга. Основоположник української вокальної педагогіки в контексті сучасної вітчизняної освіти // Цебрій І. В., Ващенко Н. М.

3. Творча спадщина Олександра Мишуги (1853-1922) в контексті розвитку української мистецької педагогіки. // Ващенко Н. М. На правах рукопису.

УВІКОВІЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ ТА ВОЇНІВ УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ У ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ ЛЬВА ЛЕПКОГО

Серед численних досліджень творчості українського поета і прозаїка, журналіста, редактора, композитора, художника та воїна Левка Лепкого, на жаль, обмаль інформації про його творчий доробок в розробці проектів та виготовлення пам'ятників полеглим воїнам УСС та УГА, елементів одностроїв, військових пам'ятних нагород та листівок.

У роки Першої світової війни Лев Лепкий став співорганізатором і офіцером Легіону українських січових стрільців та його Пресової квартири.

У боях за Україну, за її державність він став літописцем стрілецької слави. Завдяки йому та його побратимам, – Роману Купчинському, Михайлу Гайворонському, Юрію Шкрумеляку, Антону Лотоцькому, Івану Іванцю, ми сьогодні маємо правдиву історію УСС – описи боїв, світлина, картини, романтичну стрілецьку поезію, вічно нев'яучі і невмирущі стрілецькі пісні, військові відзнаки та чудом уцілілі військові пам'ятники-могили.

Бажанням стрілецького проводу та всіх тодішніх Січових Стрільців було якнайвиразніше відізнитись своїм зовнішнім військовим виглядом та кольором однострою від австрійської армії.

Фото 1

Так, за проектом Левка Лепкого було прийнято та встановлено оригінальну форму стрілецької шапки т. зв. «мазепинки», яка зберегла напереді елементи народної та гетьманської шапки у вигляді характерного вирізу (фото 1).

Стрілецька шапка «мазепинка» стала від того часу знаменним вкладом в українську національно-військову справу та, як зовнішній історичний символ нашої національної самобутності, була прийнята народом як невід'ємний елемент української культури.

Після тяжких боїв понад ріками Стрипа та Серет визріла у Левка Лепкого чисто українська ідея – насипати на цих полях-степях на пам'ятку про ці бої високу козацьку могилу.

Могилу насипали на Семиківському полі на території нинішньої Терехівщини. Насипали її усі сотні усусів та їх командир-полковник Гриць Коссак. Братську могилу повернули в сторону Києва, до Дніпра. На її лицьовому камені Лев Лепкий викарбував шапку-мазепинку і два схрещені мечі, а під ними напис: «Лягли за свій народ, за волю України року Божого 1916». На жаль, ця могила недовго стояла. У 1919 році могилу польські шовіністи-агресори зрівняли з землею. [1]

Таких могил-пам'ятників за ескізами Левка Лепкого було насипано значну кількість по всій Галичині. Виготовлялися вони нашвидкоруч – перебіг боїв не давав можливості творити триваліші пам'ятники. Їх планувалося повторно встановлювати у більш монументальному виконанні по закінченню війни. Всі ці тимчасові пам'ятники-могили були знищені польською окупаційною владою на початку 30-х років минулого століття.

Вдалося виявити декілька листівок із зображенням цих первісних могил-пам'ятників на горі Ключ та горі Маківка, випущених Пресовою квартирою (фото 2-5). З великою ймовірністю можна стверджувати, що ці пам'ятники були спроектовані та встановлені завдяки старання Левка Лепкого.

Зусиллям Товариства Охорони Військових Могил (1927 – 1939), членом якого був Лев Лепкий, була випущена листівка з зображенням меморіальної таблиці пам'яті героїв, що загинули на горі Маківці (фото 6).

А сама таблиця полеглим Українським Січовим Стільцям на Маківці за проектом визначного українського скульптора Сергія Литвиненка (1899-1964) була встановлена у 1928 р. всередині парафіяльної церкви Св. Миколая в с. Тухолька, що неподалік Маківки (фото 7).

Фото 2

Фото 3

Фото 4

Мотивацією встановлення таблиці в церкві, а не на могилі полеглих УСС у глухому лісі на г. Маківка, було побоювання і селян і Товариства Охорони Військових Могиł її ймовірного знищення польськими шовіністами. Після так званого «возз'єднання» в сер. 50-х років таблицю передбачливі бойки затринькували, а поверх намалювали образ. На щастя, пам'ятна таблиця й досі прикрашає інтер'єр церкви Св. Миколая.

Фото 5

Фото 7

Також за сприяння товариства була випущена листівка з написом «Поляглим за волю», ймовірно, виконана Львом Лепким, як проект для тиражування (фото 8, 9).

За цим проектом фірмою Михайла Брилинського були відлиті декілька варіантів таблиці з прізвищами полеглих воїнів УГА для встановлення на могилах-пам'ятниках (фото 10).

Фото 6

Під час польсько-української війни Лев Лепкий у ранзі чотаря деякий час командував сотнею кіннотників.

Разом з Іваном Іванцем виготовив та впровадив у 1918 р. проект відзнаки на рукавах та «зубчатку на ковнір» для однострою УГА (підготовлений ще в 1916 р. для Українських Січових Стрільців). [2]

Разом з П. Холодним розробив проект залізобетонних хрестів (за зразком старих козацьких надгробних хрестів) для могиł стрільців на Янівському військовому цвинтарі (фото 11).

Після закінчення польсько-української війни Лев Лепкий включився в активну роботу в Товаристві Охорони Військових Могиł (фото 12).

У 1921 році громада м. Винники, що на околиці Львова, перепоховала на місцевому цвинтарі у спільній стрілецькій могилі останки 16-ти вояків УГА, могили яких були розкидані по лісах. Після цього похорону було вирішено спорудити пам'ятник за проектом Левка Лепкого та Павла Ковжуна. Пам'ятник виготовив місцевий скульптор Василь Сидурко. Це один з перших пам'ятників воякам УГА на

Фото 8

Фото 9

Фото 10

Фото 11

Фото 12

Фото 13

західно-українських землях. Його освятили в першу неділю червня 1922 року. Цікаво, що на церемонії були присутні близько 10 тисяч осіб. Польська влада боялася заворушень, армія та поліція оточили кладовище та суворо заборонили публічні виступи. Однак присутні зробили набагато промовистіше: вони поклали 150 вінків до пам'ятника мовчки (фото 13).

У 1939 р. після окупації Галичини «освободителями», Лев Лепкий разом з братом Богданом Лепким, побоюючись репресій, назавжди покидають Україну. В Кракові у 1940 р. за проектом Левка Лепкого була викарбувана відзнака Варшавського Союзу Українських комбатантів – одна з найкращих українських відзнак серед будь-коли виданих в Україні (фото 14) [4].

У 1942 р. за проектом Левка Лепкого була викарбувана ще одна відзнака – Бойовий хрест Українських Січових Стрільців. В основу проекту хреста була покладена відзнака Варшавського Союзу Українських комбатантів із видозміненим родовим гербом гетьмана Івана Мазеппи. Як засвідчив колишній вояк УСС Зеновій Яворський, хрест був викарбуваний у Кракові з польських срібних п'яти і двозолотівок. Носити його мали право учасники легіонів УСС та I-ої бригади УГА, т. зв. «бригади УСС», що розгорнулася з неповного полку УСС у бригаду Української Галицької Армії (фото 15, 15а).

Фото 14

Фото 15

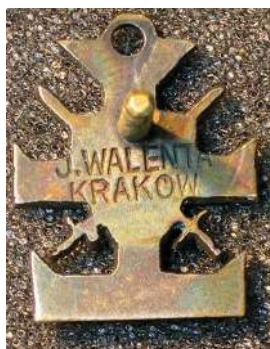

Фото 15а

Творчий доробок Левка Лепкого, пов'язаний з проектуванням та встановленням пам'ятників на могилах Українських Січових Стрільців та воїнів Української Галицької Армії потребує подальших пошуків. Для прикладу, залишаються невідомими автори пам'ятників воїнам УГА на вул. Новознесенській у Львові (колишнє село Знесіння), пам'ятника воїнам УГА в с. Підберізці на околиці Львова та пам'ятника УГА в м. Хирів.

Література:

1. Героїчний і трагічний шлях УГА: (Біографічні відомості про Левка Лепкого). В кн.: Матейко Р., Мельничук Б. За рідний край, за нарід свій... Тернопіль, 1993; Комариця М. Лепкий Лев Сильвестрович. В кн.: українська журналістика в іменах, вип. 1. Львів, 1994.
2. Боберський І. Щоденник, 1918-1919 рр. / Упорядн. Ю. А. Мицик. – К.: КМ Академія, 2003. – 260 с.
3. Яворський З. Українські військові відзначення. (Вияснення до статті бунчужного О. Городиського «Військові відзначення» – «Вісті кол. вояків 1 УА УНА» чис. 9-10.1954) // Вісті,-січ.-лют.-Чис.1-2 (51-52)
4. Сематюк Я. Українські військові відзнаки. Ордени, хрести, медалі та нашивки, – Торонто, 1991.–С. 9.

ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ МАРКІЯНА ШАШКЕВИЧА У ПАМ'ЯТНИХ ТАБЛИЦЯХ ТА ФАЛЕРИСТИЧНИХ ПАМ'ЯТКАХ

Вшанування пам'яті Маркіяна Шашкевича було започатковане 6 червня 1892 році з нагоди відкриття філії товариства «Просвіта» у Кам'янці Струмиловій (тепер м. Кам'янка Бузька) на Львівщині. У зв'язку з наближення 50-ліття від дня смерті М. Шашкевича у 1893 р. філія «Просвіти» вирішила перенести його тлінні останки з гробівця на кладовищі в с. Новосілки, в якому крім домовини М. Шашкевича були поховані ще п'ять осіб, до окремої могили та поставити йому пам'ятник. Думку камінецької громади підтримав Головний Виділ «Просвіти», проте на своєму засіданні 20 квітня 1893 р. вирішив поєднати 25-літній ювілей «Просвіти» з 50-ми роковинами смерті Маркіяна Шашкевича та перенести тлінні останки великого поета Галичини до Львова та поставити на Личаківському кладовищі коштом українського народу гідний пам'ятник. [1]

На цьому кладовищі спочивав єдиний син Маркіяна Шашкевича – Володимир. У Львові також проживала вдова поета – Юлія Шашкевич із роду Крушинських. Та головним аргументом було те, що могила поета «частіше і більше буде нагадувати русинам дороге для кожного щирого патріота ім'я Маркіянове і його велику заслугу около нашого відродження народного та й частіше і більше закривати зможе малодухів серед нашого народу до гарячої любови рідної мови» [2]

Фото 1

У 1906 р. на могилі поета у Львові був встановлений пам'ятник за проектом Олександра Лушпинського (1878-1944). Скульптуру до пам'ятника у вигляді жінки як символу скорботної Галичини виконав німецький скульптор Рудольф Кіле (фото 1).

Перші пам'ятні таблиці вшанування Маркіяна Шашкевича були встановлені ще у 1906 році в церкві Святої Трійці в м. Бережани на Тернопільщині під час урочистого святкування 100-ліття з дня заснування гімназії.

З приходом комуністичної влади, у 1946 р. таблиці були демонтовані і зберігались в запасниках Тернопільського краєзнавчого музею. Зусиллям директора Державного історичного архітектурного заповідника в Бережанах п. Богдана Тихого у 2002 р. таблиці були повернуті до Бережан і встановлені в ратуші, в якій за часів М. Шашкевича діяла гімназія, а тепер розміщений краєзнавчий музей, музей книги, музей Богдана Лепкого та музей репресованої церкви. На таблицях з червоного мармуру, закарбовані такі написи: «В перші соті роковини засновання бережанської гімназії 1806–1906 вдячні ученики», «Пам'яті Маркіяна Шашкевича першого народного поета Галицької Руси б. ученики тут. гімназії родимці» (фото 2, 3) [3].

Крім того у 1946 р. при демонтажі пам'ятних плит був таємно демонтований бюст М. Шашкевича та захований на горищі церкви Святої Трійці. У середині 2000-х бюст був випадково віднайдений п. Б. Тихим та переданий до краєзнавчого музею в Бережанах (фото 4).

З великою ймовірністю можна припустити, що погруддя поета виконав відомий віденський скульптор та різьбяр, виконавець іконостасу церкви Святої Трійці в Бережанах Петро Терешук (1876-1963), родом з с. Вибудів, що неподалік від Бережан. [4], [5]

Фото 2

Фото 3

Фото 4

У 1911 році по всій Галичині урочисто відзначалося століття від дня народження Маркіяна Шашкевича. В багатьох містах були урочисто відкриті пам'ятні таблиці на церквах, Народних домах та інших громадських будівлях, встановлені пам'ятні дубові хрести, іменем поета названі вулиці, бурси, читальні, Народні дома.

З нагоди ювілею поета його іменем були названі вулиці в Буську, Яворові, Стрию та інших містах Галичини. [6]

Так, з нагоди святкування ювілею М. Шашкевича в м. Кам'янці Струмиловій на одній з вулиць була встановлена таблиця з написом: «Улиця Маркіяна Шашкевича» (не віднайдена).

А в м. Перемишлі була перейменована вулиця Глиняна на вулицю Маркіяна Шашкевича та встановлена пам'ятна таблиця з написом: [7]

«В пам'ять столітніх роковин уродження першого руського поета Галичини, Репрезентація міста Перемишля надала сій улиці назву Улиця Маркіяна Шашкевича» (не віднайдена).

В м. Буську приватна українська гімназія дістала назву Ювілейна приватна гімназія ім. Маркіяна Шашкевича в Буську, а гімназійна молодь носила відзнаку з таким же написом. [8] (відзнака не віднайдена)

До ювілею М. Шашкевича у 1911 р. в м. Кам'янка Струмилова в церкві Різдва Пресвятої Богородиці була вмурована та освячена таблиця з таким написом: [9] «Памяти о. Маркіяна Шашкевича поета подвижника вісника відродження Австрійської Руси» (фото 5).

Таблицю вдалося виявити у пошкодженому стані в допоміжному приміщенні церкви Різдва Пресвятої Богородиці, яка тепер належить Українській православній церкві Київського патріархату. Парафіяни та парох церкви пригадують, що ще у 1983 р. таблиця у пошкодженому стані знаходилась у допоміжному приміщенні.

За непідтвердженими даними деяких парафіян, таблиця була пошкоджена під час демонтажу та міжконфесійних чвар, пов'язаних з переходом церкви під юрисдикцію Київського патріархату.

Крім того на новозбудованому у Кам'янці Струмиловій Народному Домі товариства «Просвіта» у 1911 р. була встановлена та освячена меморіальна таблиця з написом: [9] «Народний Дім тов. Просвіта ім. Маркіяна Шашкевича» (фото 6, ба).

У 1946 р. комуністичне керівництво міста таблиці знищило, а Народний дім перетворило на Будинок офіцерів.

Така ж доля спіткала і меморіальну таблицю в м. Стрию, вмуровану та освячену у 1911 р. в церкві Успення Пресвятої Богородиці. Таблиця була таємно демонтована місцевою комуністичною владою.

Фото 6

Поки що не встановлений напис на таблиці та її подальша доля. [10]

Найвеличніші урочистості з нагоди століття з дня народження Маркіяна Шашкевича відбулися у Львові і тривали три дні – 5, 6 і 7 листопада 1911 року. В місті відбулося декілька урочистих академій, концертів, величавих походів за участю десятків тисяч львів'ян та гостей з усієї Галичини.

5 листопада після урочистої Служби Божої у храмі св. Юра митрополит Андрей Шептицький в оточенні духовенства та делегатів установ з усієї Галичини посвятив пам'ятну таблицю з сірого мармуру, прикрашену по краях гуцульською різьбою. [11]

Фото 5

Фото ба

Таблиця була вмурована в стіну храму, праворуч від вхідних дверей з таким написом: «Пам'яті Маркіяна Шашкевича, поета, подвижника, вісника відродження Австрійської Руси 1811-1911»

Автори проекту О. Лушпинський та Іван Труш (1869-1941).

Таблиця не збереглася. Можна припустити, що під час окупації Львова російськими військами у вересні 1914 року таблиця була знищена або викрадена російською окупаційною владою.

Невідома доля також пам'ятних таблиць, присвячених 100-літтю з дня народження Т. Г. Шевченка та пам'ятної таблиці з нагоди приїзду до Львова цесаря Франца-Йосипа у 1894 р. на відкриття Промислової виставки, що також були вмуровані на стіні храму Святого Юра.

6 листопада митрополит Андрей Шептицький освятив мармурову прямокутну таблицю з червоного мармуру на стіні церкви Святого Духа Духовної Семінарії у Львові з таким написом: «У сім храмі молився за відродження руського народу Маркіян Шашкевич».

Церква та таблиця були знищені від прямого попадання німецької авіабомби під час нападу на головну пошту 15 вересня 1939 р. [12]

Таблиця з чорного мармуру, виготовлена у львівській майстерні Г. Перієра, була вмурована на 1911 року всередині храму Воскресіння Христового у містечку Винники поблизу Львова. На щастя, незважаючи на всі лихоліття війн та чужинецьких окупаційних режимів, таблиця

збереглася у храмі в ідеальному стані. На чорному мармурі закарбовано такий напис: [13] «1811. 1911. Памяти о. Маркіяна Шашкевича поета, подвижника і вісника відродження Галицької України-Руси. Винницькі українці.» (фото 7)

Фото 7

З нагоди святкування відзначення 100-літнього ювілею Маркіяна Шашкевича також була вмурована пам'ятна таблиця з чорного мармуру на стіні церкви Різдва Пресвятої Богородиці в м. Самборі на Львівщині з таким написом: [14] «Памяти о. Маркіяна Шашкевича першого народного співака поета і воскресителя галицької України-Руси 1811-1911. Українське товариство в Самборі». (фото 8)

Фото 8

У 1911 році пам'ятна таблиця була вмурована і на стіні будинку Українського кредитового банку в м. Бібрка з таким написом: [15] «Першому пробудителю Галицької України Маркіянови Шашкевичеві в сотні роковини Єго уродин 8. XII. 1811 року. Бобрецький Повіт». (фото 9)

Фото 9

Із встановлення у 1939 році комуністичного правління в Бібрці, активісти товариства «Просвіта» замащували таблицю шаром вапна з піском, врятувавши таким чином таблицю від знищення комуністичними варварами.

Чорні мармурові таблиці у 1911 році масово продукувались та встановлювались за сприяння священників на Буковині і були встановлені майже на кожній українській греко-католицькій церкві. [16] Напис на таблицях був такий:

«Вирвеш ми очі і душу ми вирвеш: а не возьмеш милости і віри не возьмеш, а не видреш любові і віри не вирвеш, бо руське ми серце тай віра руська. 1811 о. Маркіян Шашкевич 1843».

У 1911 відзначався 100-літній ювілей з дня народження Маркіяна Шашкевича у Коломиї. З цього приводу коломийським магістратом на приміщенні Народного Дому було урочисто відкрито пам'ятну таблицю з чорного мармуру з написом: «Пам'яті Маркіяна Шашкевича поета, подвижника і вісника відродження Австрійських Русинів. 1811 – 1911» (фото 10).

Фото 10

З нагоди святкування ювілею Маркіяна Шашкевича в Перемишлі коло кафедральної церкви була встановлена таблиця з чорного бельгійського мармуру з таким написом: [7]

«Віра серця мого як Бескид твердо поставилась на любови.

Руське моє серце тай віра руська. З Псалмів Русланових

Першому поетови рідного слова, Маркіянови Шашкевичеві в столітні роковини его уродин. Перемиські Русини РБ 1911».

У м. Дрогобичі у середині храму Святої Трійці збереглась пам'ятна таблиця з сірого мармуру, встановлена 12 листопада 1911 року з таким написом: [17] «Руська мати нас родила. Руська мати нас повила. Руська мати нас любила. Чому ж мова ей не мила?

1811 – 1843 о. Маркіянови Шашкевичеві що збудив Галицьку Україну в соті роковини уродин 12. XI 1911 складає в пам'ять Дрогобицька земля». (фото 11)

Фото 11

У середині 60-х років ХХ ст. комуністичним режимом, за ініціативою російської православної церкви, таблиця була демонтована. Таємно зберігалась у невідомих людей. У 1989 році була віднайдена і відреставрована членами Товариства української мови ім. Т. Шевченка Тадеєм Миджиним, Мирославом Гавриленком та Ярославом Оховичем та встановлена на попередньому місці.

14 листопада 1911 року газета Діло повідомила про відкриття пам'ятної таблиці в м. Бориславі на честь 100-ліття від дня народження Маркіяна Шашкевича. Пам'ятна плита була встановлена на стіні церкви Вознесіння Христового та мала такий напис: [18]

«1811 – 1911 Вирвеш ми очі і душу ми вирвеш: а не возьмеш милости і віри не возьмеш, а не видреш любові і віри не вирвеш, бо руське ми серце тай віра руська.

Великому галицькому поетові, що перший своєю рідною мовою і піснею пробудив галицьких русинів до нового життя, Маркіянови Шашкевичу, в соті роковини його уродин таблицю сю присвячують громадяни Борислава». (фото 12)

У зв'язку з капітальними роботами по розширенню церкви, таблиця була демонтована у 2002 р. і тепер зберігається на дзвіниці церкви до закінчення будівельних робіт.

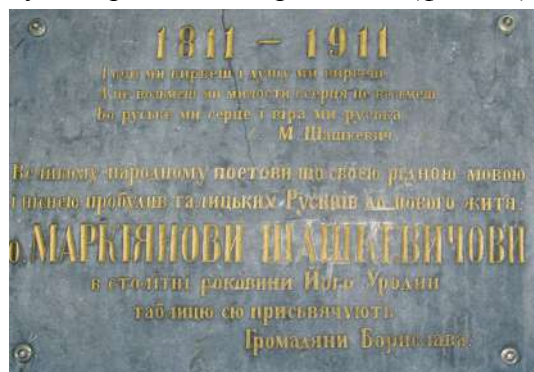

Фото 12

Про встановлення унікальної пам'ятної таблиці чи напису на вшанування Т. Шевченка, М. Шашкевича та І. Франка на скелі-фортеці біля с. Урич, часопис Неділя від 21 липня 1912 р. подав таке повідомлення: «...Сего року, дня 30 червня відбулася прогулка на Урич, в якій взяла участь також зокрема закордонна молодь, що вибралася звиджувати Австрійську Україну. При тій наго-

ді відбулося встановлення пропам'ятної таблиці в честь Шевченка, Шашкевича і Франка. Артист О. Майданюк вирізав на скалі слова:

«Вставайте, кайдани порвіте! Т. Шевченко, М. Шашкевич, І. Франко.- Дрогобицькі українці».

У 1996 р. проф. Михайло Рожко, за спогадами мешканця с. Урич Павла Хомина, виявив на західній стороні фортеці-скелі у тяжкодоступному місці, закритому смерекою, нішу, в якій був вибитий напис. Напис зафіксував на фотографії проф. М. Рожко, та, на жаль, після його смерті, світлина ще не виявлена у його приватному архіві. Як згадував Павло Хомин, над написом був пізніше викарбуваний тризуб з переплетеною лілеєю (ймовірно у 30-х рр.), який молодь таємно охороняла від знищення польською владою.

А в селі Нестаничі на Радехівщині в дзвіниці церкви Святого Миколая зберігалися п'ять дзвонів, серед яких дзвін, відлитий у 1920 році з написом: «1920 ім'я дзвона о. Маркіян».

Фото 13

Побоюючись знищення дзвонів комуністичними варварами, селяни тайком закопали чотири дзвони на місцевому кладовищі, а п'ятий – найбільший, закопали неподалік церкви. Чотири дзвони були повторно встановлені на дзвіниці, а п'ятий – поки що не віднайдений. (фото 13)

Пам'ятна мармурова таблиця була встановлена також у 1931 році на стіні церкви Різдва Пресвятої Богородиці в м. Долина з таким написом:

«У 120-літні роковини народження пробудителя Галицької України о. Маркіяна Шашкевича. Долинська земля». (фото 14)

Фото 14

У 2005 р. у церкві Різдва Пресвятої Богородиці в м. Долині під час ремонтних робіт, пов'язаних з підготовкою до святкування соті річниці освячення церкви у 1906 р. митрополитом Андреем Шептицьким, несподівано була виявлена меморіальна таблиця з чорного граніту в задній малій бані церкви. У верхній частині таблиці викарбуваний хрест, нижче якого тризуб у вінку з пшеничного колосся і терну. Нижче тризуба зображено морський якор і серце. І довершує композицію напис: «Борцям за

волю України. Пом'яни Господи рабів твоїх за Україну життя своє поклавши».

Ймовірно, меморіальна таблиця була присвячена Українським Січовим Стрільцям та воїнам Української Галицької Армії. Хто і коли заховав цю таблицю залишається невідомим. Зберігається вона в Долинському краєзнавчому музеї «Бойківщина». [19]

Укінці 1937 року у Львові була створена фірма «Мемор», що мала за мету будувати пам'ятники та пам'ятні таблиці для масового поширення культу визначних осіб. У листі до артистичної секції комітету для вшанування культу ген. Мирона Тарнавського при Молодій Громаді зазначено: «Вже від кількох місяців розповсюджуємо пропам'ятні таблиці з бронзу «Поляглим за волю» і 100-ліття «Русалки Дністрової» М. Шашкевичеві». [20]

Ймовірно, що фірмою було виготовлено та розповсюджено у 1937-1938 рр. якусь кількість бронзових та цинкових пам'ятних таблиць з нагоди 100-ліття «Русалки Дністрової». На таблицях був викарбуваний такий напис: «Віра мого серця тверда як Бескид».

Один примірник цинкової таблиці зберігається у Львівському історичному музеї, а другий – у Львівській галереї мистецтв.

Ще одна аналогічна, але бронзова таблиця з позолотою, була встановлена у церкві св. Юра у Львові у 1937-1938 рр. Ймовірно, що після сумнозвісного псевдо собору у 1946 р., таблиця була демонтована з метою запобігання її знищення і таємно зберігалась на горищі церкви, а потім була перенесена до приватного помешкання священника, що служив у церкві св. Юра.

Фото 15

Фото 15а

Фото 16

ім. Маркіяна Шашкевича (тепер середня школа № 34 ім. М. Шашкевича на вул. Замкненій у Львові). Таблиця, виготовлена з цементу, кріпилась на стіні за допомогою двох кілець. Під час демонтажу комуністичною владою у 1946 р., зазнала значних пошкоджень. Найближчим часом буде передана на зберігання до музею «Русалка Дністрова» (фото 17).

Ще одна таблиця була встановлена на постаменті коло дзвіниці церкви св. Косьми і Дем'яна в м. Ходорові у 1937 р. з нагоди 100-ліття появи «Русалки Дністрової» з таким написом:

«В століття появи «Русалки Дністрової» незабутньому о. Маркіянови Шашкевичеві – Ходорівщина. 1837 – 1937» (фото 18).

Під час освячення таблиці о. Яків Долгий (1883-1947) посадив саджанець дуба коло постаменту та висловив надію, що коли прийметься молоде деревце, то воскресне Україна. Деревце всохло, а отцю Якову «визволителі» вкоротили життя у 1947 році на засланні

Фото 18

Фото 19

Фото 20

Зараз таблиця зберігається в родині священника і, ймовірно, буде повторно встановлена на стіні церкви св. Юра. (фото 15, 15а).

Виявлено також друковане зображення пам'ятної таблиці з таким написом:

«1837-1937 У століття Русалки Дністрової М. Шашкевичеві» (фото 16) [21].

Після тривалих пошуків вдалося віднайти й саму пам'ятну таблицю на горищі будинку у Львові, в якому у міжвоєнний період проживала Олена Степанів-Дашкевич. Можна припустити, що таблиця була встановлена у 1937-1938 рр. на стіні української школи

Фото 17

в Казахстані. Про о. Якова нащадкам нагадує встановлена у 2004 році меморіальна таблиця на стіні церкви з написом:

«Блаженні чисті серцем бо вони Бога побачать. о. Якову Долгому ходорівському пароху 1914-1944. Загинув на засланні у Казахстані 1947 р». (фото 19).

На спорудженому у 1911 році Пам'ятному хресті на Білій Горі поблизу с. Підлисса на Львівщині, зберігся фрагмент пам'ятної таблиці з написом: «Пам'яті Маркіяна Шашкевича 1811 – 1911» (фото 20).

Поряд з Пам'ятним хрестом у середині 30-х років ХХ століття, коштом мешканців навколишніх сіл був встановлений пам'ятник двом невідомим воїнам Української Галицької Армії, які загинули неподалік. Пам'ятник був у вигляді кам'яної глиби з державним гербом України та стояв на фундаменті, по периметру

якого були вмонтовані п'ять гільз для квітів. На пам'ятнику був викарбуваний напис: «Невідомим воюкам УГА, що впали за Україну, землю і державу».

Пам'ятник був знищений комуністичними вандалами в середині 60 років ХХ ст. Акт вандалізму здійснили декілька солдат. Був намір підірвати і Пам'ятний хрест, та майор, який очолював підривні роботи, не відважився на такий ганебний вчинок.

У середині 70-х років ХХ ст. була ще одна спроба комуністичних функціонерів знищити Пам'ятний хрест. Та на щастя, тракторист, якому доручили здійснити акт вандалізму, не виконав злочинний наказ, посилаючись на несправність трактора та відсутністю відповідного тросу.

Перші фалеристичні пам'ятки, присвячені Маркіяну Шашкевичу, були випущені «Кравчим Комітетом для обходу 100-ліття уродин М. Шашкевича», що був створений 17 квітня 1911 року у складі: д-р І. Брик, ред. Я. Веселовський, д-р М. Волошин, д-р К. Студинський, проф. В. Шухевич, Л. Огоновський.

Фото 22

Фото 23

Заходами комітету був випущений альбом, портрет М. Шашкевича, листівки та фотографічні іконки.

На засіданні комітету було вирішено видати 3100 шпильок для галстука з бронзи з погруддям Шашкевича (по 60 сот.), 900 шт. (таких самих) жіночих шпильок та 5500 шт. звичайних бляшаних відзнак для учасників по 20 сот. Дохід від продажу відзнак пішов на покриття витрат комітету проведення свята. (фото 22, 23) [22]

Автором проекту, ймовірно, був Василь Лисик. Лисик Василь (1886-1914) народився в с. Раменів на Львівщині. Закінчив Львівську Промислову школу.

Очевидно В. Лисик був автором проекту двох дуже схожих за дизайном відзнак, випущених з нагоди 100-ліття з дня народження Т. Шевченка (фото 24, 25).

Фото 24

Фото 25

У 1913-1914 рр. навчався у Краківській академії красних мистецтв. Талановитий, незаслужено забутий скульптор та різьбяр. Нагороджений золотою медаллю на I-ій Українській Хліборобській виставці в м. Стрию у 1909 році

за гіпсові бюсти М. Шашкевича та Т. Шевченка (фото 26, 27). [23]

Ось як описує мистецтвознавець А. Німенко погруддя М. Шашкевича та Т. Шевченка, виконаних В. Лисиком: «Обидві скульптури відзначаються пластичністю і психологічністю, особливо погруддя М. Шашкевича – одне з найкращих, виконаних в той час в Україні. Майстерно передані риси худорлявого обличчя письменника, сповненого туги й болю за рідний край» (фото 28). [24]

На жаль, не виявлено жодного прижиттєвого фотопортрета Маркіяна Шашкевича, – на час смерті поета у 1843 році ще не існувало техніки фотографування. Усі відомі портрети та відзнаки із зображенням поета створені на основі фотографії 70-х рр. ХХ ст. сина М. Шашкевича Володимира, який за твердженням сучасників, був дуже подібний до батька (фото 29).

Фото 26

Фото 27

Фото 28

Фото 29

Спорудження на Білій Горі, біля рідного села Підлисса на Львівщині, Пам'ятного хреста стало місцем щорічного паломництва («Маркіянові свята») десятків тисяч українців, що нагадувало паломництво на могилу Т. Шевченка. «Маркіянові свята» мали великий вплив на піднесення національної свідомості населення Галичини.

Програми церковно-національних свят ставали дедалі більше урочистими та багатолюдними. Село Підлисса стало українською національною святиною, до якої щорічно приїжджали десятки тисяч людей, щоб набратися нової духовної сили. [25]

Для паломників на Білу Гору у 1933 році був випущений пам'ятний значок з нагоди святкування 100-ліття діяльності «Руської трійці» та 40-літ. від перепоховання М. Шашкевича (фото 30).

Масове сходження українського населення на Білу Гору в 30-х роках стривожило польські власті. За спогадами сільського листоноші Підлисса Дмитра Особи поліція часто розганяла, а навіть заарештовувала людей, що збиралися на горі. Піднесення національної свідомості населення Західної України особливо непокоїло москвофілів – членів КПЗУ. Так, у 1936 році декілька платних провокаторів КПЗУ, після ганебної поведінки під час богослужіння та криків «ганьба», спричинили бійку біля пам'ятника на Білій Горі, внаслідок чого двоє з них (українець та жид) були вбиті розлюченим натовпом.

У 1937 р. Львівське Воеводство дало дозвіл на виготовлення та вживання філією «Просвіти» нагородного значка «у вигляді металевого, золотого кольору щита, на якому проглядається кириличними літерами напис «Русалка Дністрова» і цифри 1837-1937, а нижче – вінок, вказавши при цьому, що «значок можна вживати до кінця 1937 р.» (фото 31). [26]

У 1943 році «Спілкою праці українських образотворчих мистців» було відлито з бронзи барельєф із зображенням бюсту М. Шашкевича з нагоди 50-ліття перезахоронення поета у Львові (фото 32, 33).

Останнє «Маркіянове Свято» відбулося 14 вересня 1941 року під час німецької окупації Галичини. Організувало його товариство ім. М. Шашкевича у Золочеві. Незважаючи на військовий стан, це було одне з найвеличавіших свят. Близько 40 тисяч людей прибули з міст і сіл Львівщини та інших околиць Галичини. З приходом комуністичних «визволителів», будь які святкування на Білій Горі були заборонені. Заборона святкування пам'яті Маркіяна Шашкевича була започаткована ще в Російській Імперії у 1911 р., коли у Харкові було заборонено проведення літературного вечора в місцевій книгарні. [27]

Пам'ятні меморіальні таблиці, фалеристичні пам'ятки, листівки та поштові марки, випущені з нагоди вшанування Маркіяна Шашкевича ще не всі віднайдені, потребують клопітливих пошуків вчених, краєзнавців та всіх небайдужих до історичної пам'яті українського народу.

Фото 30

Фото 31

Фото 32

Фото 33

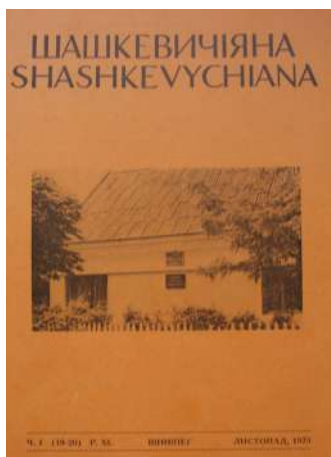

Фото 34

Для прикладу, в с. Підлисса на стіні хати-музею Маркіяна Шашкевича у 1959 р. була вмурована чорна мармурова таблиця (текст якої не встановлений), а вище цієї таблиці була вмурована ще одна таблиця, ймовірно, з викарбуваним текстом ще у 1911 р. (текст якої також не встановлений).

Подальша доля таблиць невідома. Зображення хати-музею та таблиць відомі з титульної сторінки часопису (фото 34). [28]

Вдалося виявити в приватній збірці кліше благодійницької марки – наліпки з зображенням Маркіяна Шашкевича та написом: «Рідній Школі на чужині». Кліше було виготовлене в 1946 р.

Об'єднанням українських жінок в австрійському таборі українських політичних емігрантів в м. Регенсбург. (фото 21).

Фото 21

Література:

1. Брик І. З Маркіянович днів. – Львів, 1911. – С. 48,83.
2. Горинь В. Перепоховання Маркіяна Шашкевича / В.Горинь // Львів, 2003. – С. 10.
3. Чернецький А. На слідах Маркіяна. (Причинки до національного відродження Березанщини). // Діло.-1937.-ч.155.
4. Шамагалю Р. Словник митців-педагогів України та з України у світі.1850-1950. Терещук Петро Вавринович.// Львів.2002,- С.91.
5. Пахолок С., Мартин О. Петро Вавринович Терещук – славетний віденський різьбяр першої половини ХХ ст. із села Вибудів на Тернопільщині.// Нумізматика і фалеристика. Ч.2,-20011,- С. 31-33.
6. Маркіянові свята. Яворів // Діло.- 1911.-ч 274,-11 грудня.
7. Маркіянове свято в Перемишлі.// Діло.-1911.ч.258,-20 листопада
8. Маркіянове свято в краю. Буськ // Діло.-ч.263,-27 листопада
9. Маркіянове свято в краю. Камінка Струмилова // Діло.1911.-ч.260,- 23 листопада
10. Маркіянові свята. Стрий // Діло,-ч.277,-13 грудня
11. Маркіянове свято у Львові. // Діло.-ч.247,- 6 листопада
12. Новини. Пам'яті Маркіяна Шашкевича. // Діло.-ч.227,- 13 жовтня
13. Маркіянове свято в Винниках.// Діло,-ч.282,-21 грудня
14. Маркіянове свято в краю. Самбір.// Діло.-ч.254,- 15 листопада
15. Маркіянові свята. Бібрика.// Діло.-ч.269,-5 грудня
16. Буковина шанувала великого Маркіяна.// Шашкевичіяна,-ч.13-14.- С.294-296.-листопад 1970. Вінніпег.
17. Маркіянові свята в краю. Дрогобич.// Діло.-ч.255,-16 листопада
18. Маркіянові свята в краю. Борислав.// Діло.-ч.253,-14 листопада
19. Борис М., Козій Р., Федоришин О. Обереги нашої спадщини.-Долина, 2006. С. 47.
20. ЦДІА України у Львові. – Ф.309, оп.1, спр. 2685
21. «Русалка Дністрова». Документи і матеріали.// Київ, – Наукова думка.1989. – С. 366.
22. На Маркіянове свято.// Діло.-ч.234,- 21 жовтня
23. Лисик Василь.// Словник художників України. – К., 1973. – С.133.
24. Ювілей Маркіяна Шашкевича в музеях Львівської галереї мистецтв. – Львів, 2002. С. 53
25. Свято М. Шашкевича //Діло.-1932,- ч.289.
26. ЦДІА України у Львові.-Ф.1,-оп.51.- спр.1227. арк.3 (польська мова)
27. Новини. Заборона вечора, присвяченого пам'яті М. Шашкевича. // Діло. 1911.-ч. 267,-1 грудня
28. Шашкевичіяна, титульна сторінка.-ч.1.(19-20). – листопад 1973. Вінніпег.

ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА 8-11 БЕРЕЗНЯ 1914 Р. В ТЕРНОПІЛІ

Вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка розпочалося в Тернополі в неділю 8 березня філіями – секціями «Просвіти» з ряду популярних лекцій-викладів про життя та творчість Шевченка одночасно в різних частинах Тернополя: в залах товариства «Українська Бесіда», «Міщанського Братва», читальні «Просвіти», Української дівочої семінарії, товариства «Січ» та «Сокіл», «Воля» та рефератах Руської та Селянської Бурс.

Ось яку інформацію про підготовку святкування ювілею Т. Г. Шевченка в Тернополі подала газета «Діло» 20 лютого 1914 р.: «Виклади призначені для як найширших верств українського населення міста відбудуться в різних годинах, щоб усім несвідомим дати спосібність довідатися хто се такий Шевченко. Секція подбала на той день і про прелегентів на села і має надію, що найменше одна четверта усіх читалень в повіті (т. є. 25) не лишаться без викладу. Дальша часть ювілейного обходу, яким кермує Шевченківський Комітет під проводом д-р Вітошинського, слідуватиме у вівторок дня 10 марта в формі Інавгураційного (Інавгурація – початок урочистої процедури. прим.авт.) Вечора о год. 6 в салі «Української Бесіди».

В програму увійдуть: промова, один хоровий спів, два научні реферати і декламація. В середу дня 11 марта о год. 10 перед полуднем пічне ся маніфестаційний похід через місто, а участь в нім возмуть заступники всіх укр. організацій повіта, сільські оркестри і т. п. Цілю походу буде відкрите таблиці присвяченої памяти Тараса на однім з домів при улиці, що має незабаром одержати імя Шевченка.» [1]

Таблиця була встановлена в Тернополі на будинку п. Герасимовича. [2]

Пам'ятні таблиці пам'яті Т. Г. Шевченка було також вмуровано на стіні Української бурси ім. Т. Г. Шевченка в Бережанах, в м. Угнів, Копиченцях, Гиновичах, та інших містах та селах Галичини. [3] [4] (не віднайдені).

Також в зазначеній статті в газеті «Діло» було сказано слідує: «В тій справі відніс ся Комітет в імені усіх Українців міста до місцевої Ради з відповідним прошенем, бо дотеперішня улица Шевченка положена на відлюддю не може відповідати гідності поета такої міри як Шевченко та не годить ся з почутем сили українського населення, що числено переважає далеко Поляків. До того прошення прилучено ще те, щоб Рада міста дарувала частину площі при ул. Міцкевича під пам'ятник Шевченка, котрого будовою зайнятих повинна чимскоріше вся укр. громада, бо й справді соромно було би, як би український Тернопіль не спроміг ся ні

на один пам'ятник. – Похід розійдеться під Міським Брацтвом а сільські учасники візьмуть участь в популярнім концерті, на яким почуєть ся привітні письма, промову та щонайкращі співи наших читальних хорів.

Тогож дня вечором буде і концерт для міської публіки. Програму виповнять продукції знаменито вишколеного хору «Бояна» під проводом проф. Безкоровайного, гра військової оркестри, промова, баритонове сольо, а як рідкий та вельми цінний гість появиться о. Е. Куечанський з своєю чарівною цитрою». [1]

Література:

1. Ювілей Шевченка в Тернополи.// Діло.-20 лютого 1914.
2. Шевченківські ювілейні торжества.// Свобода.19 марта 1914.
3. Позір Бережани! // Свобода 28 мая 1914.
4. Перед Шевченковим ювілеєм. // Свобода.- ч.12,24,25.1914.

ДО ПИТАННЯ АВТОРСТВА СКУЛЬПТУРНИХ ПОРТРЕТІВ НА ФАСАДІ НАРОДНОГО ДОМУ В М. СТРИЮ

Досліджуючи меморіальні таблиці, скульптурні портрети та фалеристичні пам'ятки, виготовлені з нагоди 100-ліття з дня народження Маркіяна Шашкевича, тривалий час не вдавалось встановити автора скульптурного портрета М. Шашкевича, який прикрашає фасад Народного Дому в Стрию, поряд з скульптурними портретами таких визначних громадсько-політичних діячів України, як Ю. Федькович, М. Устиянович, Т. Шевченко, І. Котляревський, та М. Лисенко (фото 1-4).

Фото 1

Фото 2

Фото 3

Фото 4

Виступаючи 1 січня 1901 р. на церемонії відкриття Народного Дому визначний громадсько-політичний діяч на Стрийщині д-р Євген Олесницький зауважив: «На першому плані дому сего поміщено погруддя наших перших героїв духу. Се велети нашого слова і нашої пісні. Стоять на сторожі твердині і бережуть чистоти тих ідеалів, яких вони були речниками, які одушевляють нині творців сего дому, яким служить має дім сей і та інституція в дальшому свому розвитку. Се могутнє слово Котляревського, Шевченка, Маркіяна Шашкевича, Устиянович. Се голосна пісня Миколи Лисенка витає над тим домом і зазвенить нині по раз перший серед тих мурів неначе гімн побідний скріпляючи серця і підносячи духа, прибитого злиднями сучасного нашого життя». [2]

В газеті «Діло», в зв'язку з відкриттям цього осередку культури на Прикарпатті, було зазначено про «новизну» запроваджену в Стрию – встановлення скульптурних портретів видатних діячів української культури. Тому з великою ймовірністю можна стверджувати, що встановлені в 1901 р. скульптурні портрети (крім Т. Шевченка) були першими не тільки в Галичині, але і в Східній Україні (фото 5).

Невідомим до останнього часу було прізвище скульптора дослідникам-мистецтвознавцям науково-дослідного центру Львівської Національної Академії Мистецтв, науковцям Національного музею ім. Андрея Шептицького у Львові та працівникам краєзнавчого музею «Верховина» в Стрию.

Фото 5

Безрезультативними виявились спроби встановити прізвище автора скульптурних портретів на фасаді Народного Дому стрийським краєзнавцем Михайлом Мандриком та головою шанувальників Т. Шевченка в Стрию п. Ярославом Михайлюком, а також професором Ярославом Ісаєвичем (1930-2010) і науковцем Григорієм Дем'яном. [3]

Встановлення авторства скульптурних портретів цими дослідниками оче-

видно базувалось на порівнянні зменшених бюстів Юрія Федькович та Тараса Шевченка з погруддями на фасаді Народного Дому. Зменшені погруддя Ю. Федьковича та Т. Шевченка зберігаються з 70-х років в приватній збірці п. Я. Михайлюка.

Навіть поверхневе порівняння двох скульптурних зображень Юрія Федькович вказує на те, що це роботи різних скульпторів, а бюст з колекції п. Я. Михайлюка – робота невідомого скульптора, що має на звороті клеймо «Г О» чи «Т О». Помилковим є твердження п. М. Мандрика, що скульптурні портрети є «абсолютно споріднені з тими, що є у нішах Народного Дому. Отже вони могли бути моделями для виготовлення бюстів на будівлі» (фото 6).

Фото 6

Фото 7

В зв'язку з тим, що п. Михайлу Мандрику, як і п. Ярославу Михайлюку так і не вдалося ідентифікувати клеймо на звороті погруддя Ю. Федьковича, їхні пошуки зайшли у глухий кут. Хто ж в такому разі автор, що криється за цією аббревіатурою?

З великою ймовірністю можна допустити, що ці зменшені погруддя виконав відомий українських скульптор Михайло Омелянович Гаврилко (1882-1919), родом з с. Свинківка на Полтавщині, що 1904 р. закінчив Миргородську художньо-промислову школу, навчався в Санкт-Петербурзькому училищі технічного малювання (1905) звідки був звільнений за політичну діяльність. Емігрував до Австро-Угорщини. За фінансової допомоги Наталії Кобринської й митрополита Андрея Шептицького закінчив імператорську академію мистецтв в Кракові. Створив 4 проекти пам'ятника Т. Шевченку, а також гіпсові погруддя Тараса Шевченка (1910), Юрія Федьковича (1914), Івана Франка (1915). [4]

Порівнюючи автограф М. О. Гаврилка з клеймом «Г О» чи «Т О», можна припустити, що це клеймо, ймовірно, належало Михайлу Омеляновичу Гаврилку (фото 8, 9).

Більшість творів М. Гаврилка були знищені більшовицьким режимом.

*Засили добити з неймидиою
вашою Дня Все
Все Ваше чудо і вірно
вдвоєний ретар у с. в.
Коран М. С. Гаврилко*

Фото 8

Фото 9

А талановитого українського скульптора більшовики спалили живцем у топці паровоза у 1919 році.

До речі, «героя» Громадянської війни Сергія Лазо, денікінці також спалили у топці паровоза... але мертвим!

Після тривалих, кропітких пошуків вдалося встановити, що виконавцем шести погрудь на фасаді Народного Дому в Стрию був визначний український скульптор Григорій Микитович Кузневич (1871-1948).

Через майже чотири десятиліття після смерті скульптора музикознавець і диригент заслужений діяч культури України Юліан Корчинський (1921-1990), стоячи перед Будинком офіцерів – колишнім Народним Домом, згадував: «Приходжу сюди, щоб скинути шапку перед тими скульптурами митців. Стоять як живі, дивляться зворушливо. Довго не знав я, чия то рука вдихнула

Фото 10

Фото 11

вічність у камінь. І ось нещодавно, працюючи над збірником українських пісень Львівщини, вирішив замість портрета Миколи Устиновича, подати фото скульптури поета, що на Народному Домі у Стрию. І уявляєте моє враження, – на згині кам'яної одязі письменника скульптор залишив свій автограф. Я прочитав: Кузневич...» [5]

На жаль, Ю. Корчинський не використав зроблену в 1986-1987 рр. фотографію з портретом М. Устиновича у своїй праці «Пісні Львівщини» (1988). Та цю фотографію використав його близький товариш – професор Дрогобицького державного університету ім. І. Франка Михайло Йосипович Шалата у своїй праці «Микола Устинович. Поезії» (1987). [6]

Повідомлення про автора скульптурних портретів виявлено також у коротенькій замітці Г. Василенка: «Відкрито на початку нинішнього століття» в компартійній газеті «Шлях перемоги» (Чернівці) від 9 січня 1988 р.

Ймовірно, що за псевдонімом Г. Василенко сховане прізвище Ю. Корчинського, або працівника КДБ, бо прізвище журналіста Г. Василенка не вдалося відшукати в середовищі журналістів у Чернівцях.

На сьогоднішній день на фасаді відсутнє погруддя І. Котляревського, виконане Г. Кузневичем, з яким пов'язана цікава історія.

За часів німецької окупації Стрия (1941-1944) на фасаді Народного Дому був встановлений портрет А. Гітлера, закріплений за погруддя І. Котляревського. Поспішно відступаючи з міста, німці вчасно не зняли портрет, а 5 серпня 1944 р. «освободителі» скинули портрет разом з погруддям І. Котляревського. До початку 70-х років минулого століття на фасаді Народного Дому була порожня ніша. Та завдяки голові мистецького об'єднання «Хвилі Стрия» п. В. Романюка, львівський скульптор Еммануїл Мисько (1929-2000) повторно виготовив бюст І. Котляревського.[1]

Прізвище Г. М. Кузневича – автора барельєфів на фасаді Народного Дому, за тоталітарної радянської влади особливо не афішувалось та замовчувалось, тому й не було відоме широкому загалу науковців та краєзнавців. Відомий дослідник творчості Григорія Кузневича Теофіл Максисько у своєму дослідженні «Шевченкіана Григорія Кузневича» ще у 1971 р. зазначив, що творів Г. Кузневича «мало зберіглося до наших днів, а тогочасна преса у своїх повідомленнях рідко згадувала імена авторів мистецьких творів. Тому-то досі не відомо, хто виконав погруддя поета, встановлені в Коломиї, Стрию та інших місцях».[7]

Немає згадки про скульптурні портрети на фасаді Народного Дому в Стрию у виконанні Г. Кузневича у словнику Художників України, виданому у 1973 році в Києві. [8]

Непоміченим пройшов ювілей 140-річчя з дня народження Григорія Микитовича Кузневича і в незалежній Україні. Людина незвичайної долі та надзвичайного таланту, якого сміливо можна назвати західноукраїнським Донателло, досі залишається двічі забутою...

Григорій Кузневич народився у 1871 р. в с. Старе Брусно на Галичині – давньому осередку української народної різьби по каменю. Закінчив Львівську художньо-промислову школу. (1893-1896). Вже під час навчання в промисловій школі ще зовсім молодий Григорій гідно заявив про свій талант, виготовивши у співавторстві з своїм учителем Ю. Марковським статую «Фортуна» на будинку Галицької ощадної каси (1892) та пам'ятник Я. Кілінському у Стрийському парку (1894). Самостійно виконав декоративну композицію для Палацу мистецтв у Львові (1894).

Навчаючись у Римському інституті красних мистецтв 1897-1901 рр. Григорій Кузневич отримав дві срібні медалі за скульптуру «Перший рільник» та «Грецький гончар». Скульптуру «Грецький гончар» закупив у 1905 р. магістрат Львова та встановив у львівському Міському художньо-промисловому музеї. (фото 12, з автографом Г. Кузневича).

Навчаючись у Римському інституті красних мистецтв 1897-1901 рр. Григорій Кузневич отримав дві срібні медалі за скульптуру «Перший рільник» та «Грецький гончар». Скульптуру «Грецький гончар» закупив у 1905 р. магістрат Львова та встановив у львівському Міському художньо-промисловому музеї. (фото 12, з автографом Г. Кузневича).

Фото 12

Фото 13

Фото 14

Фото 15

Статуя знищена більшовицькими вандалами у 1952 р. під час формування так званого музею Леніна. У Римі Г. Кузневич виготовив шість погрудь для Народного Дому в Стрию, п'ять з яких збереглися до нашого часу.

Повернувшись у 1902 р. з Риму до Львова, Г. Кузневич створив цілий ряд високохудожніх скульптур, серед яких пам'ятник з медальйоном на могилі дочки Євгена Олесницького – Євгенії (1903) (фото 13-15), алегоричні скульптури на порталі Львівського вокзалу (1904) (фото 10, 11), пам'ятник С. Щепанівському (1903) та В. Гловацькому (1905), статуї митрополитів Петра і Павла в м. Сокалі (1906) та ряд інших високохудожніх пам'ятників.

Під час окупації Львова російськими військами Г. Кузневич у 1915 р. виїхав на Східну Україну, ймовірно, в надії відшукати свою першу і єдину кохану – Константину Малицьку (1872-1947), вивезену царським режимом до Росії (1914-1920). До 1919 р. проживав в Одесі, де займався ремонтом годинників – улюбленою справою, поряд зі скульптурою.

У 1919 р. повернувся у рідне село. На знак протесту проти окупації Західної України Польщею відмовився від запрошення на педагогічну роботу до Кракова та Познані. [9]

У 1928 р. виконав дивне замовлення польської громади с. Горинець (Польща) – пам'ятник на честь загиблих у польсько-українській війні.

Фото 16

Ось як коментує цей вибір В. Балда в газеті «Наше слово»: «Що думав він, працюючи над пам'ятником, що відчував? Адже знав, хто і з якою метою його споруджує: він сам викував напис, що звучить однозначно – «За свободу, землю і віру батьків, за пам'ятки нашого народу проллялася кров у сірі грудневі дні. Полеглим – народ, 1928» (фото 16).

Можна припустити, що в глибині душі увічнював пам'ять земляків, які воювали того 1918 року за незалежність України... А може сприйняв замовлення як митець, який просто мусить якимось заробляти на життя, хоче залишити для нащадків зразок своїх умінь?». [10]

Горинецький монумент – це найвидатніша і найбільш відома робота Кузневича з міжвоєнного періоду. В цей же період створив високої художньої вартості нагробок родини Жарських в с. Липники поблизу Рави-Руської на Львівщині.

Після сумнозвісної операції «Вісла» був депортований польсько-більшовицькою владою до с. Ганачівка на Львівщині. А Константину Малицьку сталінський режим депортував до Алтаю. Зустрітись їм більше не судилося... Самотній, без

Фото 17

Фото 18

Фото 19

сім'ї, залишився жити у своїх рідних, виконував лише нагробні пам'ятники та розписував церкви. Помер у 1948 р. цілком забутий, у злиднях, так і не відчувши навіть на старість дійсно світової слави (фото 17-19).

Багатогранна творчість Григорія Кузневича й досі залишається маловідомою та не вивченою.

Література:

1. Мандрик М. Стрий. Народний Дім. Суспільно-історичний нарис.//Стрий, - 2000.-С.27.
2. Народний Дім в Стрию. //Діло. - 1901. - 1січня
3. Мандрик М. Стрий. Народний Дім. Суспільно-історичний нарис.//Стрий,-2000.С.28.
4. Коваль Р. Михайло Гаврилко і стеком, і шаблею. Київ. 2011.С.163
5. Лобарчук О. Пісня в камені. //Перемога, - Перемишляни, - 9 вересня 1989
6. Микола Устинович. Поезії/ упорядник М. Й. Шалата, - К.,1987.
7. Максисько Т. Шевченкіана Григорія Кузневича. //Образотворче мистецтво.-1971.- С.31.
8. Словник художників України. - Київ. - 1973.- С.123
9. Максисько Т. Шевченкіана Григорія Кузневича. //Образотворче мистецтво.-1971.-С.30.
10. Балда В. Двічі забутий.// Наше слово. – Варшава. – 2001. – 11 вересня ч. 37.

ФАЛЕРИСТИЧНІ ПАМ'ЯТКИ ВСЕПРОСВІТЯНСЬКОГО З'ЇЗДУ В УЖГОРОДІ 1937 Р.

Невід'ємною частиною історичної спадщини української культури є виявлені в останні роки унікальні фалеристичні пам'ятки, пов'язані з діяльністю товариства «Просвіта» у першій половині ХХ століття.

Опрацьовуючи протягом тривалого часу фалеристичні пам'ятки, присвячені товариству «Просвіта», вдалось виявити у Львівському історичному музеї декілька унікальних пам'яток, пов'язаних з діяльністю товариства «Просвіта» в Ужгороді та організованого ним величавого Всепросвітянського з'їзду (фото 1-4).

Фото 1

Фото 2

Фото 3

Фото 4

Ці відзнаки подарувала музею разом з іншими раритетами Марія Швець – сестра відомого львівського колекціонера та мецената, художника Теофіла Максиська (1932-1987).

Ось як описує святкування проведення Всепросвітянського з'їзду доктор історичних наук п. Павло Федака:

«17 жовтня 1937 р. став днем, навечно вписаним в українську історію Закарпаття. Саме тоді в Ужгороді відбувся величний Всепросвітянський з'їзд на підтримку рідної мови і культури. Ця неординарна подія, широкомасштабна народна акція яскраво засвідчила вікові прагнення закарпатців до волі, до культурної і політичної єдності з українцями інших українських земель, стала іспитом на їхню національну зрілість. Великий просвітянський здвиг за своєю масовістю, імпазантністю (15 тисяч учасників з понад 300 сіл і міст Закарпаття, 12 духових оркестрів, 25 греко-католицьких священників та кілька десятків отців Василіян на чолі походу, 190 таблиць з написами сіл, 128 синьо-жовтих прапорів і кілька тисяч малих синьо-жовтих прапорців) та значущістю щодо утвердження і поширення української національної ідеї... 17 жовтня з самого ранку поїздами, автобусами, автомобілями, возами, пішки прибували до Ужгорода на Всепросвітянський з'їзд люди, йшли до кафедрального собору, де Службу Божу з великими урочистостями провів єпископ Олександр Стойка.»...

Фото 5

«Бурхливими оваціями був зустрінутий батько національного відродження, директор Ужгородської учительської семінарії, заступник голови «Просвіти» о. Августин Волошин, який у своєму обширному рефераті подав історію боротьби закарпатців за рідну мову і культуру з середини XIX ст. і до дня скликання з'їзду, підкресливши велику роль «Просвіти» у національно-культурному відродженні краю. Він засудив не тільки москвофільство, але й так званий тутешняцький «третій напрям» (вироблення із закарпатців окремого народу), який веде до цілковитого зникнення закарпатців з лона землі.»... (фото 5)

«Похід вулицями Ужгорода був надзвичайно імпозантним, величавим, на всю довжину походу (від Галагова до Народного Дому «Просвіти») майоріли синьо-жовті прапори. Ужгород такої могутньої маніфестації досі не бачив. Маса народу, що прийшли до площі Корятовича, не поміщалися тут і довелося розводити їх у бік гімназії та по сусідніх вулицях. Тут, на найстарішій і найбільшій площі Ужгорода, відбулися історичні маніфестаційні збори, в яких взяли участь понад 15 тисяч маніфестантів з понад 300 сіл краю.»...

«Похід вулицями Ужгорода був надзвичайно імпозантним, величавим. Так закінчився цей великий, світлий і славний день української єдності, української правди, що увійшов в історію Закарпаття під назвою Всепросвітянський з'їзд в Ужгороді 17 жовтня 1937 р.» [2]

На з'їзді було задекларовано вимоги захисту української мови перед засиллям т.з. Руской чи карпаторуской в школах, нав'язування підручників, писаних тяжкою незрозумілою мовою, спроби створити з українського народу Підкарпатської Русі ніде не існуючий «карпато-руський народ». Ці вимоги були задекларовані в «Меморандумі до українського народу Підкарпаття», що закінчувалися словами: «Нема сумніву, що на Підкарпатській Русі не є двох народів. Нема тут жадних «руських», то є жадних москалів, нема жадних «карпаторосів», але лиш оден український нарід. Тому одному народові належить одна мова, одна культура і один правопис.» [1]

Сьогодні в умовах відчайдушних спроб ворогів української державності повернути назад колесо історії, розвалити молоду Українську державу і навести її в смертельні обійми Москви, коли реваншисти всіх орієнтацій спільними зусиллями намагаються пошматувати між собою єдиний народ на українців, малоросів, русинів, доречно зауважити, що за даними Всеукраїнського перепису населення (1989 р.) близько 80 відсотків мешканців Закарпатської області зарахувало себе до українців – а це все корінне населення. [3]

Література:

1. Прапор «Просвіти»// Наш прапор,-1937,- ч. 56; Закарпатський Всепросвітянський З'їзд // Новий час.-1937,-ч. 229; Закарпаття в наступі. Всепросвітянський З'їзд в Ужгороді// Новий час. -19837.-ч. 234; ЦДІА України у Львові колекція листівок і афіш, № 3936.

2. Федака П. Фалеристичні пам'ятки Всепросвітянського з'їзду в Ужгороді. // Трибуна, - 14-28 травня, -2017 р., ч. 8.

3. Пахолко С. Визначні постаті українців, закарбовані у бронзі й граніті. Товариство «Просвіта» у фалеристичних пам'ятках першої половини XX століття// Львів, Растр-7, 2019 Ст. 85-90.

ДО ІСТОРІЇ МЕМОРІАЛЬНОЇ ТАБЛИЦІ ВОІНАМ УГА В ЦЕРКВІ Св. АРХИСТРАТИГА МИХАІЛА В М. БУЧАЧ ТА ЇЇ АВТОРА

Досліджуючи історію побудови меморіальних пам'ятників воїнів Української Галицької Армії, встановлених у 20-30 роках минулого століття на навколишніх цвинтарях в околицях Львова, сіл Винники і Знесіння та на цвинтарях міст Яворів й Олесько, що на Львівщині, а також в м. Рогатин на Івано-Франківщині, особливу увагу привертає меморіальний цвинтар полеглих героїв в селі Надгірянка, що тепер знаходиться в межах м. Бучач на Тернопільщині.

На початку 1920-х років в Галичині було 392 військові некрополі з 51514 груповими могилами, в яких покоїлись останки 84384 воїнів. У відповідності до ст. ст. 225 та 226 Версальського мирного договору, Польська держава зобов'язувалась утримувати усі військові цвинтарі та окремі військові поховання з часів 1914-1918 років. Стосувалось це також кладовищ та могил українсько-польської та польсько-радянської воєн.

Польський уряд виділяв кошти на перенесення одиноких українських могил на збірні військові кладовища. Особливо активним цей процес був у сер. 20-х поч. 30-х роках, коли проводилась т. зв. «комасація» (ущільнення) цвинтарів, що мала виразний антиукраїнський підтекст, тобто ліквідацію поодиноких могил і окремих груп поховань [1]

Збереглися хіба що ті, котрі загубилися в лісах чи на околицях сільських цвинтарів. Один такий символічний цвинтар-меморіал, збудований на початку 20-х років минулого століття, чудом зберігся на околиці Бучача (в колишньому селі Надгірянка).

В церкві Св. Архистратига Михаїла (фото 1, 2.), біля якої зберігся цвинтар (фото 3), 15 листопада 1925 року була вмурована пам'ятна мармурова таблиця, на якій закарбовані прізвища 23-х мешканців Бучача та навколишніх сіл, що впали на полі Слави за волю України (фото 4, 5). [2]

Фото 1

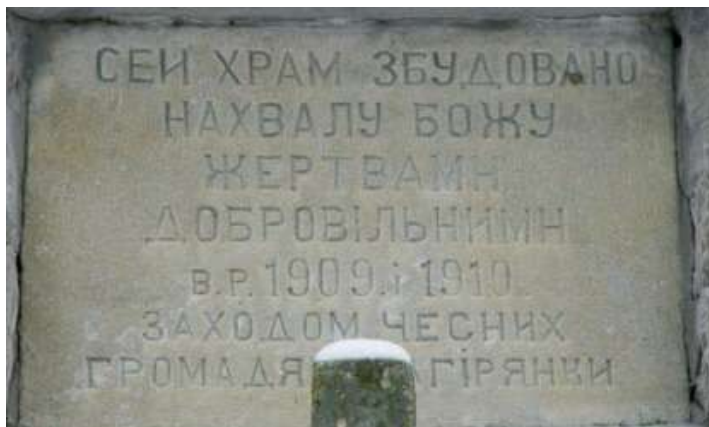

Фото 2

Під переликом загиблих викарбувана зворушлива епітафія на честь героїв, текст якої подаємо повністю:

«Громадянам Нагірянки упавшим за Рідний край

Юліан Нестайко, сотник

Никола Хаваз

Онофрій Винниченко

Юрко Лехкий

Федь Луців-Ілька

Олекса Луців

Стефан Яремко

Михайло Микуляк

Федь Луців-Олекси

Никола Дудяк

Ілько Луців

Никола Лехкий

Стефан Ушинський

Олекса Пилатюк

Михайло Мартинюк

Денис Стойко

Іван Стойко

Михайло Маріяш

Михайло Лесків

Йосип Олещук

Гаврило Мельничук

Федь Суслик

Роман Слободян

Тим що йшли до ідеалу світла правди полягли на персяжклому кров'ю шляху по всіх усядах Української Землі, в кривавих зусиллях за народ оборони його волі, Тим котрих перемогли голод, холод, пятнистий тиф серед дощів, снігів, по шпиталях без лікарів і ліків – складає на сім місци терновий вінець посьвяти аматорський Гурток чит Просвіти в Нагірянці і клонить свої голови перед Вашою найбільшою Жертвою ціною молодого життя відданого за безталанну Вітчизну. Спіть спокійно найліпші Сину України, най Вам земля, де лиш спочиваєте, пером буде, а слава Ваша не вмере, не загине!

*Вічна Вам пам'ять найблагородніші Діти Нації,
бо Ви своєю кровію народ від заглади окупили!»*

**15.XI.1925. М. Антоняк
Станіславів».**

Фото 3

Першим у цьому списку сотник Юліан Нестайко – син священника з Бучача.

На жаль, поки що не вдалося знайти інформацію про встановлення таблиці ні в календарі «Просвіти» та літописі «Червоної Калини» за 1925-1926 рр.

За спогадами місцевих жителів та краєзнавця Михайла Козака з Бучача, після окупації Західної України більшовицькі безбожники

Фото 4

ки мали намір в церкві Св. Архистратига Михаїла зробити музей атеїзму. В церкву з цілого району звозили ікони, церковну атрибутику, літературу, які потім були частково розкрадені. Займався цим за наказом компартійної верхівки міста товариш Нехода та інші активісти. Меморіальна таблиця в церкві драгувала активістів, тому було вирішено її знищити. Доручили це зробити Москальову Володимирі Миколайовичу, уродженцю м. Кімовськ Тульської області, який на той час керував бучацькою Ремконторою. «Я її туди не ставил и оттуда её снимать не буду!» – була його відповідь. До його честі потрібно сказати, що аналогічні відповіді були, коли йому доручили демонтувати фігуру Матері Божої у церкві Св. Покрови м. Бучача чи скидати хрести з церков Бучацького району. У випадку з меморіальною таблицею Москальов вирішив питання таким чином: дав наказ акуратно закрити дошку розчином штукатурки. Деякий дуже короткий час церква належала Московському патріархату, потім була закрита і використовувалась тільки для відспівування покійників.

Фото 5

Посприяв у знятті штукатурки з меморіальної таблиці священник Анатолій Сидоренко (†1994 року), родом зі східної України, якому вдалося на початку 30-х років втекти від голодної смерті на Галичину та знайти притулок при церкві св. Юра у Львові. Під патронатом митрополита Андрея Шептицького юнак дістав духовну освіту і був висвячений на священника. Тривалий час був парохом в церкві Св. Архистратига Михаїла в м. Бучач.

В такому стані церква простояла до по-

чатку 90 років – до відновлення богослужінь в лоні УАПЦ. За спогадами парафіян церкви, тризуб на дошці за вказівкою отця Анатолія мав бути заклеєний папером з намальованою на ньому іконкою. Та парафіяни на чолі з бувшим січовим стрільцем Федором Федущаком не дали це зробити. Потрібно додати, що меморіальну дошку виготовили коштом членів «Просвіти» с. Нагірянкa (фото 6-8).

Навпроти цієї таблиці за часів незалежної України була встановлена ще одна меморіальна таблиця, присвячена воїнам УПА та жертвам комуністичного терору (фото 9). [3]

Фото 6

Фото 7

Фото 8

До речі, за сприяння Українського Лікарського Товариства у 1925 році була виготовлена пам'ятна таблиця зі списком полеглих лікарів-героїв в Українській Галицькій Армії у виконанні відомої української художниці Ярослави Музики (1894-1973) (фото 10).

Таблиця знаходилась у домівці Українського лікарського Товариства у Львові. З приходом комуністичного режиму до Львова таблиця безслідно зникла (взимку 1939 року представник Медичної Санітарної Управи з Москви, який навідався до домівки УЛТ наказав усунути пропам'ятну таблицю). [4]

Закарбував на мармурі надпис-епітафію на честь воїнів Української Галицької Армії відомий український скульптор з Станіслава (теперішній Івано-Франківськ) Мар'ян Антоняк (1881-1951). Він закінчив у 1900 р. фахову школу з різьбярства по каменю в м. Бохня. Одночасно два роки навчався різьбярства у Кракові та Варшаві. З 1907 року розпочав творчу діяльність. У 1909 році він приїхав до Станіслава, фахову підготовку отримав, працюючи в майстерні Я. Бембновича.

Фото 9

Фото 10

В цей час з'являються його скульптурні роботи із зазначенням імені автора. Особливо цікавими є роботи М. Антоняка на гробницях Скитницьких, Яніни Вджеховни, Рибчуків. Серед робіт виділяються скульптури на будинках міста та Ратуші. У 1912 році він виготовляє вісім скульптур пас-

Фото 11

тивні стилізовані класичні вази та пілястри на фасадах першого поверху, зорієнтовані на чотири сторони світу) та цілу низку фасадів приватних будинків, зведених у 20–40-х рр. ХХ ст. У 1914 році за участь у виставці «Салон незалежних» у Парижі здобуває визнання серед молодих скульпторів Європи. М. Антоняк сприяв розвитку народних промислів, входячи в керівництво ремісничої палати «Зоря» (фото 12), в якому був одним з кредиторів і професійних керівників, робив все з широким державним підходом. Був одним з найбагатших мешканців міста. У 1939 році перед приходом «визволителів» виїхав з міста. Похований в м. Глівіце, Польща. У 1948 р. майстерню М. Антоняка успадкувало обласне товариство художників [5]

торальних сюжетів «Пастушок» на фасад будинку С. Хованця на вул. Сапїжинській, 4 (тепер вул. Незалежності). Його скульптури наповнені життєвою правдою, образи одухотворені, психологічно продумані і професійно довершені. Загальна кількість фігур сягає поза п'ять десятків.

Зразки прекрасної фасадної пластики уцілили на будинках 4, 11 на вулиці Незалежності, на вулиці гетьмана Мазепи, 36 (фото 11).

Декоративно оздобив низку будинків у м. Станіславів (пілони, розміщені на чотирьох рогах восьмикутного даху на Ратуші, декора-

Фото 12

Література:

1. Пахолко С. Пам'ятні таблиці «Полеглим за волю» у виконанні фірми Михайла Брилинського та меморіальні пам'ятники воїнам УГА скульпторів Сергія Литвиненка, Льва Лепкого, Романа Грицяя // Фалеристичні пам'ятки Галичини першої половини ХХ століття / С. Пахолко, О. Мартин. – Львів: Ліга Прес, 2014. – С. 96-107
2. Чень Л. Церква св. Архистратига Михаїла – 100 років / Л. Чень. – Нова доба, 2010, № 47, 19 липня.
3. Історична пам'ять Надгірянки [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.buchachnews.com/istorychna-pamyat-nahiryanky.php>
4. Пахолко С. Діяльність українських лікарів та лікарських товариств у фалеристичних пам'ятках першої половини ХХ століття / С. Пахолко, О. Камгалаба // Нумізматика і фалеристика. – 2015. – № 1. – С. 15-18.
5. Антоняк Мар'ян // Івано-Франківськ. Енциклопедичний словник. – Івано-Франківськ, Нова Зоря, 2010. – С. 43.

ДО ІСТОРІЇ СПОРТИВНОЇ МЕДАЛІ ДО ДНЯ УКРАЇНСЬКОГО СПОРТОВЦЯ У БРОДАХ

Живісний період у Галичині відзначався стрімким розвитком фізичного виховання і спорту серед української молоді та створенням спортивних товариств: «Український Спортовий Студентський Клуб» (Львів), «Хортиця» (Жидачів), «Чорногора» (Івано-Франківськ) та інших. Члени спортивних організацій охоплювали різні верстви населення. Це проявилось у створенні гуртків, секцій, клубів, товариств, практично, у кожному селі, селищі, містечку, місті. Українці займалися різними видами спорту, будучи членами таких товариств як «Беркут» (Перемишль), «Буй Тур» (Івано-Франківськ), «Ватра» (Дрогобич), «Дністер» (Самбір), «Зелеміль» (Сколе), «Карпатський Лещетарський Клуб», «Луг», «Підгір'я» (Дрогобич), «Плай», «Пласт», «Поділля» (Тернопіль), «Ропник» (Борислав), «Січ», «Сокіл», «Стріла» (Львів), «Сян» (Перемишль), «Сянова Чайка» (Перемишль), «Тризуб» (Львів), «Україна» (Львів), «Український Спортовий Союз» і пропагували їх, а саме: фехтування, стрільба, баскетбол (кошиківка), лижний спорт (лещатарство), хокей (гаківка), футбол (копаний м'яч), волейбол (відбиванка), теніс (ситківка), туристика (туризм) та ін.

Традиційним святом з 1926 р. стає День Українського Спортівця (далі – ДУС). З цього приводу в українському часописі «Діло» зазначалося: «Наші спортсменів вибрали собі цього року один день і назвали його своїм, у вірі, що таким робом зможуть бодай раз у рік притягнути увагу громадянства до спорту. На це вони почують не один голос: «Не маємо економічної бази, широко розбудованої освітньої організаційної сіти, сильних політичних організацій, літературного руху, а вам забаглося спорту!» А може й взагалі не почують нічого і пересічний патріот повернеться дипломатично спиною до спортової афіші, так само як до книгарської виставки. Чимало людей уявляє собі, що спорт є чимсь у роді примхливих забаганок. Спершу, на їх думку, треба мати наші організації, банки, навіть звичку до книжки, а щойно десь там далі прийде черга на спорт. Греки були трохи іншої думки. Вони творили найкращі зразки суспільного та державного життя і недосяжні зразки мистецтва, ставлячи весь час на першому місці культ фізичного розвитку. Переможці в олімпійських ігрищах зазнавали навіть більшої пошести, як поети та філософи. У них не існував поділ на членів суспільності, що працюють виключно головою і на інших, що працюють виключно м'язами. Платон чи Софокль творили в такій ідеальній атмосфері тільки тому, що їх мозок не розвивався коштом занедбаного тіла. Спорт видається у нас здебільша примхою вузького спеціаліста та далеким ідеалом, у першій мірі тому, що він охоплює надто багато ділянок життя, для яких ми не маємо найменшого розуміння. А спорт є саме вислідком розуміння ролі гігієни для одиниці та суспільності, ролі техніки, ролі естетики і ваги виховування нового здорового покоління. Без усіх цих основних елементів життя народу і його культура в найширшому розумінні цього слова все більше буде спиратися на глиняних ногах».[1]

Уперше День Українського Спортівця провів Український Спортовий Союз 23 травня 1926 р. у Львові. З цього часу це свято стало традиційним і широко відзначалося аж до 1939 р. Метою ДУС було поширення українського спорту серед українців. Це спортивне свято відразу почали проводити спортивні товариства Галичини. З цього приводу у періодиці оперативно друкувалися програми та умови змагань, терміни їх проведення, результати.[2]

Про масовий характер святкування ДУС свідчать хоча б такі цифри. У 1927 р. у Перемишлі в цьому святі взяло участь 305 учасників*, у 1933 р. у Стрию – 300, 1937 р. – 480; у Львові в

* Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф. 312 (Українське спортивне товариство «Сокіл-Батько», м. Львів). – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 12; Звіт з діяльності руханкового товариства «Сокіл-Батько» у Львові за 1927 рік (від 10 квітня 1927 до 1 квітня 1928). – Львів: Накладом Товариства «Сокіл-Батько», 1928. – С. 23; «Сокіл-Батько» спортивно руханкове товариство у Львові. Альманах 1894–1994 / Відповідальна за випуск і упорядник Анна Благітка. – Львів: РВО «Основа», 1996. – С. 141.

1933 р. – 165, 1935 р. – 200, 1936 р. – 280**. Так, у Львові 23 травня 1933 р. відбулися футбольні змагання між такими українськими львівськими командами: Комета, Мета, Сокіл IV, Тризуб II, УССК і Чорноморці. На перегляд попередніх матчів прийшло близько 150 глядачів. За фінальним матчем Сокола IV та Чорноморців спостерігало близько 1000 осіб. [3]

З неабияким завзяттям ДУС відзначали у Бродях. Для кращої ілюстрації того, що відбувалося коротко викладемо перебіг свята. Отож, з спортивного тижневика «Змаг» відомо, що перше таке святкування відбулося у серпні 1937 р. [3]. На стадіон Українського спортивного клубу «Богун» у Бродях*** прибули спортсмени та глядачі з Бродів, Суходолів, Чехів, Поникви, Олеська, Радивилова та інших населених пунктів Брідщини. Змагання відбулися з різних видів спорту. Так наколесники (велосипедисти) подолали 30 км траси Броди–Ясенів–Броди. Стартувало 9 спортсменів, мети досягнуло 8. Перше місце здобув Михайло Івасюта з Суходолів з часом 1:10,5 год., друге – Феदिшин з Чехів, третє – Стефанівський з Бродів Старих. Одночасно на площі УСК «Богун» відбувалися легкоатлетичні змагання з таких дисциплін: біг на 100 і 400 м., скоки вгору (стрибки у висоту) і довжинь (стрибки у довжину), мети диском (метання диску), ратищем (метання списа) і кулею (штовхання кулі). Результати були наступними: 100 м.: – перше місце Ярослав Лящук з результатом 11,6 секунд, друге – Дмитро Чайківський 11,9 с., третє – Гаврилук; 400 м.: перше місце – Гаврилук 1:8 хвилин, друге – Лящук, третє – Шаталов; стрибки у висоту: перше місце Крохмаль з результатом 161 см., друге – Несторович 156 см., третє – Заяць 155 см., стрибки у довжину: перше місце – Лящук з результатом 525 см., друге – Несторович 519 см., третє – Кохманський 476 см. Змагання у волейболі серед жінок принесли перемогу «Богуну». Йому поступилася команда товариства «Сокіл» з Олеська. Завершився День Українського Спортівця футбольним матчем «Комети» і «Богуну» з результатом 2:1 на користь «Комети». Не зважаючи на деякі недотягнення в організації, – писав тижневик «Змаг», – День Українського Спортівця в Бродях приніс українській спортивній Ідеї поважний успіх, а організаторам дав чимало прикладів і порад, як у майбутньому підходити до справ організації такої поважної імпрези****. Кращі учасники ДУС у Бродях були нагороджені відповідними медалями. На сьогоднішній день відомо про одну таку медаль. Кругла медаль з металу білого кольору, з вушком, праворуч півколом зображений вінок з дубового листа,

у центрі вигравіруваний напис: «День українського спортівця Броди 15 VIII 1937». На звороті постать спортсмена, який біжить до фінішної стрічки. Вгорі вигравіруваний напис: «І нагорода». Діаметр медалі 30 мм. (фото 1, 2)

Автор наразі не встановлений. Ймовірно відзнакою був нагороджений переможець в бігу на 100 м Ярослав Лящук або Гаврилук в бігу на 400 м.

Очевидно, подібні нагороди для учасників змагань були і з інших дисциплін. Однак поки що вони не виявлені. Пошук у цьому напрямку триває.

Фото 1

Фото 2

** Вацеба О. М. Нариси з історії спортивного руху в Західній Україні. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. – С. 105.

*** УСТ «Богун» засноване у Бродях у 1926 р. Докладніше див.: Блюй А. Українське спортове товариство «Богун»// Броди і Брідщина. Історично-мемуарний збірник / Редактор Ярослав Чума. – Торонто, 1988. – С. 427.

**** Д. У. С. у Бродях // Змаг. Спортивний тижневик. – Львів, 1937. – 20 вересня. – Ч. 32. – С. 4.

ГРОШОВІ ЗНАКИ-КУПОНИ ПЛАСТОВИХ ЧАСТИН М. БЕРЕЖАНИ В 1927-1928 РР.

Перші пластунські гуртки, курені, полки почали з'являтися на території Західної України в 1911 році, однак початково вони існували нелегально. Незабаром Крайова шкільна рада порушила питання про створення пластунських гуртків при школах та інших навчальних закладах. Метою пластунських організацій було всебічне патріотичне самовиховання молоді, підготовка її до боротьби за незалежність України.

На початку 30-х років почалося масове творення пластових куренів в Галичині, Волині, в Чехословаччині. Пластові курені виникли в містах Бібрці, Бориславі, Бучачі, Дрогобичі, Золочеві, Коломиї, Косові, Кременці, Львові, Перемишлі, Підгайцях, Рогатині, Снятині, Сокалі, Станіславові, Стрию, Теребовлі, Тернополі, Ужгороді, Чорткові, Яворові, в селах Конюхів, Тустановичі, Тисмениці та інших містах і селах.

Перші пластові гуртки у Бережанах були засновані при польській державній гімназії, в якій навчалося багато української молоді, а сама гімназія ще перед Першою світовою війною мала стати українською. Першим опікуном пласту був проф. Іван Бабій, а провідниками – учні гімназії Роман Кордуба, Ярослав Старух, Володимир Ржевський. З роками при гімназії заснували два курені та міщанський пластовий курінь, до якого входили колишні пластуни-випускники гімназії та міська молодь.

Бережанська пластова молодь опікувалася воєнними могилами українських січових стрільців на горі Лисоня, цвинтарем УСС у с. Посухів та могилами воїнів визвольних змагань 1918-1919 років на міському цвинтарі. Пластуни також брали активну участь у відбудові розриті поляками у 1928 році стрілецької могили на горі Лисоня та будівництві меморіального цвинтаря в с. Посухів, яке провадило товариство «Опіки воєнних могил».

З часом у пластунів виникла потреба мати власний оркестр, особливо необхідний при проведенні шевченківських святкувань та визначних подій періоду визвольних змагань. Вартість інструментів для оркестру становила 1500 злотих [1].

На початку вересня 1927 року пластовий кіш у Бережанах на власний розсуд спроектував, надрукував та за підписом У.У.С.П. (Улад Управи Старших Пластунів) випустив деяку кількість купонів номіналом у 5 злотих, які пластуни почали поширювати серед українського населення міста від імені пластових частин м. Бережани. Цей надзвичайно рідкісний примірник вдалося виявити в Центральному державному історичному архіві України у Львові (фото 1). [2]

Фото 1

На лицевій стороні купона праворуч зображений пластун в однострої, ліворуч – пластунське гасло-вітання «Скоб» (назва орла), під ним номінал купона «5 золотих» та зображення композиції – символа-вітання «Скоб»: сильно (дубовий листок), красно (гроно червоної калини), обережно (отруйний гриб), бисто (символ блискавки). В центральній частині купона пластова відзнака – лілія, переплетена з тризубом,

навколо якого напис: «Українські пластові частини міста Бережан». В нижній частині напис «купон, Ч.» та датування: «Бережани, 1927». У верхньому правому кутку напис: «Рис: Ю. Сінгалевич».

На звороті купона на тлі пластової відзнаки напис: «Команда Старших Пластунів ім. Гетьмана Дорошенка спільно зі всіма Пластовими частинами міста Бережани пускає в обіг свої купони в цілі зібрання потрібної ще квоти на закуп пластової оркестри. При тому зазначає, що до 3-х літ Команда зобов'язується розпродати купони викупити».

В нижній частині купона підписи курінного В. Рижевського, секретарки Я. Пашківської, за Команду У.П.У. поставив свій підпис Т. Бемко. У чотирьох кутках на звороті букви «С», «К», «О», «Б» (Скоб) (фото 2).

Фото 2

випадок, коли в сторонніх руках знайдуться би відбитки такого купону, ВПК була би змушена відкликати в часописах свою відповідальність за це і витягнути далі консеквенції з неформального поладнання кошом таких важних справ».

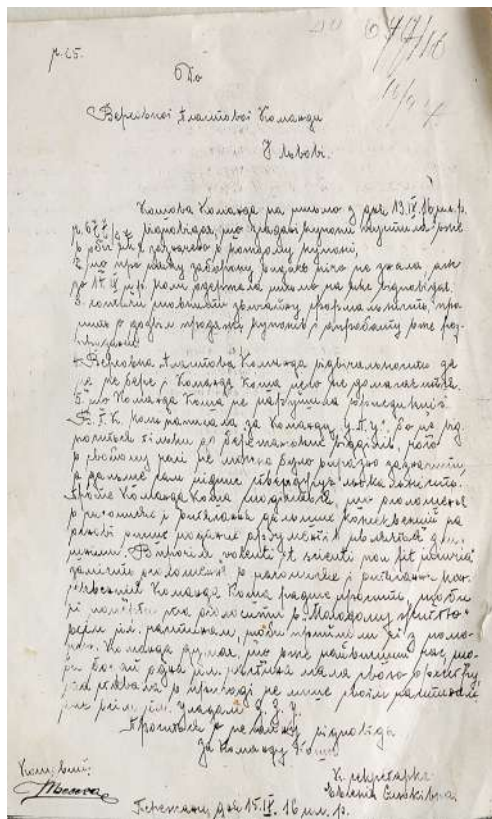

Фото 3

В листі від 13 вересня 1927 року Управа пластових частин м. Бережани намагалась переконати ВПК у Львові у логічності і доцільності випуску таких купонів, а для Управи ВПК ці аргументи не були прийняті. «ВПК рішучо і без дальшого відклику підтверджує своє попереднє зарядження у справі виданих Вами купонів, домагається безпovolочного здержання дальшої розпродажі, як також стягнення вже розпроданих купонів. Цілий наклад цих купонів обов'язана тамозна Кошова команда прислати на адрес ВПК протягом одного тижня від дати одержання цього приказу...» (фото 3). [2]

Та, незважаючи на цей наказ, незначна частина таких купонів була розпродана серед населення, а невикористані купони були знищені. На щастя, на вексельну поруку одного свідомого українського мецената, пластуни закупили необхідні інструменти. Керував оркестром, в якому було 20 музикантів, Богдан Старух. За короткий час оркестр став предметом гордості української громади Бережан, часто давав концерти, грав на фестинах. Зароблені кошти дозволили до року розрахуватися з боргом.

Випуск ще одного грошового знака-купона, випущеного пластовою командою м. Бережани, пов'язаний із будівництвом членами товариства «Просвіти» та пласто-

Фото 4

вою командою власного будинку з читальнею, театральним залом, домівкою для «Пласту», кооперативної крамниці в 1928-1930 роках. Поштовхом до будівництва будинку стали бережанські пластуни. Духовий оркестр при «Пласті» на Різдво відвідував з колядками та різдвяними святковими побажаннями мешканців міста, а отриману коляду пластуни передавали на «Рідну Школу» або для потреб власного товариства.

На Різдво 1929 року, відвідавши з колядою одну пані Марію Кизим, пластуни разом із подякою отримали від неї пропозицію про дарування «Пластові» власної земельної ділянки при центральній дорозі на Адамівці (житловий масив м. Бережани). Склавши акт-грамоту дарування за сприяння адвоката д-ра Володимира Бемка, кошовою командою пластунів та члени управи «Просвіти» приступили до будівництва будинку. Був створений будівельний комітет, до якого зразу ж зголосилося чимало бажаючих відпрацювати безкоштовно при будові декілька днів (копання фундаменту, вивіз землі тощо). План будинку виготовив мешканець Адамівки, професійний будівельник п. Гертман. Всі мулярські роботи виконали члени читальні та пластуни, які до того ж подарували 10 тисяч цеглин. Хоча на будівництво було взято кредит в банку, та на завершальні роботи грошей не вистачало. Знову ж, за ініціативою Управи пластового уряду м. Бережани в 1929 році були випущені благодійні купони вартістю 1 золотий. Вдалося віднайти єдиний примірник такого купона (фото 4).

Легальний Пласт 20-х та підпільний 30-х років минулого століття був своєрідною кузнею підготовки майбутніх провідників Других визвольних змагань 40-50-х років, на чолі яких стали пластуни Роман Шухевич, Дмитро Грицай, Олекса Гасин, Василь Сидор. Були пластуни і в проводі ОУН – Олег Кандиба, Микола Арсенич, Зеновій Тершаковець, Лев Ребет, Степан Бандера. Всі вони поклали життя на вівтар боротьби за волю України. Поліг смертю героя керівник пластового оркестру в Бережанах Ярослав Старух. [3]

P.S. В листі до ВПК у Львові датування року написання листа (1927) подане як «16 пл.р.»: 16 пластового року: (1911 + 16 = 1927)

Література:

1. Бемко В. Бережани – Бережанщина. Історико-географічний нарис // Бережанщина в спогадах емігрантів / Тернопіль, 1993. – С.168.
2. ЦДІА України у Львові. Ф.389. Оп.1. Спр.210. Арк.1-12.
3. Пахолко С., Мартин О. Найширша підтримка населення. Грошові знаки «Сокола-Батька» та «Пласту» – провісники грошових внесків на Боевий Фонд Української Повстанської Армії // За вільну Україну, 1998, 13 січня.

ДО ІСТОРІЇ ПАМ'ЯТНОЇ ТАБЛИЦІ ВШАНУВАННЯ МАРКІЯНА ШАШКЕВИЧА

У зв'язку з святкуванням у 1937 р. 100-ліття виходу «Русалки Дністрової» Краєве Товариство ім. Маркіяна Шашкевича в м. Золочів звернулось до газети «Діло» з таким закликом:

«Краєве Товариство ім. Маркіяна Шашкевича, як покликане до плекання культу Маркіяна Шашкевича, закликає Українське Громадянство, зокрема всі культурно-освітні та кооперативні установи, святкувати далі 100-ліття появи «Русалки Дністрової» в усіх навіть найменших закутках краю.

У зв'язку з цим Т-во проголошує теж 1938 рік Ювілейним роком «Русалки Дністрової», так, щоб усі місцевості Галицької Волости мали змогу відсвяткувати в себе Маркіянове ювілейне свято.

Зокрема закликає Т-во вшанувати пам'ять Маркіяна не тільки академіями, походами і т. п., але в першу чергу затривалювати її тривкими пам'ятниками, як названням Його іменем окремих товариств, вулиць, садженням пропам'ятних дерев, головно ж вмуруванням пропам'ятних таблиць.

Коли минулі Маркіянові роки позначались збірними виявами його культу, як здвигнення пам'ятників – одного в столиці нашої Землі, другого на Білій Горі, то нехай цей ювілейний рік залишить по собі тривкі пам'ятники культу Маркіяна в кожній нашій місцевості, як пророчисте свідоцтво, що Маркіянові ідеї стали вже власністю цілого українського народу і що весь українських нарід змагає до здійснення основної Маркіянової ідеї: «Збратися з повним ясним сонцем» [1].

На початку 1938 р. у Львові була створена фірма «Мемор», яка мала за мету «ширення пропаганди забудування пам'ятників та масового розповсюдження пропам'ятних плит з нагоди наших Світлих Моментів як також над ширенням культу поодиноких осіб, що займають в нашій історії визначне місце».

У листі фірми «Мемор» до артистичної секції комітету вшанування культу ген. Мирона Тарнавського при «Молодій Громаді» зазначено:

«Вже від кількох місяців розповсюджуємо пропам'ятні таблиці з бронзу «Поляглим за волю» і «100-ліття «Русалки Дністрової» М. Шашкевичеві» [2]

Фото 1

Фото 2

Автором виявлено малюнки цих таблиць, виконаних фірмою «Мемор» в кінці 1937 початку 1938 року (фото 1-2).

Після тривалих пошуків вдалося віднайти у жовтні 2011 р. пам'ятну таблицю з написом: «1837-1937 100-ліття «Русалки Дністрової» М. Шашкевичеві» на горищі будинку по вул. Пісковій у Львові, в якому у міжвоєнний період проживала Олена Степанів-Дашкевич. За припущенням Львівського історика Івана Сварника, що проживає в цьому ж будинку та зберіг цю

таблицю, у 1937 році таблиця була встановлена на стіні української школи ім. Маркіяна Шашкевича (тепер середня школа № 34 ім. М. Шашкевича по вул. Замкненій у Львові). Ймовірно, під час демонтажу комуністичною владою у середині 50-х років, таблиця виготовлена з цементу, зазнала значних пошкоджень.

3 грудня 2011 року під час святкування 125-ліття СШ № 34 ім. Маркіяна Шашкевича, історик-архівіст п. І. Сварник урочисто передав цю таблицю директору школи п. Роману Гринчаку на вічне зберігання в шкільному музеї Маркіяна Шашкевича (фото 3).

Ймовірно, що фірма «Мемор» у 1937 р. виготовила ще одну модель пам'ятної таблиці вшанування М. Шашкевича з відмінним написом: «Маркіянові Шашкевичеві. Віра мого серця тверда як Бескид», для масового тиражування та встановлення їх на стінах українських греко-католицьких церков під час святкування 100-ліття «Русалки Дністрової». З великою ймовірністю можна стверджувати, що автором цієї таблиці був скульптор Андрій Коверко (1893-1967). Виявлено дві такі цинкові таблиці, що зберігаються у Львівському історичному музеї та у Львівській галереї мистецтв (фото 4).

Третя виявлена бронзова таблиця з позолотою була встановлена у церкві св. Юра у Львові у 1938 році.

Ймовірно, що після сумнозвісного псевдо собору у 1946 р., таблиця була демонтована парафіянами церкви з метою запобігання її знищення і таємно зберігалась на горищі собору, а потім була перенесена до приватного помешкання священника, що служив у церкві св. Юра. Таблиця зберігається в дочки священника і чекає повернення на освячене місце (фото 5).

Фото 3

Фото 4

Фото 5

Четверта виявлена бронзова з позолотою таблиця виявлена всередині церкви Воскресіння Христового села Бишки на Тернопільщині.

Церква була збудована та освячена у 1938 році єпископом Іваном Бучком. З ініціативи комуністичних безбожників з 1961 до 1984 року церкву, як культову споруду, було знято з реєстру. У 1984 році церква була перетворена на картинну галерею, а меморіальну таблицю партійні функціонери забрали до райкому компартії в м. Козова з метою її знищення чи продажу. Завдяки національно-свідомій позиції працівників райкому п. Ярослави Шкільної та п. Ореста Тимківа, таблиця була таємно винесена з приміщення райкому компартії та зберігалась в помешканні п. Я. Шкільної до 1990 р. У цьому ж році таблиця була повторно освячена та встановлена на попередньому місці (фото 6, 7).

Ще одна – п'ята бронзова таблиця з позолотою до останнього часу зберігалась в м. Кам'янець-Подільському у приватній збірці Анатолія Прияна, яку він придбав у середині 90-х років у водія службового автомобіля, що належав Міністерству внутрішніх справ. Старанням міської

Фото 6

Фото 7

влади м. Бережани таблиця поповнила експозицію краєзнавчого музею міста.

Шоста бронзова таблиця з позолотою зберігається в робочому кабінеті професора Дрогобицького педагогічного інституту п. Михайла Шалати – видатного вченого-педагога та дослідника літературної спадщини Маркіяна Шашкевича. За спогадами професора, таблицю йому подарував на початку 60-х років мешканець одного з сіл Яворівського району на Львівщині. Можна припустити, що таблиця була в

1938 р. встановлена на одній з численних церков на території теперішнього найбільшого в Європі військового полігону на Яворівській землі. Населення декількох сіл та хуторів в середині 50-х років було насильно депортоване та розпорошене по інших районах Львівщини. Спустошені села та церкви використовувались як мішені для стрільби артилерії та авіації.

У вересні 2012 року була виявлена сьома таблиця в родині нащадків відомого львівського підприємця та власника єдиної в Галичині української «Ливарні дзвонів і артистичних відливів» Михайла Брилинського.

За спогадами сина Михайла Брилинського (1896-1941) – п. Богдана Брилинського 1927 р. н., в ливарні крім основної продукції – церковних дзвонів, відливались пам'ятні таблиці з написом: «Маркіянові Шашкевичеві. Віра мого серця тверда як Бескид», для масового встановлення на церквах Галичини, а також таблиці з написом «Полеглим за волю» для встановлення на могилах полеглих вояків УГА

Фото 8

В сім'ї нащадків Михайла Брилинського зберігається таблиця з написом: «Полеглим за волю», що мала бути встановлена в с. Білий Камінь на Золочівщині в 1938 році. На відміну від світлин моделі, на ній зафіксовані прізвища 15-ти вояків Української Галицької Армії (фото 8).

За спогадами п. Богдана Брилинського таких таблиць було відлито декілька. Для прикладу, в музеї Національно-визвольної боротьби зберігається фотографія аналогічної таблиці, на якій зафіксовані прізвища шести вояків Української Галицької Армії, що мала бути встановлена в с. Городилів на Золочівщині у 1939 році.

З приходом більшовицьких «освободителів» ливарня припинила діяльність, а запаси кольорового металу, обладнання, декілька готових дзвонів, вагою понад 500 кг кожний були націоналізовані та здані на брукт.

Від знищення вдалося врятувати декілька примірників пам'ятних Маркіянових таблиць, які Михайло Брилинським з сином Богданом своєчасно закопали в підвалі власного помешкання на вул. Заводській у Львові.

З проголошенням незалежності України онуки Михайла Брилинського Роман та Орест, з дозволу нових власників помешкання, викопали таблиці. Зберігаються вони в родині нащадків М. Брилинського та очікують кращої долі...

Доля Михайла Брилинського трагічна, – 23 червня 1941 він був заарештований на вул. Замарстинівській № 41, а через два дні без суду та слідства розстріляний на подвір'ї сумнозвісної тюрми на вул. Лонського у Львові. За спогадами сина М. Брилинського, вся провина батька полягала в тому, що він з усмішкою на обличчі спостерігав за колоною панічно відступаючих «освободителів». Похований у братській могилі жертв НКВС на Янівському кладовищі.

Цікава доля двох відкопаних меморіальних таблиць, виготовлених фірмою Михайла Брилинського.

У 1959 року одна з таблиць була подарована внучкою М. Брилинського п. Тетяною Брилинською, як весільний дарунок, своїй подрузі п. Андріані Білинській (Огорчак) – внучці відомого львівського історика Мирона Кордуби (1876-1948). У 1962 році п. Андріана передала свій весільний дарунок музею Маркіяна Шашкевича в с. Підлисса, де вона і зберігається донині.

Ще одну врятовану таблицю син Михайла Брилинського п. Богдан подарував у січні 2012 року своєму свату, п. Йосипу Блажкевичу з нагоди його 80-літнього ювілею. А п. Блажкевич у серпні 2012 року передав таблицю до церкви Пресвятої Трійці в Дрогобичі.

Фото 9

Мотивацією передачі таблиці до Дрогобича для п. Блажкевича було те, що в Церкві Пресвятої Трійці він молився в юні роки, будучи учнем Дрогобицької гімназії. Ймовірно, таблиця буде встановлена в цій церкві або буде передана до школи ім. Маркіяна Шашкевича, що будується в Дрогобичі (фото 9).

Можна впевнено стверджувати, що майже всі виявлені пам'ятні таблиці, проєктовані фірмою «Мемор» у 1938 р., збереглися завдяки національно-свідомій позиції Михайла Брилинського та його нащадків. На жаль, значна частина освячених та встановлених у 1937-1938 роках на стінах церков пам'ятних таблиць вшанування пам'яті Маркіяна Шашкевича була демонтована «освободителями» в середині 50-х років минулого століття та знищена або використана як металобрухт.

Література:

1. Поклик Краєвого Товариства ім. Маркіяна Шашкевича в Золочеві. // Діло, 1937, ч. 238, 28 жовтня
2. ЦДІА України у Львові. – Ф.309, оп.1, спр.2685

СИМВОЛІКА СПОРТОВОГО ТОВАРИСТВА «УКРАЇНА»

У 2011 році минуло 100 років від дня заснування спортивного товариства «Україна». Дата поважна, але ювілей фактично забутий. З цієї нагоди відбувся лише один захід у Львові. 23 грудня 2011 р. у головному корпусі Львівського державного інституту фізичної культури за підтримки Львівського центру олімпійської освіти проведено наукову конференцію. Із 17 представлених доповідей лише шість безпосередньо чи опосередковано відносилися до заявленої теми. Матеріали конференції планувалося видати у науковому збірнику «Фізична активність, здоров'я і спорт» № 2(4). Пройшло півроку, однак нічого в цьому напрямку не було зроблено.

Спортове товариство «Україна» посідало вагомe місце у структурі спортивного руху Західної України. Воно було створене з метою пропаганди рухових ігор, народних вправ, різних видів спорту. В товаристві займалися різними видами спорту і пропагували їх, а саме: фехтування, стрільба, баскетбол (кошиківка), лижний спорт (лещатарство), хокей (гаківка), футбол (копаний м'яч), волейбол (відбивана), теніс (ситківка), туристика (туризм), соvgарство (ковзанярський біг) та ін. При товаристві існувала та успішно виступала команда з однойменною назвою. Активними членами товариства були: А. Зелений, В. Костецький, О. Навроцький, проф. С. Рудницький, сини Івана Франка – Тарас і Петро, О. Шепарович та ін. (фото 1-3).

Товариство було створене напередодні Першої світової війни. Для кращого розуміння, в якій атмосфері воно створювалося і яке значення мало для українців, варто зачитувати спогади «духовного батька» і першого почесного члена СТ «Україна» Івана Боберського (фото 4).

Фото 1

Фото 2

Фото 3

Фото 4

У спогадах, датованих 22 травня 1936 р., він писав:

«Зі споминів про початок Товариства «Україна» 1911 р. можу подати, що звернув я увагу моїм тодішнім знайомим серед академічної молоді, що на львівському університеті потрібний доконче репрезентаційний спортивний клуб української молоді. Він повинен зватись «Україна» і заохочувати студентів університету й політехніки до плекання рухових ігор, народних вправ (хід, біг, скок, мет, дужба), боксу й шерму. Клуб мав спонукати українську молодь, придбати собі не лише інтелігенцію духа, але також інтелігенцію тіла. Дружини копаного м'яча, гаківки й ставки (безболь), мали міряти з дружинами чужих клубів і притягнути українську молодь до співбігу з молоддю других народів.

Звертав я увагу на те, що товариство має мати свою таблицю на оповістки на коридорі обидвох високих шкіл у Львові, а в своїм одязі до прилюдних ігор зазначувати жовто-блакитну краску».[1]

У статутах СТ «Україна» 1911 та 1914 рр. (фото 5) у § 1 зазначалося: «Товариство носить назву «Україна спортове товариство студентів висших шкіл у Львові». Мовою урядовою є українська».

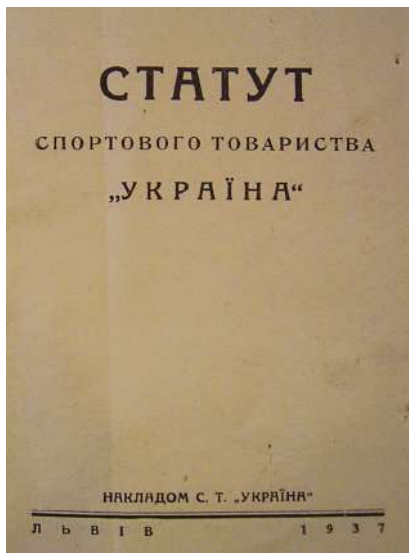

Фото 5

8 квітня 1925 р. на Надзвичайних Загальних Зборах «України» змінено § 1 статуту на: «Товариство має назву: Спортове Товариство «Україна», в скороченню С. Т. «Україна». Урядовою мовою Т-ва є українська. Осідком Т-ва є місто Львів». Така офіційна назва збереглася до початку Другої світової війни.

Цікавим є той факт, що у 1920-х роках була спроба змінити назву товариства на українське спортове товариство «Тризуб» з центром у Львові та поширенням діяльності на територію Львівського воєводства. Однак, польська окупаційна влада не схвалила такої ініціативи.

Одним із обов'язкових атрибутів офіційно зареєстрованого СТ «Україна» були печатки (фото 6-8).

Ними завіряли всі важливі документи. Зі зміною статуту змінювалася і печатка. На сьогоднішній день відомо три різні відтиски печаток СТ «Україна». Датуються вони 1920-1930 роками. Очевидно, мала би існувати ще одна печатка СТ «Україна», від дня затвердження статуту і до початку 1920-х років. Однак, цих відтисків поки що не віднайдено.

Фото 6

Фото 7

Фото 8

В сучасній українській історіографії утвердилася хибна думка про те, що емблемою товариства є зображення грецького юнака з щитом та здійнятим над головою мечем (фото 9, 10). [2]

Насправді така відзнака використовувалась в проміжку між 1911-1935 роками, бо 8 квітня 1935 р. СТ «Україна» офіційно звернулася до Львівського воєводського уряду через міське староство з проханням «про затвердження проектної відзнаки Т-ва, якою буде послуговуватись в кореспонденції на листовому папері та одночасно вважати цю відзнаку емблемою Т-ва». Документ закріплено організаційною печаткою і підписами голови Є. Нагірного та секретаря С. Конашевича. До нього також було долучено 6 кольорових примірників проектної відзнаки (фото 11).

Фото 9

Фото 10

Фото 11

26 квітня 1935 р. Львівське староство без найменших застережень затвердило «відзнаку (герб)» СТ «Україна». Основними кольорами СТ «Україна» були червоно-чорні. У статуті товариства, виданому у 1937 р. у § 2 зазначалося: «Красками Товариства є краска червона-чорно-червона у відношенні 1:3:1». Така колористика присутня практично на всіх одностроях організації у 1920-1930 роках, фірмових бланках, організаційних виданнях (фото 12-15). [3]

Фото 12

Фото 13

Фото 14

Фото 15

Великого розповсюдження в організації набули марки (фото 16). Випускалися вони з метою пропагування ідей товариства, а також для збору коштів на організаційні потреби. Червоно-чорне сполучення кольорів використано на марці спортивного товариства «Україна», виданій у Львові 1926 р. Марка, розміром 29х43 мм, частково зубкована, містить напис: «Ювілейний фонд СТ Україна». Вона з'явилася з нагоди 15-ліття існування організації. Один її примірник виявлено в ЦДІА України у Львові, зокрема на листі Степана Гайдучка до Івана Боберського, датованого 22 березня 1927 р. У 1926 р. видано ще дві марки. [4]

Спортивне товариство «Україна» також масово застосовувало для нагородження своїх членів різноманітні загально-стандартні медалі, відзнаки, жетони, гравіруючи на зворотах написи українською мовою (фото 17, 18).

Фото 16

Фото 17

Фото 18

Література:

1. Боберський І. Рухливі Українці // СТ Україна Львів. 25 ліття 1911-1936. – Львів: Накладом С. Т. «Україна», 1936. – С. 47-48.
2. Благий В. «Україна» // Довідник з історії України (А–Я): Посібн. для серед. загально-осв. навч. закл. / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-ге вид., доопр. і доповн. – Київ: Генеза, 2001. – С. 899 та ін.
3. Хомяк М. Каталог українських недержавних марок / Максим Хомяк. – Шарлеруа, 1987. – С. 14.
4. Пахолко С., Дмитрів М. Легенда львівського боксу – Антон Білий // Пахолко С., Дмитрів М. Історія, закарбована в металі. Українська фалеристична спадщина (XIX – перша пол. XX ст.). – Львів: Край, 2011. – С. 39-42.

ДО ІСТОРІЇ ТВОРЕННЯ ФАЛЕРИСТИЧНИХ ПАМ'ЯТОК ЛЕГІОНУ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ

З вибухом Першої світової війни до складу збройних сил армії Австро-Угорщини, поруч із регулярним, кадровим військом, увійшли ряд добровольчих військових підрозділів, сформованих за національною ознакою. Прагнучи стати праобразом національного війська та вирізнитися від інших родів австро-угорської армії у національних підрозділах почалась активна робота зі створення власної національної мілітарної символіки, прапорництва та однострою.

У цей період з'являється низка відзнак та кокард УСС, проекти нагород за хоробрість, пам'ятні відзнаки, які своєю появою заманіфестували Січових Стрільців, як акт відродження українського війська та відзначили доблесть його вояків. Фалеристика Січових Стрільців періоду Першої світової війни, яка взяла за основу старий династичний князівський гербовий знак «лев» та поширений в козацьку добу образ архангела Михаїла, протягом 1914-1918 рр. відіграла роль головних символів боротьби за незалежність України, а їхня іконографія тривалий час розглядалась як основні складові елементи у створенні майбутнього українського національного герба. На їх ґрунті, із встановленням української державності, починають карбуватися перші українські державні військові нагороди та ордени та утверджуються концептуальні засади національного нагородотворення. [1]

Дослідження української військової фалеристики все ще належить до одної із найменш вивчених ділянок допоміжних історичних дисциплін.

Протягом тривалого часу у полі зору української радянської історіографії знаходилась лише українська фалеристика радянського періоду, до здобутків якої належало лише кілька скромних розвідок про історію єдиного Ордена Радянської України – ордена Трудового Червоного Прапора УРСР та ряд документальних збірок про державні нагороди УРСР. Натомість фалеристики українських військових формувань, починаючи від Легіону УСС, армії УНР, УГА і аж до останніх підрозділів ОУН-УПА, з огляду на їх перманентний військовий конфлікт із російським окупаційним режимом протягом першої половини ХХ ст., були закриті для будь-яких досліджень в Україні аж до початку 90-х років ХХ ст.

Значний вплив на пожвавлення науково-дослідної роботи у цій ділянці стало створення у 1990 р. у Львові Українського геральдичного товариства, котре від 1991 р. започаткувало проведення щорічних наукових конференцій, на яких поруч із геральдикою, сфрагістикою, розглядалися питання української фалеристики.

Загалом тему стрілецьких відзнак у різні часи досліджували ряд авторів, серед них: Ю. Подлуський, В. Сімянцев, Я. Семотюк, М. Лазарович та ін. [2-5]

Найбільш ґрунтовно фалеристикою УСС займався у 60-х роках ХХ ст. відомий на еміграції колекціонер та дослідник Ю. Подлуський. У своєму дослідженні автор опублікував історію походження та описав понад 20 взірців відзнак та нагород січового стрілецтва, які мали пряме та опосередковане відношення до Легіону у період від 1914 по 1964 рр. На жаль, автор не систематизував описані ним відзнаки; тут поруч із стрілецькими кокардами та бойовими хрестами описані відзнаки політичних організацій, як СВУ (Союз Визволення України) чи ЗУР (Загальна Українська Рада), які слід було розділити тематично.

Також автор оминув увагою дуже цікавий, з точки зору іконографії, пласт стрілецької творчості, а саме відзнаки, медальйони, перстені, які були виготовлені стрілецькими умільцями у польових умовах з підручного, часто-густо, бойового матеріалу. За своєю символікою вони виявились не менш цікавими, аніж відзнаки, які видавалися централізовано.

Слід сказати кілька слів про джерельну базу української фалеристики взагалі, та збірки відзнак УСС зокрема. З появою перших відзнак Січових Стрільців на сторінках української преси з'являються рекламні повідомлення із закликом до громадськості купувати випущені відзнаки, а також їхня оцінка зі сторони представників стрілецьтва. Так у лютому 1916 року, коли в Коші УСС йшла активна робота над створенням власного однострою та відзнак, в газеті «Діло» з'явилася стаття Р. Купчинського, в якій він описує дві щойно випущені відзнаки та, з точки зору старшини УСС, звертає увагу на ряд недоліків, пов'язаних із певною непрактичністю використання. Тут же він піднімає питання про потребу власних одностроїв для стрільців та наголошує на необхідності впровадження одностроїв та відзнак для збереження пам'яті про стрілецьтво та творенні перерваної української військової традиції. [6],

Згодом відомості про випуск та продаж відзнак для стрілецьтва та пам'ятних відзнак світової війни досить часто можна зустріти на сторінках української преси. Згідно їх повідомлень вже на середину 1917 р. було випущено 15 різних відзнак на стрілецьку тематику.

Перші колекції стрілецьких відзнак, відомості про які дійшли до нас, почали формуватися вже у 1916-1917 роках. Так центральна управа УСС (до 1917 р. – Боева Управа) з метою збору коштів на Скарб Січових стрільців підготувала для продажу окремі підбірки з 15 випущених нею стрілецьких відзнак, оформлені в рами 20x22 см. Слід згадати подвигницьку працю члена Центральної Управи УСС Івана Боберського, який фактично підготував дві виставки стрілецьких пам'яток у Відні (1916-1917 рр.) та згодом у Львові (вересень 1918 р.) та дав почин до подальшої праці по збереженню цінних пам'яток доби Визвольних Змагань. Згодом вже у 20-30 роках ХХ ст. її підтримали та розвили українські наукові установи, формуючи експозиції відзнак у музеях Львова та Праги. Фактично до періоду радянських музейних «ревізій» фалеристичні колекції знаходилися у двох музеях та у збірках приватних колекціонерів.

З великим ризиком для себе та своєї родини збирались та формувались приватні колекції. Переслідування національної символіки та відзнак не припинялося протягом усіх режимів, а методи боротьби з ними ставали чимраз все вишуканіші та жорстокіші. Якщо у період австрійського та польського урядування в Галичині на вживання українських корпоративних (товариських) відзнак потрібний був окремий дозвіл від староства, який польські урядовці згідно із таємними інструкціями та циркулярами не давали, а непокірних карали великими штрафами та ув'язненнями, то у радянський період лише за зберігання українських національних відзнак колекціонеру загрожувало звинувачення у буржуазному націоналізмі із фатальними для нього та його сім'ї наслідками. Лише одиниці із колекціонерів, справжніх патріотів, переховали та зберегли свої колекції, які дійшли до наших днів.

Співставляючи віднайдені відзнаки із його колекції, а також з колекцій приватних колекціонерів із описом відзнак у реєстрі д-ра Я. Пастернака, вдалось на 90% відтворити колишню колекцію музею Воєнно-історичних пам'яток, що існувала до 1939 р. Варто виділити ще один корпус пам'яток, на який не зверталась увага дослідників. Це так звана стрілецька творчість. До них слід віднести медальйони, відзнаки, перстені та інші речі ужиткового характеру, які за своїм призначенням та іконографією дотичні до фалеристичних пам'яток. Вони виготовлялися стрілецькими умільцями на фронті із підручного, часто-густо бойового матеріалу – гільз, шрапнелі тощо. Переважна більшість з них карбувалась в 1-3 екземплярах, і є на сьогодні втрачена, за невеликим винятком, що збереглось у приватних колекціях та у Львівському історичному музеї. Їх опис, часом доволі детальний, зафіксований у реєстрі Я. Пастернака, а також залишилися письмові свідчення про їх виготовлення у військових репортажах на стрілецьку тематику у пресі. Так, наприклад, у військовому репортажі О. Назарука про побут стрільців над Золотою Липою, автор описав процес вручення медальйону із зображенням князя Святослава Хороброго, роботи талановитого скульптора М. Гаврилка, сот. Д. Вітовському. Проте ця тема вимагає окремого детального вивчення.

Оскільки участь у проектах на відзнаки УСС брали багато художників, а самих ескізів проектів не збереглося, лише їх описи, до того ж не дуже детальні, саме вказаний напрям

зображення лева, поряд з іншими елементами опису, а також порівняння їх із збереженими взірцями у металі, дало можливість визначити авторство відзнак.

Загалом за своєю іконографією пам'ятки стрілецької творчості, частково розширили поле вживаних символів та зображень на відміну від тих відзнак, що були випущені централізовано. До їх проектування та виготовлення були причетні відомі митці, художники, скульптори, а також і невідомі талановиті самоуки, на яких було багате стрілецьке середовище.

В іконографії відзнак Січового Стрілецтва культивувався дух спадкоємництва князівських часів та ідея соборності всіх українських земель, а їхні символи до часу встановлення тризуба гербом України, а також у деякий період поруч із ним вважалися основними символи національно-визвольного руху та боротьби за державну незалежність.

Фалеристичну спадщину Українських Січових Стрільців умовно можна подіти на декілька груп:

I. Відзнаки, випущені напередодні Першої світової війни та періоду формування перших куренів 1913-1914 рр.

II. Пам'ятні відзнаки перших Куренів УСС для пропаганди новітнього українського війська серед вояків Австро-Угорської імперії та цивільного населення та збору коштів для допомоги пораненим та допомоги родинам загиблим стрільцям.

III. Відзнаки на головні убори (мазепинки) та однострої УСС.

IV. Відзнаки громадсько-політичних організацій («Союз визволення України», «Загальна українська рада», «Українська Боева Управа»).

V. Пам'ятні відзнаки за участь в боях у лавах УСС та УГА.

VI. Нездійснені проекти відзнак та ескізи відзнак українських художників

VII. Ексклюзивні відзнаки стрілецької творчості УСС.

VIII. Австрійські пам'ятні відзнаки за бої в Карпатах та Поділлі

1. Відзнака товариства «Січові Стрільці II», заснованого при «Повітовій Січі» у Львові, за дорученням д-ра Кирила Трильовського від травні 1913 року. Очолив товариство кошовий отаман Роман Дашкевич.

У товаристві нараховувалось близько 300 членів, які після складання спеціальної присяги одержували посвідчення та відзнаку з монограмою «Воля а смерть».

2. Офіційна назва відзнаки «Стрілецька влуча» з'явилася у переліку стрілецьких відзнак у газеті «Діло» за листопад 1915 р. В ній було зазначено: «українські краски і краски союзників розміщені кружками так, що творять разом стрілецьку влучу».

3. Відзнака українського жіночого комітету допомоги пораненим. Завдання комітету було: поширювати серед поранених національну свідомість, надавати допомогу в розшуку рідних, постачати молитовники, часописи та ін. літературу. Особливою ділянкою роботи було видання пам'ятних відзнак для стрільців.

4. Історик Січових Стрільців Осип Думін описуючи однострій та відзнаки УСС зазначив: «На початках війни УСС повинні були носити, для відрізнення від австрійських стягів, жовто-блакитну перепояску на лівому рамені. Але така неоригінальна, «цивільна» відзнака не нашла одобрення Стрілецтва: замість неї У.С.С. носили жовто-блакитну рожечку з лівого боку шапки».

Фото 1

Фото 2

Фото 3

Фото 4

5. Відзнака Українського Січового Союзу. В картотеці колекції проф. Степана Гайдучка (1891-1974) зазначено, що відзнака була випущена до війни, а автором відзнаки був Михайло Гаврилко.

Відомо, що назва «Українські Січові Стрільці» з'явилася після 6 серпня 1914 р., коли Головна Українська Рада видала заклик до всіх українських руханкових товариств вставати в лави Українських Січових Стрільців.

6. За статутом товариства Українських Січових Стрільців, поданим на затвердження до Галицького Намісництва у 1913 р., дійсні члени мали право носити однострій на шапці якого мала бути «відзнака жовтого льва».

Згодом відзнака вживалася на однострої Сокільських Стрільців (1913-1914 рр.) та на шапках перших добровольців Українських Січових Стрільців з часу їх створення у серпні 1914 р. На засіданні комітету для організації Легіону УСС (Боевої Управи) у Львові від 2 серпня 1914 р. було ухвалено: «Як відзнаку на переді шапки прийнято «левика» з шапки Сокільських Стрільців».

Фото 5

Фото 6

7. Одна з перших стрілецьких відзнак. Видана Боевою Управою УСС у Відні, з'явилася у жовтні 1915 р. і поширювалась через комісаріат УСС у Львові. Дохід з продажу призначався у Фонд інвалідів УСС. Відзнака не мала великого тиражу і, за спогадом Р. Купчинського, «була розкритикована», а у Відні признали цю відзнаку за «невідповідну».

8. В описі Видавничого Скарбу УСС у Відні відзнака з'являється під назвою «Україна». Примірник відзнаки зберігався у Воєнно-історичному музеї НТШ, в якому було зазначено: «Відзнака Союзу Визволення України».

9. Відзнака з нагоди вступу Українських Січових Стрільців в Першу світову війну в складі держав Почвiрного Союзу (Австро-Угорщина, Німеччина, Туреччина, Болгарія). По зовнішньому колу – кольори прапорів цих держав.

10. Національно-патріотична відзнака періоду Першої світової війни.

11. У січні 1916 р. в часі проміжку між боями одностроя комісія займалась створенням стрілецьких одностроїв та затвердженням відзнак. У щоденнику І. Боберського, який перебував у цей час у Легіоні УСС як представник Боевої Управи є згадка про затвердження відзнаки: «Нарада одностроя комісії. Комісія ухвалила, щоб кокарду на шапці затримати, а целулоїдну відзнаку з буквами УСС носити на правій груді над горішньою кишенею посередині, щоби стрільця можна було пізнати, як скине шапку».

Фото 7

Фото 8

Фото 9

Фото 10

За спогадами Вільгельма фон Габсбурга (Василя Вишиваного) – командира сотні УСС: «не носив я ніяких відзначень, хоч мав, а носив тільки синьо-жовту відзнаку «УСС 1914», за що мені робили виговори».

12. Відзнака була перевидавана у США в 1964 р. з горизонтальною шпилькою у верхній частині та написом у чотири рядки «Українські Січові Стрільці УБУ».

13-15. Металеві відзнаки з аббревіатурою «УСС 1914», з'являються у листопаді 1915 р. як «пам'ятні металеві відзнаки про теперішню війну для кожного учасника в українському стрілецьтві». Відзнака в окремих випадках кріпилась на синьо-жовтих розетах, які виготовляли жінки – члени Українського жіночого комітету помочі пораненим воякам. Можна припустити, що відзнаки в емалях призначались для старшин УСС.

Фото 11

Фото 11а

Фото 11б

Фото 12

Фото 13

Фото 13а

Фото 13б

Фото 13в

Фото 14

Фото 15

16. Відзнака, випущена як пам'ятна відзнака у 1918 р. для членів Боевої управи. Ймовірно відзнаки були іменними, оскільки на звороті видно сліди механічного зчищення прізвища власника відзнаки.

17. Хрест встановлений у 1918 р. Центральною Управою Українських Січових Стрільців у Відні для всіх вояків легіону УСС.

Причому, метал для виготовлення відзнаки постачався урядом П. Скоропадського. Хрест почав розроблятися ще у 1916 р. і планувався спочатку як «Хрест хоробрості». І. Боберський у своєму щоденнику від 5.02.1916 р. згадує: «Відвідую архітектора Лушпінського, який вже виготовив проект на хрест хоробрості в стилі гуцульським». У опублікованих документах видання Братства Управи Українських Січових Стрільців, які збереглися в історичному архіві УСС (США) зазначено, що до нагороди долучалася грамота участі в УСС роботи О. Куриласа.

18. Ймовірно автором проекту відзнаки була О. Кульчицька, про що зазначено в газеті «Діло» за 13 березня 1915 р: «Комітет заняв ся видачею укр. пам'яткових відзнак, до котрих рисунок достарчила п. Кульчицька, а котрі в короткім часі вже появляться». Девіз відзнаки «Не ридать а добувать» запозичений з вірша І. Я. Франка «Вічний революціонер». Відзнака набула широкого розповсюдження серед цивільного населення Галичини.

19. Проект відзнаки виготовив М. Бринський – четар УГА, який був в кінці 1918 р. відкликаний з фронту для виготовлення ряду проектів «на відзначення для Української Армії за хоробрість». Після виконання проектів в березні 1919 р. виїхав до Відня, щоби виготовляти відзнаки. Відступ УГА на Велику Україну не дозволив зреалізувати цього плану. Проекти передав Бринський в 1929 р. через В. Тарновецького до Національного музею у Львові. В 1952 р. більшовицьким режимом ці проекти разом з другими (прапори, однострої, картини, військові відзнаки та ін.) були знищені. Відзнака «Стрілецька Рада» мав такий опис: «Монограм СС, переплетений галузкою червоної калини, на звороті аграфа». До Стрілецької Ради протягом 1918-1919 рр. входило 13 осіб: Є. Коновалець, Ф. Черник, А. Мельник, Р. Сушко, д-р К. Воєвідка, І. Чмола, В. Кучабський, Г. Гладкий, І. Даньків, І. Рихло, Р. Шашкевич, М. Матчак.

Фото 16

Фото 17

Фото 18

Фото 19

20. 30 травня 1916 р. Цісарська і Королівська Вища Команда Армії (АОК) видала розпорядження К. №. 554611, на основі якого полк УСС отримав назву – Український Легіон. Очевидно з цього приводу була випущена відзнака, яка з'являється в описі «Скарбу Січових Стрільців» під назвою «урядова». В описі Я. Пастернака до назви «урядова» додається уточнення, а саме напис: «Ukr.Legion».

21. Бойовий хрест Українських Січових Стрільців (Мазепинський). Автор проекту Лев Лепкий.

22. Відзнака Варшавського Союзу Українських Комбатантів, з видозміненим родовим гербом гетьмана Івана Мазепи. Як свідчить З. Яворський хрест був виконаний у Кракові в роках 1940-1941 з польських п'яти і двозолотівок. Носити його мали право учасники Легіону УСС 1-ої бригади УГА, т. зв. «Бригади УСС», що розгорнулася з неповного полку легіонів УСС в бригаду.

23. За інформацією Ю. Сас-Подлуського, відзнаку носили добровольці УСС з Тернопільщини.

24. Пам'ятна відзнака для УСС, що воювали в лавах УГА. Відзнака з дещо відмінним написом «Не ридай а добувай 1914-1918». Проект Олени Кульчицької.

25. Вперше питання про випуск сталевих перстенів з відповідним написом обговорювалось на нараді старшин УСС на горі біля с. Нижні Верецькі 7 грудня 1914 р. Пропозицію вніс Д. Катамай, яку підтримав І. Коссака. У павільйоні українського легіону на війсьній виставці у Відні продавались «відзнаки як емальові, як і металеві або синьо-жовті кокарди і війсьні перстені».

26. Пам'ятний перстень, ймовірно випущений Стрілецькою громадою США-Канади.

27. Саморобний «ексклюзивний» перстень, виконаний в польових умовах.

Фото 20

Фото 21

Фото 22

Фото 23

Фото 24

Фото 25

Фото 27

Фото 26

28. Пам'ятний значок для ветеранів Українських Січових Стрільців, виданий в діаспорі.

29. Саморобна офіцерська пряжка, перероблена з стандартної австрійської

30. Відзнака-оберіг для вояків від наречених або матерів УСС.

31. Особиста «ексклюзивна» відзнака Українського Січового Стрільця Степана Губалю.

Фото 28

Фото 29

Фото 30

Фото 31

32. Папіросниця з вигравіруваним гербом України та галицьким левом.

33-37. Пам'ятні австрійські відзнаки за участь у боях за Карпатські перевали, бої в районі села Комарів та на берегах рік Буг та Стрипа.

Фото 32

Фото 33

Фото 34

Фото 35

Фото 36

Фото 37

38-41. Проекти нездійснених пам'ятних відзнак Українських Січових Стрільців.

42-45. Проекти військових відзнак УСС, проєктованих Олександром Новаківським.

Фото 38

Фото 39

Фото 40

Фото 41

Фото 42

Фото 43

Фото 44

Фото 45

46-48. Світлина офіцера Українських Січових Стрільців з відзнаками, «ексклюзивно» прикрашеними багнетом та темляком (привіскою) до шаблі.

Фото 46

Фото 47

Фото 48

Фото 49

49. Пам'ятна світлина українських офіцерів – еліти Українських Січових Стрільців.
ВІЧНА СЛАВА УКРАЇНСЬКИМ СІЧОВИМ СТРІЛЬЦЯМ!

Література:

1. Сергійчук В. Національна символіка України / В. Сергійчук. – К., 1992. – С. 16-17.
2. Podlusky G.I. The War Gross 1917-1957 / G.I. Podlusky // The medal Collector. – 1964. – Vol. 6. – P. 2-8.
3. Сімянців В. Ордени, хрести і відзнаки українських армій в роки 1914-1945 / В. Сімянців // Вісті комбатанта, Торонто, Нью-Йорк. – 1966. – Ч. 3. – С. 49-50.
4. Лазарович М. Національні риси в атрибуції українських січових стрільців / М. Лазарович, Н. Лазарович // Четверта геральдична конференція. Львів, 10-12 листопада 1994 р. Збірник тез, повідомлень та доповідей. – Львів, 1994. – С. 48-50.
5. Битинський М. Українські військові відзначення / М. Битинський // Вісті комбатанта, Торонто, Нью-Йорк. – 1968. – Ч. 1. – С. 18-24; Ч. 2. – С. 26-31; Ч. 3. – С. 42-47.
6. Купчинський Р. Стрілецькі відзнаки / Купчинський // Діло, 1916, 20 листопада.

Стаття написана у співавторстві з Орестом Круковським.

ФАЛЕРИСТИЧНІ ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ У США ТА КАНАДІ

Минуло понад 125 років від того часу як на американській землі була створена перша українська організація, побудована перша українська церковця, закладений перший український цвинтар...

Незважаючи на більш ніж невідрадні обставини життя та побуту перших українців-емігрантів у США та Канаді, український греко-католицький священник о. Іван Волянський вже 18 січня 1885 року заснував у місті Шананадоа, штат Пенсільванія перше українське Братство св. Михаїла (фото 1). Протягом наступних років засновано ще кілька подібних організацій: Братство св. Стефана (фото 2), Братство св. Николая (фото 3), Братство св. Михайла (фото 4), Братство св. Кирила та Мефодія в Шамокіні, Олифанті, Мейфілді (всі – штат Пенсільванія), та інших містах, де скупчувались перші українські емігранти (фото 5-7).

Фото 1

Фото 2

Фото 3

Фото 4

Фото 5

Фото 6

Фото 7

У 1892 році всі організації об'єдналися та заснували нову організацію: «Соединеніє греко-католицьких руських братств» (фото 8). Очолив це об'єднання угро-руський священник Ю. Жаткович.

На конвенції 1893 р. (з'їзд чи конференція. Прим. автора) священник Іван Костанкевич, Теофан Обушкевич та Амврозій Полянський піддали гострій критиці «Соединеніє» за його промадлярську та москвофільську орієнтацію (фото 9-11), а також за недоліки в господарській діяльності.

Фото 8

Фото 9

Фото 10

Фото 11

Зразу ж після конвенції названі священники зібрались в оселі о. Григорія Грушки, який був тоді радником і видавцем газети «Свобода», і спільно вирішили заснувати окремий український, званий тоді ще руським, Народний союз (фото 12-17). Цікаво, що о. Обушкевич та о. Полянський домагались, щоб у назві було «Русский» (з подвійним «с»), бажаючи притягнути до нової організації «твердих москвофілів», та о. Грушка, друкуючи статут, одне «с» вилучив.

Перші організаційні збори відбулися 22 лютого 1894 р. у м. Шамокін, яке мало найсвідомішу українську громаду. Так було започатковано повну посвяту і справжнього героїзму роботу «Руського Народного Союзу», що перетворив і організував несвідому власного національного коріння масу «греко-католиків», «руснаків», «русських» (з одним і навіть з двома «с») у свідому свого роду і мети спільноту українських поселенців на американській землі.

Фото 12

Фото 13

Фото 14

Фото 15

Тепер Український Народний Союз (УНС, до 1914 р. Руський Народний Союз-РНС), найстарша і найбільш фінансово забезпечена організація в США (діяльність поширена і на Канаду). УНС займався згуртуванням переселенців-емігрантів, фінансовою допомогою та страхуванням, освітою, будівництвом шкіл, церков. Закладав перші українські цвинтарі.

УНС має свій 14-ти поверховий офіс у Джерсі-Сіті та видавництво «Свобода» (1893).

Керівним органом УНС є конвенції (з'їзди), що збираються кожні 4 роки. Відбулося вже понад 40 конвенцій. Для делегатів конвенцій випускались відзнаки. Автором виявлено значну кількість таких відзнак (фото 18-21).

Фото 16

Фото 17

Фото 18

Фото 19

Фото 20

Фото 21

Фото 22

Фото 23

Фото 24

Після того, як у 1910 р. єп. С. Ординський пробував перетворити УНС на організацію виключно для греко-католиків, частина відділів УНС утворила «новий союз» (Український Робітничий Союз, з 1978 р. – Український Братський Союз) (фото 22), а інші в 1912 р. оформилися як Союз Українців-Католиків «Провидіння» (фото 23). У 1914 р. створилась ще і «Українська Народна Поміч», що гуртувала православних українців (фото 24, 25).

13 конвенція стала переломним етапом діяльності РНС, бо після зміни статуту та зміни назви «Український Народний Союз» кількість членів союзу зразу зменшилась з 25335 до 11891 чоловік. Та ці зміни сприяли успіхам у фінансовій діяльності, а сам Союз став символічною українською «заморською твердинею».

Найголовніші здобутки Союзу після реорганізації – це створення просвітницької комісії з широкими повноваженнями в плануванні, ведення керівництва усією громадсько-політичною роботою, організація «американської «Просвіти», початок створення читалень, видавання книжок (вперше видано «Історію України» Рафаловича англійською мовою), початок організації українських шкіл залучення українців до американської політики, творення різноманітних громадсько-політичних організацій – парамілітарних, робітничих, допомогових, співочих та ін. (фото 26-33).

У 1914 році УНС було урочисто вшановано пам'ять Т. Г. Шевченка та випущено пам'ятні відзнаки (фото 34, 35), а також проведено акцію протесту проти заборони російським урядом святкування в Україні 100-річчя від дня народження Т. Шевченка.

Нота протесту, вислана президенту В. Вільсону, була передана американським послом у Петербурзі царському уряду.

Фото 25

Фото 26

Фото 27

Фото 28

Фото 29

Фото 30

Фото 31

Фото 32

Фото 33

Фото 34

Фото 35

Фото 36

Створений УНС Український Народний комітет під проводом о. Петра Понятишина також домогся того, що Конгрес США у 1917 р. схвалив, а президент Вільсон проголосив в Америці «Український день» із збіркою фондів на допомогу Україні. Тоді вперше в урядовому документі США вжито назву «Україна» та випущено спеціальну благодійницьку медаль (фото 36).

Під час національно-визвольних змагань 1917-1922 рр. Український Народний Союз організував допомогу Центральній Раді та ЗУНР, організовував різноманітні фонди допомоги голодуючим в Україні, інвалідам, «Рідній Школі» та ін. По закінченні Другої світової війни УНС допомагав українським політичним емігрантам в Західній Європі, сприяв побудові пам'ятника Т. Г. Шевченка у Вашингтоні та збору фондів для кафедри українських студій при Гарвардському університеті.

Фалеристичні пам'ятки української діаспори США та Канади першої половини ХХ ст. майже невідомі та не досліджені в Україні. Серед великої кількості відзнак того періоду в Україні вдалося виявити тільки незначну їх кількість. Каталогізація та дослідження відзнак української діаспори США, Канади, а також Англії, Франції, Австралії, Бразилії, Аргентини та інших країн – це справа честі українських дослідників, істориків та колекціонерів-фалеристів з усього світу.

Література:

1. о. Дмитрів Нестор. Короткий начерк історії розвою «Руського Народного Союзу». // Календар Руського Народного Союзу в Америці. 1914.
2. Пропам'ятна книга видана з нагоди сороклітнього ювілею Українського Народного Союзу, зредагував д-р Лука Мишуга. Накладом Українського Народного Союзу. 1936. ст.458.
3. Енциклопедія українознавства. Львів. 2000. т. 9. ст. 3430. // Українськи Народний Союз.

БОФОНИ ЗАПОЛЯРНОГО ПРОВОДУ ОУН: РЕАЛЬНІСТЬ ЧИ ПРОВОКАЦІЯ КДБ?

Демонструючи власну збірку фалеристичних пам'яток періоду національно-визвольних змагань за державну незалежність України в 1914-1952 роках на II-му міжнародному конгресі політичних в'язнів та репресованих у Києві 7-8 листопада 1995 р. я познайомився з надзвичайно цікавим політичним в'язнем, членом ОУН з 13-ти річного віку п. Миколою Луцівим, уродженцем с.Тарнавки Сколівського району на Львівщині.

Оглядаючи грошові знаки ОГПУ НКВД СРСР з моєї колекції, що мали обіг на території архіпелагу ГУЛАГ протягом 1929-1937 рр., п. Микола запитав мене, чи відомо мені про грошові знаки-пожетви на Бойовий фонд ОУН у м. Воркуті, на яких він власноручно зробив напис: «Здобудеш Українську Самостійну Державу або загинеш в боротьбі за неї». Звичайно, про такі бофони мені не було нічого відомо, хоч у моїй збірці було декілька бофонів підпілля ОУН-УПА.

Бофон Заполярного проводу ОУН (реконструкція)

Хоч минуло з того часу понад 40 років, пан Микола з пам'яті намалював вигляд бофона, завдяки чому вдалося реконструювати вигляд цього унікального документа. Пан Луців детально описав технологію виготовлення, а працював він у маркшейдерському бюро шахти № 9-10, звідки мав можливість винести кальку та світлочутливий папір, відомий в таборі як «аміачка». Тризуб на бофоні виконав Степан Цимбал, решту малюнка виконав Олесь Воденюк. На одному листі кальки було 10 зображень бофона, які потім в темноті фіксувались на світлочутливому папері за допомогою аміаку.

Ось як згадує Микола Луців про випуск бофонів: «Я належав до підпільної групи Заполярного проводу ОУН, яку очолював мій земляк з с. Волосянки Михайло Луцик, а Службу безпеки очолював студент Львівської політехніки Олесь Воденюк. Олесь був патріотом найвищого ґатунку, який не мислив життя без боротьби з більшовизмом. Вже після звільнення (десь у 1980 чи 1983 році) Олесь мешкав у м. Бердичів, де його отруїли кагебісти. Потреба в бифонах виникла після того, як в 1954-1956 рр. в'язням почали виплачувати 50 % заробітку готівкою. В той час підпілля ОУН потребувало грошей, переважно для зв'язку з закордонним проводом ОУН, організації втечі за кордон, придбання ліків для хворих та поранених вояків УПА.

ГЕНЕЗА ТВОРЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

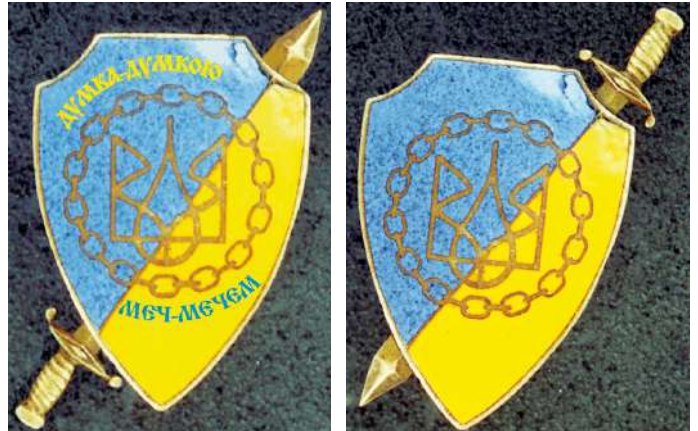
(НАЗВА, ЕМБЛЕМА, ТЕКСТ ТА МЕЛОДІЯ ГІМНУ, ПРАПОР)

Творення українського націоналістичного підпілля УВО-ОУН почалося на західно-українських землях на початку 20-х років минулого століття відразу ж після поразки в українсько-польській і більшовицькій війні. Хоча воєнні дії закінчилися, та український народ не погодився з воєнною поразкою й продовжував боротьбу з окупантами іншими засобами. На Великій Україні не припинявся антибільшовицький повстанський рух, а на Західній Україні, окупованій поляками, була крайня необхідність створення підпільної організації для продовження збройної боротьби, викликану терором польської адміністрації проти українського населення Галичини. [1]

Національно-визвольна боротьба в умовах бездержавного існування українського народу впродовж усього ХХ століття проходила під беззаперечним впливом національних символів та кольорів. Про роль та вплив національної символіки маємо яскраве свідчення Володимира Мартинця: «Вранці 1 листопада 1924 року всі в'язні вийшли на прохід (прогулянка політичних в'язнів на подвір'ї тюрми «Бригідки» у Львові, – авт.) із національними відзнаками. Сторожі намагалися їх зняти, та дарма. Полковник Мельник виголосив до в'язнів коротку урочисту промову, в'язні відспівали пісні й пішли до камер. По обіді на всіх трьох турах проходу в'язні були з відзнаками і співали пісень. В тюремних умовах це було нечувано! Наглядачі в'язниці викликали поліцаїв і дозорців з Баторого і Бригідок. Прийшло близько 50 поліцаїв на чолі з комісаром поліції та президентом суду Гавелем. Вони вимагали припинити співи та зняти відзнаки. Ніхто їх не слухав. Тоді стягають усіх з проходу й ведуть перед вартівню, де повторюють наказ зняти відзнаки. І тепер ніхто не виконує.

Тоді пан Гавель звертається до полковника Мельника, заявляючи, що він буде відповідальний за те, що зараз станеться. Мельник відповів: «Сьогодні наше національне свято й увечері ми самі знімемо відзнаки». Тоді Гавель передає владу в руки комісара поліції. Той наказав поліціантам надіти багнети й оточити в'язнів. Комісар знову звернувся до Мельника, що стояв на правому крилі відділу в'язнів, з вимогою зняти відзнаки, пригрозивши, що інакше проллється кров. Полковник Мельник поглянув на в'язнів і відповів: «На нас ваших багнетів забагато, але на ідею Першого Листопада – замало!» І подивився на в'язнів, як вони сприймають його слова. Ці стояли поважні й мовчазні. Поляки зникли. Мовчанка. По хвилі Гавель викликав комісара поліції на подвір'я і щось з ним говорив, після чого комісар вернувся і відкликав поліцейний відділ». [2]

Цей невеличкий уривок – яскрава ілюстрація великої пошани та значення, яке надавалось українськими націоналістами культу національних відзнак. Такий факт свідчить про роль та вагу національних символів в українському суспільстві 20-30-х років ХХ століття.

Можна припустити, що серед національних відзнак на грудях українських політичних в'язнів була і відзнака Легії Українських Націоналістів*, яку так описав один із засновників УВО-ОУН Зеновій Книш: «Вживались у Легії Українських Націоналістів членські відзнаки у формі щита в українських барвах, з державним тризубом. Щит охоплював колом ланцюг, як символ соборності. З-під щита виднілось руків'я меча, що перехрещував щит. На щиті напис: «Думка думкою, меч мечем». [3]

Відзнака поки що не віднайдена, але натомість відома відзнака, зображення якої відповідає опису за виключенням напису: «Думка думкою, меч мечем».

На початку 1929 р. внаслідок об'єднання кількох націоналістичних організацій на Першому конгресі українських націоналістів у Відні була створена Організація Українських Націоналістів. [4]

У процесі підготовки Першого конгресу дискутувалася назва майбутньої націоналістичної організації, зокрема Д. Андрієвський запропонував назву «Ліга розбудови нації». Пропонувались також назви «Національне лицарське Братство Святого Юрія» та «Організація націонал-державників».

Та переважна більшість делегатів погодились з назвою «Організація українських націоналістів», що й була затверджена на Установчому конгресі.

Питання про творення організаційної емблеми, гімну та прапора для членів ОУН постало відразу після створення ОУН, бо на Установчому конгресі ці питання не розглядалися.

У разі потреби, до часу запровадження емблеми ОУН, використовувалась печатка та штамп Проводу українських націоналістів або печатка Української військової організації.

Д. Андрієвський під час розробки свого проекту ОУН запропонував і проект емблеми з вертикально спрямованим мечем, вказавши: «За свою відзнаку Ліга має Тризуб, складений з ліри у формі волових рогів і сторч поставленого меча. Рисунок її синій, а тло золоте».

А проект статуту «Національного лицарського Братства Святого Юрія» подавав такий опис емблеми – «синій лапятий хрест з золотим обводом». [5]

У часописі ОУН «Розбудова нації» (1929) був оголошений конкурс на відзнаку для членів ОУН, прапор ОУН, гімн українських націоналістів (текст і музика). На конкурс було подано декілька варіантів відзнаки. [6]

* Легія Українських Націоналістів – ідеологічна організація, що діяла в 1925-1929 роках в Подєбрадах, боролась за послаблення більшовицьких впливів серед української еміграції, підготовляла підґрунтя для створення ОУН. Очоловав Легію М. Сціборський. Видавала журнал «Державна Нація» (1927). В Легію входила студентська організація в Празі «Українська Національна Молодь», заснована жовтня 1922 р., що мала на меті «об'єднати українське студентство на думці про державну незалежність України». Видавала неперіодичний журнал «Національна Думка». Мала 14 філій серед студентства на еміграції.

Про наслідки конкурсу на відзнаку та текст гімну Провод ОУН офіційно повідомив:

«Повідомляєм до відома членству ОУН, що з надісланих проектів відзнака-гербу ОУН прийнято проект, поданий артистом-маляром проф. Р. Лісовським. Прийнятий герб буде уживаний як відзнака для членів ОУН, на прапорі, печатках, фірмових блякетках, на обкладинці офіційного органу ОУН».

В описі емблеми (гербу) ОУН було зазначено, що це стилізований золотий тризуб, у якого середній елемент у формі двосічного меча на білому щиті з золотою смужкою по краю щита. З часом емблема була доопрацьована (колір щита був замінений на синій).

Також за наслідками конкурсу тексту гімну був прийнятий текст, поданий поетом Олесем Бабієм, перший куплет якого починався так: [7]

«Зродились ми великої години
З пожеж війни і з полум'я вогнів,
Плекав нас біль по втраті України,
Кормив нас гнет і гнів на ворогів»

Автор слів гімну ОУН Олесь Бабій (1897-1975) народився в с. Середня на Івано-Франківщині. Служив в австрійській армії, потім в УГА. Здобув вищу освіту (1924-1929) у Празі. Доктор літературознавства в Українському педагогічному інституті ім. М. Драгоманова.

На оголошений конкурс музики гімну надійшло п'ять варіантів, які були розглянуті комісією. Остаточний варіант гімну був затверджений Проводом ОУН та опублікований на вклейці у 3-4 числі часопису «Розбудова нації». [8]

Прізвище автора мелодії Омеляна Нижанківського не вказувалось (як і автора слів). Композитор і органіст О. Нижанківський (1895-1973) народився в Рогатині, музику вивчав у Віденському університеті, викладав у консерваторіях Каїру та Берна.

Якщо герб та гімн були затверджені, то прапор ОУН у 30-х роках, з невідомих причин, не був остаточно затверджений. У підпільних умовах, в яких довгі роки діяла ОУН, використовувати прилюдно та навіть зберігати прапор було складно і небезпечно.

На четвертому Великому зборі українських націоналістів у 1955 р. був прийнятий Правильник церемоніалу, в якому прапор ОУН описувався як блакитний, з золотим тризубом, з мечем у центрі полотнища. Довжина прапора 6 одиниць, ширина 4 одиниці. Остаточно організаційний прапор ОУН затверджений у 1964 р. на п'ятому Великому зборі українських націоналістів. [9]

Після розколу ОУН і утворення ОУН – самостійників-державників (згодом ОУН-революційна), остання на своєму II Великому зборі українських націоналістів (Краків, 1941) окремою постановою затвердила новий прапор та скасувала використання емблеми «націоналістичний тризуб» та окремого організаційного чорно-червоного прапора з тризубом Володимира Великого. Досить швидко порядок кольорів було змінено – червоний згори, чорний внизу, та введено власну емблему, автором якої був також Р. Лісовський. [10].

Опис емблеми є такий: «Організаційним знаком є: Чорний рівнораменний трикутник підставкою вгору, на ньому червоний хрестомеч, на хрестомечі золотий тризуб. Над підставкою буква «О», по лівій та правій стороні букви «У» та «О». Трикутник вміщений на золотому полі. [11]

Після відновлення діяльності та легалізації структур в Україні ОУН провела свій перший в Україні, а взагалі XII Великий збір українських націоналістів, де прийняла серед іншого Статут ОУН, що 24 вересня 1993 року був зареєстрований Міністерством юстиції України. Статут у пункті 1.5 визначав: «ОУН використовує власну символіку: прапор, вимпели, емблеми тощо, які є її символами і відмітними знаками, затверджені Проводом ОУН та зареєстровані у порядку, передбаченому чинним законодавством України».

ОУН-революційна чи ОУН бандерівців не формалізувала своє становище в Україні, не зареєструвалася ні як політична партія, ні як громадська організація, відповідно, не легалізувала свою символіку. Натомість за ініціативи ОУН-революційної створено політичну партію (1993) під назвою Конгрес Українських Націоналістів (КУН). На основі емблеми та прапору ОУН-революційної Конгрес Українських Націоналістів створив власні символи. [12]

У роботах деяких дослідників є твердження, що символіка ОУН-революційної використовувалася як символіка УПА, що не відповідає істині. Повстанська Армія використовувала виключно державний тризуб і національний синьо-жовтий прапор.

Література:

1. Пахолко С., Мельник О. Фалеристичні пам'ятки українського підпілля від УВО до ОУН.// Нумізмати́ка і фалеристика. - 2008. - № 1. - С. 19-25
2. Мартинець В. Українське підпілля. Частина перша. Від УВО до ОУН, спогади і матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму // 1949 р. С.151.
3. Книш. З. Становлення ОУН // Київ / Вид- во ім. О.Теліги, 1994. - С.28-29.
4. Кучерук О. Символіка Організації українських націоналістів // Нумізмати́ка і фалеристика. - 2008. - № 1.- С.22-27.
5. Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів.Т.1 1927-1930.-К., -С.41.
6. Офіційна частина. Провід Українських Націоналістів. Звідомлення 4 // Розбудова нації, - 1929. - Червень-липень. - Число 6-7.
7. Від Проводу ОУН.// Розбудова Нації. - 1932. Січень-лютий.-Число 1-2. - С. 29-30.
8. Офіційна частина. Від Проводу ОУН // Розбудова нації. - 1932. - Липень-серпень. - Число 7-8.- С. 54-55.
9. Витяг із Правильника церемоніалу. - Серпень, 1955, - Архів ОУН.
10. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій з боротьби 1929-1955 рр.-Б.м., 1955. - С. 44.
11. Відновлення Української Держави в 1941 році. Нові документи і матеріали. - К.,2001. - С. 46.
12. Статут Організації Українських Націоналістів // Київ, 1993. - С. 1.

ФАЛЕРИСТИЧНІ ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНСЬКОГО ПІДПІЛЛЯ ВІД УВО ДО ОУН

Відразу ж після окупації Галичини в 1919-1923 роках поляки провели масові арешти та інтернування понад 100 000 українців, з яких тільки в одному таборі в Бересті померло 27 тисяч! Були скасовані всі українські кафедри у Львівському університеті, українських студентів не допускали до вищих учбових закладів Польщі, почалася масова акція знищення українських шкіл та української кооперації, тисячам українських урядовців була закрита дорога до державної служби.

Українським селянам заборонили купувати землю, натомість почалося масове заселення Галичини польськими військовими та цивільними колоністами. Одночасно закривали, нищили та полонізували українські церкви, відкриваючи польські школи, товариства та установи. Професор Львівського університету, а пізніше міністр віровизнання і освіти С. Грабський публічно заявив, що через 25 років у Східній Галичині не буде українців!

Ось що згадує один із засновників підпільного руху УВО-ОУН на Галичині Володимир Мартинець: «На ґрунті всіх цих антиукраїнських заходів у «вільній Польщі» коріниться генеза повстання та діяльності підпільної Української Військової Організації (УВО), творцем і керівником якої, так само як і Січових Стрільців, був полковник Євген Коновалець. УВО мала продовжувати до слушного часу боротьбу збройними засобами і, втримуючи на українських землях постійне кипіння, унеможлилювати закріплення на них ворожого стану посідання» (фото 1) [1].

Власні національні відзнаки на початку 20-х років ХХ століття мали багато українських організацій на Західній Україні, що діяли офіційно, згідно з дозволом Міністерства внутрішніх справ Польщі та мали право на носіння відзнак, вживання національного прапора та гімну тільки під час проведення своїх заходів. До таких організацій належали товариства «Січ», «Сокіл», «Пласт», «Просвіта», «КЛК» (Карпатський лещатарський клуб), протиалкогольне товариство «Відродження», «Рідна школа», «Сільський господар», «Маслосоюз», спортове товариство «Україна» та низка інших громадських організацій.

Незважаючи на це, польська окупаційна адміністрація при найменшій нагоді забороняла їх носити, без будь-якої аргументації зривала їх з одягу, забороняла використання національного прапора та гімну. Адже всі ці легальні організації були надзвичайно «небезпечними» для польської влади, – їхня діяльність, офіційно дозволена, була спрямована на виховання та формування свідомого, патріотичного, сильного духом та тілом громадянина майбутньої незалежної України. Нелегальна, підпільна УВО та ОУН була менш небезпечною для Польщі, бо вела свою політичну діяльність поза законами Польщі, але мала величезний вплив, авторитет та підтримку всього населення Західної України.

Тому носіння українських відзнак членами УВО та ОУН викликало особливу лють та жорстокі заходи польської влади. Українські часописи 20–40-х років минулого століття рясніють повідомленнями про судові процеси, арешти та штрафи за носіння українських відзнак не тільки членами УВО-ОУН, але й членами легітимних українських організацій. Польська адміністрація не тільки забороняла та нищила українські символи, але і цинічно дезінформувала громадськість про сутність українських символів.

Ось як про один такий випадок інформувала українська газета «Народна Рада» у 1920 році під рубрикою «Гієни виють»: «Gazeta Wieczorna» з 24 сього місяця подала своїм читачам на

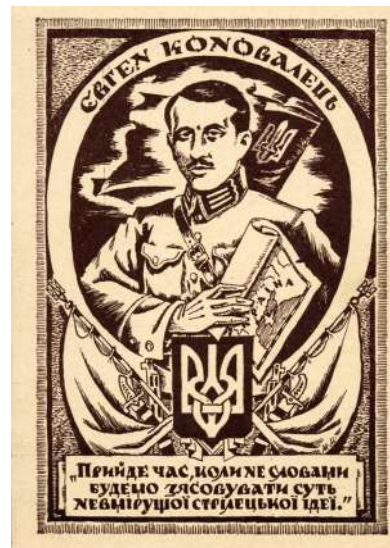

Фото 1

вечір ось таку сенсацію під заголовком: «Галичина центр українського більшовицького руху»: «Вся Галичина залита большевицькими агітаторами, якими є українські політики. Бо всі вони без виїмків змагають до прилучення Галичини до України, а враз із нею до більшовицької Росії. Воліють большевиків, ніж Поляків... Січові Стрільці борються враз із большевиками проти Польщі, а їх відзнакою емблема, що зображує на большевицькій зорі дві руки з серпом у дружному потиску. На горішніх краях зорі букви «С.У.С.» [3].

Фото 2

Скільки цинізму, брехні, перекручування історії! Відзнака «С.У.С.», видана заходами адвоката Кирила Трильовського ще у 1913 році як символ Українського Січового Союзу. Цю відзнаку у 1914 році використав Український Січовий Союз при формуванні першої української військової формації – Українських Січових Стрільців (фото 2). Не хотіли чи не вміли поляки рахувати до восьми, бо саме стільки променів мав давній український символ, що символізував вісім етнічних земель України: Волинь, Буковину, Галичину, Поділля, Слобожанщину, Полісся, Таврію, Крим! А в 1913 році не існувало не тільки більшовицької п'ятикутної зірки, але й самої Польщі!

Фото 3

Питання про творення організаційної емблеми, гімну та прапора для членів УВО-ОУН постало відразу ж після створення на початку 1929 року внаслідок об'єднання кількох націоналістичних організацій на Першому конгресі українських націоналістів у Відні (фото 3). Цікаво, що при розробці свого проекту української націоналістичної організації під назвою «Ліга розбудови нації» (назва одного з проектів організації), її автор Д. Андрієвський запропонував і проект емблеми, де ввів у композицію вертикально спрямований меч: «За свою відзнаку Ліга має Трезуб, зложений з ліри в формі волових рогів і сторч поставленого меча. Літери Л, Р, і Н відповідно розположені, доповнюють цілість. Рисунок її синій, а тло золоте». [5]

В офіційному органі Проводу ОУН – журналі «Розбудова Нації» (ч. 6-7 за 1929 р.) було оголошено конкурс на прапор, гімн та відзнаку для членів ОУН. А в 1932 році вже опубліковано рішення Проводу про затвердження емблеми ОУН (фото 4), що вживалася як відзнака для членів ОУН на прапорі, печатках, фірмових бланках, листівках (фото 5), грошових знаках підпілля – «бофонах» (фото 6) на обкладинках офіційного органу ОУН та ін.

Затвердженою емблемою (гербом) ОУН став стилізований золотий тризуб, у якого середній елемент у формі двосічного меча. За ним закріпилася назва «націоналістичний тризуб». Цей знак поміщено на щиті білої з золотою смужки по краю щита (фото 7). З часом емблема зазнала незначних доопрацювань, зокрема, колір щита був вдало замінений із білого на синій (фото 8).

Досить часто використовувався лише тризуб із мечем без щита (фото 9-11). Наприклад, на обкладинці журналу «Розбудова нації», починаючи з числа за січень-лютий 1932 року і до

Г Е Р Б
О Р Г А Н І З А Ц І Я І У К Р А І Н С Ь К И Х Н А Ц І О Н А Л І С Т І В

Від Проводу ОУН:

1. Подасмо до відома членству ОУН, що з надісланих проєктів відзнаки-герба ОУН прийнято проєкт, поданий проф. Р. Лисовським*.
2. Прийнятий Герб ОУН буде вживаний як відзнака для членів ОУН, на прапорі, печатках, фірмових бланкетах, на обкладинці офіційного органу ОУН тощо, отже, всюди там, де йде про офіційний виступ ОУН назовні.

Січень-лютий 1932 року

Фото 4

Фото 5

Фото 6

Фото 7

Фото 8

останнього числа 1934 року, містився тризуб без щита. Автор емблеми – Роберт Лісовський.*

Масово використовувалася відзнака членами та симпатиками ОУН у традиційному виконанні – на геральдичному щиті синьої барви (фото 12-17).

За непідтвердженими даними для членів ОУН, які прийняли присягу, використовувалась відзнака з малиновим обідком по контуру щитка (фото 18). Відома також відзнака,

Фото 9

Фото 10

Фото 11

Фото 12

Фото 13

Фото 14

Фото 15

Фото 16

яка належала зв'язковому, охоронцю та ад'ютанту полковника Андрія Мельника п. Михайлу Мамусу (фото 19).

Носіння офіційної відзнаки ОУН та використання прапора було неможливе на Західній Україні через її нелегальне становище, проте відзнака ОУН разом із прапором вільно функціонувала на теренах Карпатської України як прапор парамілітарної організації «Карпатська Січ» у 1928-1939 роках (фото 20, 21). У підпільних умовах, в яких довгі роки діяла ОУН, використовувати прилюдно та навіть зберігати відзнаки та прапор було складно і небезпечно.

Відзнаки ОУН вільно функціонували також у багатьох країнах Західної Європи (фото 22, 23), де були осередки організації, наприклад, у Німеччині (фото 24).

Використовувалася символіка Організації Українських Націоналістів також і на різноманітних відзнаках, медалях, пам'ятних нагородах: для політичних в'язнів (фото 25), учасників з'їзду членів УГС (Української Стрілецької Громади), ОУК (Організації Українських Комба-

* Роберт Лісовський (1893-1982), народився у м. Запоріжжя, вчився у Київській студії О. Мурашка, Українській академії мистецтв у М. Бойчука та Г. Нарбута, потім закінчив Берлінську академію мистецтв. Професор Української студії пластичного мистецтва у Празі (1929-1945). Після Другої світової війни жив в Італії, Великій Британії, Швейцарії. Уславився як графік, ілюстратор українських поетичних збірок, автор прикладної графіки. Помер у Женеві (Швейцарія).

Фото 17

Фото 18

Фото 19

Фото 20

Фото 21

Фото 22

Фото 23

Фото 24

тантів), МУН (Молодих Українських Націоналістів), УНС (Українського Національного Союзу) в Канаді у 1937 р. (фото 26), на ювілейній відзнаці до 10-ліття ОДВУ (Організація Державного Відродження України) 1939 р. (фото 27), на товариських відзнаках (фото 28).

Відзнака Організації Українських Націоналістів використовувалася і на військових одностроях Легіону полк. Романа Сушка в 1939 році (фото 29, 30) та саморобних, перероблених із гімназійних відзнак кокардах Української Повстанської Армії (фото 31).

Фото 25

Фото 26

Фото 27

Фото 28

Фото 29

Фото 30

Фото 31

Після відновлення діяльності та легалізації структур в Україні ОУН провела свій перший в Україні, а взагалі XII Великий збір українських націоналістів, де прийняла серед іншого Статут ОУН, що 24 вересня 1993 року був зареєстрований Міністерством юстиції України. Статут у пункті 1.5 визначав: «ОУН використовує власну символіку: прапор, вимпели, емблеми тощо, які є її символами і відмітними знаками, затверджені Проводом ОУН та зареєстровані у порядку, передбаченому чинним законодавством України». [6]

Тоді ж у Мін'юсті зареєстровано емблему та прапор ОУН. Емблема традиційна з 1932 року, але вміщена на щит синьої барви, що обведений золотою смужкою по периметру. Символіку ОУН використовують із певними відмінностями і поєднанням з іншими символами, або й без них, у своїх емблемах українські ідеологічно споріднені організації в діаспорі та Україні.

На початку 70-х років XX століття в діаспорі було спроектовано декілька проектів пам'ятних хрестів, які, ймовірно, не були виготовлені (фото 32, 33). Поки що не реалізований проект нагороди ОУН, автором якого є член ОУН, директор бібліотеки ім. О. Ольжича Олександр Кучерук (фото 34).

А до святкування 100-ліття з дня народження засновника та провідника ОУН полковника Євгена Коновальця членом Проводу ОУН в м. Львові Степаном Пахолком була спроектована та власноруч виготовлена невелика кількість пам'ятних медалей для філії Львівського історичного музею в с. Зашків, в якому збереглася родинна оселя Коновальців. На медалі напис: «Бо тільки меч, а не слова, здобуде нації права». Гасло запозичене з напису на бофоні УПА за 1948 рік (фото 35, 36).

Фото 32

Фото 33

Фото 34

Фото 35

Фото 36

Література:

1. Мартинець В. Українське підпілля. Частина перша. Від УВО до ОУН, спогади і матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму // 1949 р. С.151.
2. Мельник А. Спогади та документи. Фондація ім.О.Ольжича // Київ, 1995. - С. 272-273.
3. Гієни виють // «Народна Рада», 1920 р., 25 лютого, ч. 21.
4. Книш. З. Становлення ОУН // Київ / Вид-во ім. О. Теліги, 1994. - С. 28-29.
5. Кучерук О. Символіка Організації Українських Націоналістів // Фалеристика і Нумізматика, 2008. Ч. 1. С. 22-27.
6. Статут Організації Українських Націоналістів // Київ, 1993. - С. 1.

НЕВІДНАЙДЕНІ УКРАЇНСЬКІ ФАЛЕРИСТИЧНІ ПАМ'ЯТКИ, ВІДОМІ З ОПИСІВ

Досліджуючи тривалий час українську фалеристичну спадщину другої половини ХХ – першої половини ХХІ століть, авторам вдалося виявити значну кількість описів, спогадів, повідомлень про відзнаки, які, на жаль, ще не вдалося віднайти.

За інформацією газети «Діло», про перші українські фалеристичні пам'ятки (медалі та хрестики, починаючи з 1730 року) доповідав на засіданні комісії НТШ д-р Василь Щурат (1871-1948) ще у березні 1917 р. У переважній більшості це були медалі, карбовані латинською мовою, присвячені Почаївській лаврі, коронації чудотворних ікон, медальйони з зображеннями святих.

Одна з таких медалей з написом: «SANCTA MARJA POZAJOVIA: ORA.P.N:ROMA» (Свята Маріє Почаївська молися за нас у Римі), датована 1773 роком, роздавалась всім присутнім після урочистої коронації чудотворної ікони Матері Божої в Почаєві 8 вересня 1773 року.

Чудотворна Ікона Пречистої Діви Марії з містечка Почаїв, що мало назву Поча-Дів, тобто місце «де Діва почала являти чудеса» – належить до найбільш відомих чудотворних ікон України. Згідно з переказами, первісний монастир на Почаївській Горі побудував «чоловік з Тернополя Іван Туркул», якому явилась Пречиста дня 17 квітня 1198 р. Вдруге появу Пречистої (1261) побачив пастушок Іван Босий. З «стопки» Пречистої, відбитої на скалі під час цієї появи, вдарило джерело цілющої води (збереглось до сьогодні). Одним з найбільших чудес була поява Пречистої під час оборони Почаєва від турків і татар 23 липня 1675 р. [1,2]

Опис першої невиявленої відзнаки (у хронологічному порядку) поданий в газеті «Діло» за 1909 рік: «...Січовик, що візьме участь у святі дістане на пам'ятку січову медаль з образом славного козацького гетьмана Ів. Мазепи...». Ймовірно, медаль за призначенням, аналогічна виявленій медалі «Січова пам'ятка Т. Г. Шевченко». [3]

В тій же газеті поданий такий опис невіднайденної медалі: «медаль срібна, по одній стороні портрет цісаря і така надпись: «Franciscus Jozphus I.D.G. Austriae Imperator», а по другій стороні вибитий лаврово-дубовий вінець і напис: «Державна нагорода для заслуг коло рільництва». [4]

У Державному архіві Львівської області виявлена така інформація: «на організаційних зборах напередодні з'їзду українських ремісників та промисловців п. М. Гелібей доповів про замовлення відзнаки з написом: «І Краєвий з'їзд українських ремісників і промисловців у Львові 29.VI.1914 р.», а п. Заячківський запропонував: «припинання відзнак і відбирання вступного К. 2. за столом № 2.»

До з'їзду було надруковано 800 запрошень для промисловців та ремісників та 90 запрошень для гостей і депутатів. Ймовірно, що стільки ж було випущено відзнак. [5]

Цікаву інформацію про невіднайдену відзнаку подає Михайло Голубець: «Перша таємна відзнака УСС. Ця відзнака зображує череп з написом: «Смерть або воля». За свідченням М. Голубця: «Вона видавалася довірчо тільки присяженим членам.» [6]

Невіднайдена паперова відзнака, видрукована за проектом проф. Мирона Федусевича з таким описом: «На синім полі вибитий жовтими красками герб Митрополита, по якого боках находимо роки 1914 з терновою галузкою і 1917 з лавровим листям. Під гербом монограм «А. Ш.»

В газеті «Діло» є така інформація про цю відзнаку: «Сі відзнаки призначені для продажу в день повороту митр. Шептицького. Можна числити на те, що в дни повороту Ексц. Митрополита не буде ані одного свідомого громадянина і громадянки та української дитини, які не пришили би на грудях відзнаки, а в заміну не зложили до пушки (копілки) жертви, призначені для українських сиріт». [7]

Залишаються не віднайдені дві бойові нагороди, – полкова відзнака та полковий бронзовий хрест, які ввів гетьман Павло Скоропадський 5 листопада та 10 жовтня 1918 року, для воїнів і старшин 2-го Запорізького полку за мужність у захисті кордонів Української держави та бої в районі Стародуба. Про ці нагороди є інформація у Центральному Архіві Виконавчих Органів України. [8]

Про ще одну невиявлену паперову відзнаку є інформація у двох джерелах, в яких йдеться про вшанування полеглих воїнів Української Галицької Армії на Зелені Свята на Личаківському та Янівському цвинтарях у Львові. Священник о. В. Гумовський згадує: «Всі учасники походу, між ними і я, були удекоровані відзнаками, зробленими з білого картону розміру 5,5 на 7,5 см з написом: «Хоч полягли - живуть! 1921». Напис обведений терновим вінцем з тризубом при вершку вінка.»

А проф. Іван Крип'якевич повідомив, що «Львівський комітет охорони воєнних могил, для збирання понад 100. тис марок, необхідних для охорони Львівських могил на Личаківському та Янівському цвинтарях, видав окрему відзнаку, яку зобов'язував купити кожного учасника традиційних процесій на Зелені Свята. Гроші передавались на рахунок № 13. 18 у банку «Дністер». [9,10]

Не вдалося виявити стрілецьку відзнаку, про яку в газеті «Діло» була така інформація: «Задля проведення 10-ліття УСС приготуються металева відзнака. Повітові комітети перешлють списки тих, котрі замовляють відзнаку. Бажано, щоб кожний УСС мав відзнаку» [11]

У фондах ЦДІА України у Львові є інформація про випуск Українським Спортивним Клубом (У С К) такої невіднайдені відзнаки: «В щиті на фоні синьої та жовтої смужки три букви УСК Прага 1925» [12]

Не віднайдена відзнака «Український Спортовець», на яку був оголошений конкурс. «Точні інформації як щодо самого проекту, так і нагороди можна одержати щодня у секретаря Ради в канцелярії С-Батька, або письменно В. Решитилович. Львів. Гаввнера 12.» [13]

Як повідомляла газета «Діло» в 1924 та 1928 роках організаційні комітети по проведенню святкування 10-ти ліття створення УСС та відкриття меморіального цвинтаря в с. Посухів під Бережанами, виготовили пам'ятні відзнаки для ветеранів УСС. З цією метою у 1924 році повітовими комітетами були складені списки осіб, які мали бажання замовити відзнаку.

У 1928 р. ветерани УСС Петро Сагайдачний та Василь Булик з нагоди відкриття меморіального цвинтаря УСС звернулись через газету «Діло» з відозвою-закликом до товаришів по зброї взяти участь у ювілейних святкуваннях: «Позір! В неділю 8 липня ц. р. в Посухів під Бережанами, на могилах У.С.С-ів, що в 1916 р. полягли в боях на Лисоні відбудеться СВЯТО. Взиваємо товаришів зброї У.С.С-ів Бережанщини та усіх з краю, котрим обставини на це дозволять обов'язково явитись на це Свято – збірка в годині 9 на площі «Надії» в Бережанах. Відзнаки будуть роздані на місці.» [14,15] Відзнака не виявлена.

Про три невиявлені сокільські відзнаки та їхнє зображення подав у 1937 році проф. Степан Гайдучок таку інформацію:

а. «Жовто-синя напись буквами «Сокіл» на білому тлі з кавчуку, це видання «Сокільського Базару». Носили його члени сокільського уладу до цивільного одягу. Форма відзнаки кругла, проміру 12 мм.

б. Буква «С» бронзова, висота 2 см. Носили при одностровій шапці. Можна було дістати по крамницях, що торгували відзнаками пожежних товариств.

в. «Сокіл» у Станіславові видав р. 1932 пам'яткову відзнаку з нагоди свого 30-ліття. Це металевий чотирикутник 25x22 мм., в якому людина виважує плиту, а внизу підноситься рука на сонце. Вгорі напис: «Станіславів». Внизу «1902 Сокіл 1932» [16]

А українське спортивне товариство «Пролом» у Станіславові закликала своїх прихильників: «При тов-ві творяться секції ріжних ділянок спорту, тому кожний українець старший чи молодший, нехай не відказується від золото-синьої відзнаки «Пролому», нехай вступає в його ряди...» [17]

Не вдалося виявити унікальну відзнаку Легії Українських Націоналістів, яку Зеновій Книш описав так: «Вживалося в Легії Українських Націоналістів членські відзнаки у формі щита в українських барвах, з державним тризубом. Щит охоплював колом ланцюг, як символ соборності, з-під щита виднілося руків'я і кінець меча, що перехрещував щит. На щиті напис: «Думка думкою, меч мечем». Виявлена відзнака аналогічна опису, але без напису «Думка думкою, меч мечем»[18]

Не вдалося також відшукати відзнаку, про яку Михайло Савицький у своїх спогадах написав: «А куди ми тепер подінемо срібні відзнаки «Волинської Родини»...

«Волинська Родина» – орган заснований в 1934 році Галиною Юршовою, – керівником «Народного університету», що діяв в 1932-1939 рр. в с. Михайлівні, – невеликому селі над шосе Дубно-Радивилів. Через університет пройшло понад 300 волинських хлопців та дівчат, з яких 200 були українцями. «Волинська Родина» мала за мету об'єднати всіх випускників (спольщити). Проводила свої з'їзди, мала свій гімн та відзнаку.[19]

Про пам'ятну відзнаку для бувших акторів подана така інформація в газеті «Діло»: «Український театр під орудою Теодори Руденко подає отсим до відома, що в початках травня святкуватиме урочисто ювілей 10-ліття існування. Всіх бувших членів театру просимо ласкаво подати свої адреси та негайно надіслати світлини для одноднівки-брошури на адресу: Варшава вул. Бжезьська 17 п. 81. Галина Власенко. Про місце та день ювілею оголосимо окремо, а також будуть розіслані офіційні запрошення. Одноднівки та пам'яткові значки бувшим членам театру будуть розіслані...» Відзнака не віднайдена.[20] За повідомленням в журналі «Готові» на святкуванні 10-ліття заснування КЛК (Карпатський Лещатарський Клуб) були вручені відзнаки з зображенням лижника в польоті, під яким були букви «В С С» (Відзнака Спортивної Справності). Відзнака була 3-х ступенів: бронзова, срібна, золота. Відзнака не віднайдена. [21, 22]

У газеті «Львівські Вісті» подане зображення відзнаки Української Служби Батьківщині з тризубом накладеним на кайло та лопату. За інформацію проф. Яр. Дашкевича – відзнака на шапку з чорної матерії. Відзнака не віднайдена. [23]

Серед спогадів сеньйора Пласту Романа Гавриляка є згадка про посріблений медальон, які пластунки куреня «Передові» роздавали 18 серпня 1943 р. пластунам-добровольцям стрілецької дивізії «Галичина»:

«Прощали нас рідні та приятелі, а особливо членкині дівочого куреня «Передові». Вони зготували нам дуже гарну і цінну несподіванку. А саме, роздали кожному з нас посріблений медалик Матері Божої, а на другій стороні була вигравірувана пластова емблема – тризуб переплетений пластовою лілейкою... Я з цим медаликом не розставався та зберіг його до сьогодні, як одну з небагатьох воєнних пам'яток». Відзнака не виявлена. [24]

За спогадами Л. Кокодинського в таборі переміщених осіб в м. Регенсбург Головна управа «Об'єднання Українських Комбатантів» в 1948 році влаштувала величаве свято для відзначення 300-річчя Національної Революції під проводом гетьмана України Богдана Хмельницького, випустивш з цієї нагоди металеву відзнаку з погруддям гетьмана Богдана Хмельницького і написом «300-ліття української національної революції». Відзнака не виявлена.[25]

Про значний масив українських фалеристичних пам'яток є побіжні згадки без опису відзнак та джерельної бази, дотичної до їх випуску.

Для прикладу, Марта Богачевська-Хомяк подала таку інформацію: «...в результаті дискусії було вирішено, що Союз як організація не братиме участі в роботі націоналістичних партій, а членам заборонено носити відзнаки Союзу українок під час такої участі». Відзнака не виявлена [26]

Про невстановлену відзнаку також згадується в газеті «Діло»: «Ми довідалися, що до деяких членів «Молодої Громади» наспіли воєнні відзнаки із супровідними написами ген. Трутенка. Уважаємо, що згаданий добродій не є лігімітований до видання і розпридїлення подібних відзнак і тому звиваємо всіх товаришів, які ці відзнаки одержали, звернути їх назад». Відзнака не виявлена. [27]

Не вдалося віднайти відзнаку членів Воєнно-історичного товариства, про яку сказано в 12 параграфі статуту товариства. Не вдалося також віднайти і відзнаку членів Наукового Товариства ім. Шевченка, про яку згадується в статуті товариства.

В численних публікаціях газети «Діло» є інформації про нагородження жетонами за перемоги у спортивних змаганнях 1911-1939 років членів товариств «Україна», «Луг», «Зоря», «Пласт», «КЛК» та інших, які використовували стандартні заготовки жетонів, гравіруючи на них відповідні написи українською мовою.

Не описаною та не віднайденою залишається відзнака, про яку є така інформація в публікації О. Шагайла: «майже всі петлюрівці загону Тютюнника одягнені в будьонівки. Впізнають один одного в Росії по петлюрівському знаку, який носять в лівій кишені жилета і в разі потреби показують, кому потрібно. За допомогою цього знаку їх впізнають допомагаючі їм селяни на Україні...» [28]

Не виявлені також деякі відзнаки, відомі зі спогадів власників приватних збірок. Серед них відзнаки, приурочені до з'їзду кобзарів у Львові в сер. 30-х років, I-ї жидівської виставки квітів у Львові в сер. 30-х років (на українській мові), відзнака Українського Центрального Комітету (Краків 1941 р.), синьо-жовта відзнака з написом «Бережанський Боян», відзнака Українського спортивного клубу «Скала» у Стрию 1938 року та інші.

Література:

1. Діло. -13.03.1917.-Ч.59.
2. Лужицький Г. Словник чудотворних Богородичних ікон України //Рим 1984,- С. 180
3. Новини. Величаве свято буковинських Січей// Діло.-26.05 1909.-Ч.161
4. Новини. Державна нагорода для заслуг коло рільництва.
5. ДАЛО. Ф. 1048. Оп. 1. Спр. 2.
6. Голубець М.// Рік 1914 – рік грози і надії.
7. Відзнака на день повороту митр. Шептицького //Діло 23.05.1917.-Ч.118.
8. ДАВО України. Ф. 1074. Оп. 2. Спр. 30, арк. 325, 326, 367.
9. Гумовський В. Як почався культ поляглих героїв у боях за Угнів //Угнів та угнівщина. Історико-мемуарний збірник. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто. – 1960.-С.185.
10. Крип'якевич І. Львівські могили //Український вісник.-19.06.1921.Ч.118.
11. Новини. Відозви і комунікати. Увага! +// Діло 06.07.1924.-Ч.149.
12. ЦДІА України у Львові.Ф.312.Оп.1.Спр.82,-пак.5.
13. Конкурс на загальну відзнаку «Українського Спортівця» //Діло 26.05.1926.-Ч.114.
14. Відозви і комунікати. Увага! //Діло 06.07.1924.-Ч.149.
15. Реклама //Діло.-05.07.1928.-ч.148..
16. Гайдучок С. Півстоліття сокільських видань.-Львів, 1937.-С.49. поз. 7, 12, 13.
17. Новини. Українське спортивне тов-во «Пролом» в Станіславові. // Діло 25.01.1930.Ч.
18. Книш З. Становлення ОУН.-К., Вид-во ім. О. Теліги, 1994,-С.28-29.
19. Савицький М. Записки сірого воляняки.-К., Вид-во ім. О.Теліги, 2000.-С.148.
20. Новини. Діло /22.04 1934. Ч. 10.
21. Відзнака Спортивної Справності КЛК //Готові,-31.12 1934.-Ч.10.
22. Статут відзнаки фізичної справності //Діло-Березень 1935.-Ч.95.
23. Українська Служба Батьківщині. // Львівські вісті,-01.11.1941.-Ч.73.
24. Гавриляк Р. Спогад про «ередових» /Пластовий шлях.-Ч.4 112,-С.47.
25. Кокодинський Л. Українські Комбатанські Організації а Регенесбурзі. Документи. - Нью-Йорк,1983.-С.437.
26. Богачевська-Хомяк М. Білим по чорному. Жінки в громадському житті України 1884-1934 / К., Либідь, 1995.
27. Новини. На власну думку /Діло.-08.06.1939.-Ч.125.
28. Шагайло О. Генерал Юрко Тютюнник,-Львів,-2000,-С.95.

НАРОДНО-УЖИТКОВІ ВИРОБИ З БІСЕРУ ЯК ВІДЗНАКИ-ОБЕРЕГИ В УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАННЯХ ПЕРІОДУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ 1914-1952 РР.

При дослідженні української фалеристичної спадщини періоду національно-визвольної боротьби 1914-1952 років особливої уваги заслуговують фотографії із зображенням вояків в уніформі українських військових формувань та розміщення на них нетрадиційних для військової атрибутики відзнак у вигляді виробів із бісеру.

Досліджуючи щоденники учасників визвольних змагань, вдалось знайти згадку про кокарду з тризубом, орден «За хоробрість» Українських Січових Стрільців та плакету із зображення пропам'ятної відзнаки УГА «Галицький Хрест», які виготовлені з бісеру. Після тривалого пошуку в приватних та музейних збірках вдалося виявити декілька фотографій із зображенням невстановлених відзнак-сувенірів на одностроях вояків українських військових формувань, починаючи з фотографії воїна УСС (1918 р.) і закінчуючи фотографією вояка УПА (1949 р.). Виявлено також сімейну фотографію із зображенням аналогічної відзнаки (середина 30-х років). На щастя вдалося знайти у приватних збірках і самі відзнаки-сувеніри.

Однотипність виявлених відзнак-сувенірів за розмірами, композиційним вирішенням, способом виготовлення та кріпленням на одностроях, навели на припущення про їхнє специфічне призначення впродовж тривалого часу. При опрацюванні сучасних досліджень народно-ужиткового промислу було встановлено назву, призначення, історію виникнення цих відзнак-сувенірів. Народна назва таких прикрас – «вісьорок», наукова назва – «котильон».

«Котильон – нагрудна прикраса у формі п'ятикутника з двома прямими нижніми кутами (дно прикраси може мати не прямолінійні обриси) та дашковидним завершенням. Бісерний котильон виконувався переважно у техніці тканини, яка давала можливість будувати композицію з геометричних, рослинних, антропоморфних мотивів, вписувати ініціали тощо»*.

У першій половині ХХ століття в багатьох селах Галичини, насамперед серед, польської, а згодом – серед української молоді, дістала поширення так звана «котильована забава» – від французького cotillion – назви танцю. В очікуванні Великодніх свят дівчата виготовляли саморобні прикраси у вигляді квітки, букета або серця з картону, матерії, ниток, стрічок, бісеру**.

Освідчення – котильон дівчина чіпляла вподобаному нею парубку на одяг ліворуч як запрошення на «котильоновий вальс». Після танцю вдячний за такий дарунок хлопець мав обов'язок пригостити дівчину солодощами.

Як свідчать респонденти*** та різного роду музейні документи, котильони, виготовлені повністю з бісеру, використовували ще й як чоловічі краватки або ж підвіски до чоловічих кишенькових годинників – такого застосування вони набирали після виконання своєї первісної ролі. Та вже з середини ХХ століття із бісеру виготовляють вироби, які, наслідуючи форму котильона, мають суто сувенірне призначення – підвіски до чоловічих кишенькових годинників.

Арсенал котильонів надзвичайно широкий. Під різними назвами – «котильон», «кутальйон», «вісьорик», «висьорок», а також і без окреслення назв – цей тип прикрас побутував на Західному Поділлі, Опіллі, Гуцульщині, Буковині» [1].

* ДМНАПУ. - Інв. № KB-15227; УЦКН «МІГ». - Інв. № КН-7358; ЧМНАП. - Інв. KB-4467 KB-4562.

** Курочкін О. К. Обрядовість (календарні свята й обряди)// Поділля. Історико-етнографічне дослідження. Одяг/Артюх Л. Ф., Балушок В. Г., Балторович З. Є. та інші. - К; Доля, 1994. С. 377.

*** Герман Іван Михайлович, 1918 р. н, мешканець с. Комано Городоцького р-ну Львівщини; Мандюк Марко Юліанович, 1935 р. н., уродженець с. Теребежів Буського р-ну Львівщини.

Виявлені нами котильйони та фотографії з їх зображенням на військових одностроях, на жаль, не були відомі сучасним дослідникам. Тому з великою ймовірністю їх можна трактувати, як відзнаки-обереги, які власноручно виготовляли наречені, дружини або матері для воїнів українських формувань періоду національно-визвольної боротьби 1914-1952 років.

Перший виявлений в приватній збірці котильйон належав воїну Дивізії «Галичина», який йому власноруч виготовила наречена як оберег напередодні відправки на фронт. Встановити прізвище воїна не вдалося, походить котильйон з Бродівського району Львівської області. Розмір: 140x45 мм (фото 1).

Ще один котильйон з приватної збірки, зберігала вдова воїна УПА з Сколівського району на Львівщині. Котильйон був власноручно виготовлений дружиною воїна як оберег від ворожої кулі. Розмір: 145x50 мм (фото 2).

Виявлено також котильйон, придбаний у приватної особи в м. Біла Церква з ініціалами «К. І.». Ймовірно, відзнака-оберег належала солдату (ймовірно поляку), який був у німецькому таборі військово-полонених (фото 3).

У тій же приватній збірці виявлено два невстановлені котильйони з ініціалами «Х. Ж.» та написом «УНР», розміром 146x56 мм (фото 4) та котильйон з ініціалами «В. І.», розміром 140x59 мм (фото 5). Місце походження не встановлене.

У невстановленої особи вдалося зафіксувати котильйон, що, ймовірно, належав вояку австро-угорської армії. Розмір та походження не встановлені (фото 6).

Виявлено також три котильйони в Музеї народознавства Національної академії наук України. На двох із них є напис «Тячів», на третьому – орнамент. Розміри усіх трьох однакові – 110x45 мм. В книзі вступу музею вказано, що котильйони були виготовлені в артлі ім. Кірова. Можна припустити, що з приходом так званих «визволителів» котильйони мали ще достатньо широке застосування, як витвори народно-ужиткового промислу (фото 7, 8, 9).

Фото 1

Фото 2

Фото 3

Фото 4

Фото 5

Фото 6

Фото 7

Фото 8

Фото 9

Фото 10

Фото 11

Фото 12

Фото 13

Вдалося виявити декілька фотографій із зображенням котильонів на одностроях УСС [2], воїнів УПА та на побутовій фотографії з Тернопільщини.

P.S. В місячнику «Базар» за 1920 рік ч. 2. на рекламній сторінці «Що є в січовім Базарі» подане зображення гerdана (котильона) з супровідним текстом. Дуже красивий та оригінальний котильон з написом «Нехай живе свободна і злучена Україна».

Література:

1. Федорчук О. Типологія українських народних прикрас // Народознавчі зошити. – 2003. Ч. 5-6. С. 712-719.
2. Збірник історичних фотографій «Українські Січові Стрільці» // Львів. Галицька видавнича спілка, 2003.
3. Армія безсмертних. Повстанські світлини // Львів, Вид-во Мс, 2002. – С. 77, 80.

ФАКЕРИСТИЧНІ ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНСЬКИХ ВИЩИХ УЧБОВИХ ЗАКЛАДІВ У ЧЕХОСЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ В 1921-1945 РОКАХ

Боротьба за заснування вищого українського навчального закладу – університету, розпочалася у Львові ще 1889 року. В результаті реформ австрійського уряду у сфері освіти у 1867 році Львівський університет перейшов на польську мову викладання, якою велося все офіційне життя в Галичині (до того офіційною була німецька, - авт). Та своїми протестами українці в 1871 році домоглися того, що університет став двомовним, хоча на практиці й надалі залишався «польським».

Починаючи з 1889 року ведеться постійна боротьба за український університет: українські студенти вимагають відкриття окремого університету поряд із польським. В умовах Австрії вже був прецедент: у Празі поряд із чеським, Карловим університетом, існував німецький.[1]

Українські студенти починають застосовувати таку форму боротьби, як «сецесії», тобто демонстративні виходи з університету. В одній із найбільших «сецесій» 1901 року взяло участь 600 студентів, в 1906 році дійшло до фізичних сутичок українських та польських студентів, з побудовою барикад на території університету. У 1910 році під час чергового конфлікту загинув український студент Адам Коцко. Вдалося віднайти відзнаку з написом «Адам Коцко 1910» (на жаль, поки що недоступна до вивчення та фотографування).

Масові організовані акції українських студентів за створення власного університету змусили Відень піти на поступки. До того ж в австрійській столиці гучно відлунювали постріли 12 квітня 1908 року, коли студент Львівського університету Мирослав Січинський убив намісника Галичини А. Потоцького. [2]

Врешті 29 листопада 1912 року австрійський уряд оголосив проект заснування українського університету, що мав відчинити двері восени 1915 року. І тут несподівано з Петербурга до Відня прилетів документ, який, можливо, буде колись епіграфом до майбутньої монографії «Російська політика в Україні». Російський посол у Відні у червні 1914 року подав австрійському міністрові закордонних справ особливий демарш, – усний та письмовий. В ньому було сказано, що відкриття українського університету у Львові російський уряд вважатиме за ворожий крок щодо себе та можливий привід до війни! [3].

Військові лихоліття Першої світової війни та програні національно-визвольні змагання 1918-1920 років не сприяли відкриттю українського університету. Та провідні українські вчені на еміграції (в Австрії та Чехословаччині) продовжували боротьбу за цю ідею. Очоловав її професор, декан лікарського факультету (1889-1902), а в 1902-1903 роках – ректор чеського Карлового університету в Празі, академік Іван Горбачевський.*

Боротьба ця завершилась заснуванням 17 січня 1921 року у Відні Українського Вільного Університету, – першого вищого навчального закладу за кордоном. Влітку 1921 року університет перенесли до Праги – завдяки прихильному ставленню чеських академічних і урядових кіл

---

* І. Горбачевський (1854-1942) – видатний український вчений, хімік, академік світового рівня. Народився в с. Зарубинці на Тернопільщині. Закінчив медичний факультет Віденського університету. Інтенсивно займався науковою роботою. У 29-ти річному віці професор лікарської хімії чеського Карлового університету в Празі. За свої наукові досягнення отримав відзнаки Віденського, Празького, Краківського, Львівського університетів. У 1917 році організував та очолив перше у світі міністерство здоров'я у складі австро-угорського уряду. В 1925 році загальні збори Всеукраїнської Академії наук обрали І. Горбачевського академіком, запросивши переїхати до Харкова для викладацької праці в університеті, та далекоглядний професор відмовився.

Фото 1

і, зокрема, президента Томаша Масарика, до боротьби української інтелігенції за створення вищого українського учбового закладу за межами окупованих українських земель. Ймовірно, Університет мав свою відзнаку, яка поки що не виявлена. Відомий печатний знак УВУ (фото 1). [6]

За перше десятиліття свого існування УВУ видав 27 томів дуже цінних наукових праць та став центром українського наукового життя в Чехословацькій Республіці. Поряд із УВУ виникли інші високі школи, студентські організації, інститути, наукові товариства. В меморандумі УВУ відзначалося: «Коли на Великій Україні замовкли святині української науки, а Львів не допустив української молоді до університету, приневолюючи українську науку скритись у підземеллю, ціла українська суспільність звернула увагу на Прагу, де силою факту утворилося середовище наукової праці за границею. УВУ свою задачу за кордоном вважає за тимчасову. Він має приготувляти нашу молодь до діяльності серед рідного народу в своїх інституціях та майбутніх урядах. УВУ має улегшити сформування українського університету або університетів на рідній землі і має як готовий організм бути перенесений у відповідний час на рідну територію, де його буде найбільше потрібно».

У 1930-х роках УВУ пережило кризу, пов'язану з переорієнтацією ЧСР на зближення з СРСР та Польщею та обмеженням української політичної еміграції. Не збулися надії на оновлення УВУ в 1938 році, коли Карпатська Україна отримала широку автономію в межах ЧСР. Планувалося перенести УВУ до Хуста, але угорська окупація перекреслила ці плани. Празький період існування УВУ закінчила окупація Праги радянською армією у травні 1945 року. Останній ректор УВУ о. Августин Волошин був заарештований НКВС і невдовзі загинув, майно Українського Вільного Університету знищено та розграбовано...

Другим вищим українським закладом у Чехословацькій Республіці була Українська Господарська Академія (УГА), – українська висока технічна школа в Подєбрадах, заснована 1922 року Українським громадським комітетом на чолі з проф. М. Шаповалом при фінансовій допомозі міністерства закордонних справ (фото 2).

Фото 2

Фото 3

Мала три факультети (агрономічно-лісовий, інженерний та економічно-кооперативний). [7]

Рішенням сенату УГА 28.11.1927 була встановлена відзнака Академії, автором якої був студент української студії Пластичного мистецтва у Празі В. Цимбал (фото 3). [8]

Крім цієї відзнаки вдалося виявити ще низку фахових відзнак спілок, товариств, гуртків при Українській Господарчій Академії, які виготовлялися за проектами студентів:

а) Відзнака хімічного гуртка. Проект інж. Б. Іваницького (народився в м. Боярка, Київщина, в 1907 р. Закінчив УГА в 1930 р.), (фото 4, 4а).

б) Відзнака Товариства українських економістів. Проект Ганни Стадникової (народилась в с. Подорожжя, Поділля, в 1896 р. Закінчила УГА в 1932 р.), (фото 5).

в) Відзнака Спілки гідротехніків. Проект полк. Миколи Битинського. Відзнака не віднайдена (фото 6).

г) Відзнака Спілки лісівників. Проект Теодозія Люблінського (студент лісового відділу, народився в Кам.-Подільському в 1896 р. Закінчив УГА в 1928 р.) Відзнака не віднайдена (фото 7).

д) Відзнака Агрономічного товариства. Проект Ганни Стадникової. Відзнака не віднайде-на (фото 8).

е) Ювілейна відзнака 10-ліття Української Господарчої Академії. Проект інж. Валерія Добровольського (студент економічно-кооперативного факультету. Народився в Києві в 1889 р. Закінчив УГА в 1930 р.) Відзнака прийнята Сенатом УГА 3.VII.1934 р., видавалась разом із дипломом на відповідне фахове звання (агроном, економіст чи технолог). Відзнака не віднайдена (фото 9).

є) Відзнака «Конгрес Слов'янських Студентів». Проект сина І. Я. Франка – Тараса Франка. Відзнака не віднайдена (фото 10).

У зв'язку зі зменшенням дотацій у 1928 році Міністерство хліборобства заборонило приймати нових слухачів і наказало поступово ліквідувати УГА, яка було закрита в 1935 році. За час свого існування УГА закінчило 569 осіб, які отримали дипломи інженерів. Більшість із них працювала на західноукраїнських землях.

У 1932 році на базі УГА заснували заочний Український Технічний Господарський Інститут (УТГІ), що зберіг структуру і програму УГА (фото 11). [9]

Український Технічно-Господарський Інститут заочного навчання при УГА був зразком УГА, але крім того існували різні курси: пасічництво, городництво, миловаріння, курси українознавства, чужих мов, журналістики. Для студентів-заочників було видано 77 підручників. Виходив друком журнал «Вісті УТГІ». У 1932-39 роках тут навчалось 1087 студентів, а у 1940-1945 роках – 7020. Після закінчення війни керівництво УТГІ одержало дозвіл від американської влади продовжувати навчання в м. Регенсбурзі (Баварія). У 1947 році з нагоди 25-ліття заснування Української Господарчої Академії та 15-ліття УТГІ в Регенсбурзі була випущена ювілейна відзнака (фото 12). [10]

Фото 4

Фото 4а

Фото 5

Фото 6

Фото 7

Фото 8

Фото 9

Фото 10

Фото 11

Фото 12

Третім українським вищим навчальним закладом у Чехословацькій Республіці був Український Високий Педагогічний Інститут ім. М. Драгоманова (У.В.П.І.), відкритий у Празі 7 липня 1923 року заходами Українського громадського комітету при фінансовій підтримці чехословацького уряду.[11].

Завданням Інституту було «підготовляти вчителів для української середньої школи, а також організаторів шкільництва й народної освіти»

Навчання провадилось українською мовою і було безплатне. Студенти мали державні стипендії, а викладачі – відповідну заробітну плату.[12]

У.В.П.І. мало свою відзнаку, випущену на основі конкурсу. «Для закінчивших Інститут була установлена Сенатом Інституту спеціальна відзнака з ініціалами УВПІ». [13] За умовами конкурсу відзнака повинна бути невеликих розмірів, з обов'язковою аббревіатурою «У.В.П.І.». У 1933 році У.В.П.І. ліквідували з тієї ж причини, що й Український Вільний Університет (фото 13). [14]

Крім уже згаданих вищих учбових закладів у ЧСР слід окремо розповісти про діяльність Української Академічної Громади (фото 14).[15]

Фото 13

Фото 14

Українська Академічна Громада (УАГ) – найбільша загально-студентська організація, заснована 1919 року. В 1923 році ввійшла до Центрального Союзу Українського Студентства (ЦЕСУС), що був вільним членом Міжнародної Студентської конфедерації (Confederation Internationale Ettudiants – СІЕ). На конференції СІЕ в 1926 році було оголошено конкурс на відзнаку СІЕ, проект якої виконав Федір Ємець. На конкурс представили 250 проектів.

До 1923 року УАГ об'єднувала всіх українських студентів (1922 р. – 258 чл.), що навчалися у чеських та українських високих школах ЧСР. УАГ мала філії поза Прагою (Йозефові, Брні, Мельнику, Пржібрамі), різні фахові секції (техніків «Основа», правників, медиків), гуртки, товариства, які провадили культурну та спортивну діяльність.

З другої половини 20-х років минулого століття в УАГ переважали націоналістичні тенденції, промотором яких була група Української націоналістичної молоді та Легія Українських

Націоналістів, які на час входження у 1926 р. до Української Військової Організації (УВО) мали свою відзнаку. Легія Українських Націоналістів – ідеологічна організація, що діяла в 1925-1929 роках в Подєбрадах, боролась за послаблення більшовицьких впливів серед української еміграції та студентства.[17]

Ось як подав опис цієї відзнаки Володимир Мартинець: [16]

«Вживались у Легії Українських Націоналістів членські відзнаки у формі щита в українських барвах, з державним тризубом. Щит охоплював колом ланцюг, як символ соборності. З-під щита виднілось руків'я меча, що перехрещував щит. На щиті напис: «Думка думкою, меч мечем».

Ймовірно, що після входження в 1926 році студентів з Легії Українських Націоналістів в структуру УВО була випущена оновлена відзнака УВО, в якій девіз: «Думка думкою, меч мечем» став неактуальним. Відзнака виявлена в одному примірнику.

В ЧСР існувала ще низка студентських гуртків, об'єднань, товариств, які, ймовірно, мали свої відзнаки. Вдалося виявити відзнаку Кружка Українських Гірничих Студентів. На відзнаці відсутній накладний елемент (ймовірно, тризуб) (фото 16).

У 1920 році в м. Пршібрамі (ЧСР) українські студенти-гірники Гірничої Академії заснували гурток «Каменярі», при якому (68 членів) діяли Філії Української Національної Молоді, Вільної Громади, гурток ім. М. Драгоманова, Український Спортовий Клуб (фото 17). [18]

Виявлено також відзнаку (придбана в Празі), яку, ймовірно, видав Союз організацій українських інженерів на еміграції, заснований 1939 року в м. Подєбради (фото 18). [19]

Фото 16

Фото 17

Фото 18

Фалеристична спадщина українських вищих учбових закладів ще не достатньо висвітлена, потребує детальних досліджень та пошуків. В поданому матеріалі можливі хибні трактування чи інші неточності.

Література:

1. Мороз В. Україна в ХХ ст. // Тернопіль, 1992. С.48
2. Пахолко С., Мартин О. Подвиг, закарбований в медалі// За вільну Україну, 2001, ч.77.
3. Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво // Нью-Йорк, 1956. С.48.
4. Небуденне свято. Ювілей великого українського вченого й визначного громадянина І. Горбачевського// Новий час, 23 травня 1934. Ч.87,88.
5. Головацький І. Академік Іван Горбачовський і українське національне відродження // Український світ, 1998. Ч.4-6. С.22-23.
6. Перший, лише поза Україною вільний //Український світ, 1998. Ч.4-6. С.5.
7. Українська Господарча Академія у Подєбрадах // Новий час, 17 травня 1936. Ч.106.
8. Наріжний С. Українське студентство на еміграції// Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Частина перша. / Прага, 1942. С.137-167. Ілюстрації СХХІІІ (зображення відзнак)

9. У гостях у «УТГІ» // Діло, 4 березня 1936 р. Ч.50.
10. Білий Д. Студентство УГГІ після Другої світової війни // Регенсбург. Статті-спогади, документи. До історії української еміграції в Німеччині після Другої світової війни. Наукове товариство ім. Шевченка // Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1985. С.381-386.
11. Енциклопедія українознавства // Український Високий Педагогічний Інститут ім. М. Драгоманова. Т. 9 С. 3418
12. Український Світ Імени Драгоманова. До 75-ої річниці заснування Українського Високого Педагогічного Інституту в Празі // Ч. 4-6. С. 13.
13. Симон Наріжний. Український Високий Педагогічний Інститут М. Драгоманова в Празі та гімназія при ньому // Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Частина перша / Прага, 1942. Ст.172-179.
14. «Конкурс на відзнаку» // Діло, 29 липня 1927 р. Ч.165.
15. Українська Академічна Громада. Енциклопедія українознавства // Львів, 2000. Т.9. С. 3335.
16. Мартинець В. Українське підпілля від УВО до ОУН // 1949 р. С. 151
17. Легія Українських Націоналістів. Енциклопедія українознавства // Львів, 1994. Т. 5. С. 1273.
18. З життя Кружка українських гірничих студентів «Каменяр» в Пшібрамі // Земля і Воля, 1 січня 1923 р. Ч.1. С.8.
19. Товариство українських інженерів в ЧСР // Новий Час, 7 липня 1936 р. Ч.29.

ФАЛЕРИСТИЧНІ ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТСЬКИХ КОРПОРАЦІЙ В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ 1921-1945 РОКІВ

З-поміж великої кількості фалеристичних пам'яток українських вищих учбових закладів та гімназій на Галичині та в Західній Європі першої половини ХХ століття слід окремо сказати про фалеристичну спадщину української студентської корпорації Вільного міста Данцига.

На початку двадцятих років ХХ століття відбувся значний відтік українського студентства з рідних земель до західних країн, що сталося внаслідок політичних умов на західноукраїнських землях по закінченню Першої світової війни та поразки в національно-визвольних змаганнях 1918-1920 років. Узаконена поляками окупація Західної України Ризьким договором від 18.III.1921 року унеможливила українській молоді, особливо тій, що брала активну участь у збройній боротьбі проти поляків, здобувати вищу фахову освіту. Львівські вищі учбові заклади – місце студій галицької молоді, отримали наказ від Міністерства освіти Польщі приймати на студії тільки польських громадян, учасників війни на польській стороні. Це автоматично виключало можливість здобути вищу освіту усім тим, хто був в українських військових формаціях та молоді, яка не вважала себе польськими громадянами ще до рішення Ради Амбасадорів у 1923 році.

Спроба української громадськості забезпечити освіту своєї молоді заснуванням власних вищих учбових закладів – університету та політехніки – не вдалася через переслідування польської влади, яка загнала ці заклади в підпілля. Розголос про заборону українських вищих учбових закладів набрав за кордоном Польщі широкого розголосу і змусив поляків внести деякі обмеження для українців при навчанні у львівських учбових закладах. Та озлоблене українське студентство проголосило бойкот польським вузам, що ще більше ускладнило справу. До того ж, внаслідок нових політичних умов та досвіду визвольних змагань змінилися зацікавлення молоді. Якщо перед Першою світовою війною улюбленим фахом української молоді Галичини було цивільне право та філософія, то тепер на перше місце виступили технічні дисципліни, економіка та медицина. Таких закладів у Польщі було небагато і приймали туди українців в дуже в обмеженій кількості.

Отже, хто міг, той виїздив за кордон – легально чи нелегально, багато молоді навчалось у таємних учбових закладах Львова. Одним з вищих учбових закладів, в якому опинилась значна кількість українських студентів, стала Політехніка Вільного міста Данциг. Данциг, польський Гданськ, був перед Першою світовою війною типовим прусько-німецьким містом. Перша світова оминула його і лишила непорушним, як матеріально, так і духовно. Польща на мировій конференції у Версалі домагалася виходу до Балтійського моря через Данциг – єдиний порт, що історично та географічно належав Польщі. Та прилучення до Польщі суто німецького міста не дуже відповідало поглядам президента Вільсона. Тож було прийнято компромісне вирішення проблеми: Данциг проголосили Вільним Містом під опікою Ліги Націй, як польське місто, але з місцевою німецькою адміністрацією, з правом побуту в ньому громадян і Польщі, і Німеччини.[1]

Тож Данциг став ідеальним місцем для навчання української молоді з Польщі. Навчання в Данцигу не вимагало закордонного паспорта, воно провадилося німецькою, а не польською мовою. Стати студентом можна було без конкурсних екзаменів, які були обов'язковими в польських технічних закладах і служили вигідним способом недопущення українців до такої бажаної технічної освіти.

Організоване життя українських студентів в Данцигу почалося з приїздом великої кількості студентів восени 1922 року. Серед прибулих налічувалося кілька десятків студентів, що навчались у Львівській Політехніці та були членами українського студентського товариства «Основа», заснованого 1897 року. [2].

Фото 1

На підставі привезеного зі Львова статуту почалася організаційна робота зі створення такого ж товариства у Данцігу. Змінивши та доповнивши привезений статут «Основи» відповідно до вимог статуту сенату Політехніки Вільного міста Данциг, ініціатори створення студентського товариства провели тут 15 жовтня 1922 року Установчі збори, на яких оформили правовий статус товариства під назвою: «Союз українських студентів «Основа» при Високій Технічній Школі Вільного Міста Данцига» (фото 1).

Члени «Основи» мали різні політичні переконання, серед яких переважали національно свідомі студенти, хоча й була група спудеїв лівих переконань на основі початкових успіхів «українізації» на Великій Україні. Політичні суперечки не давали змоги вести будь-яку позитивну роботу. Гуртки національно свідомих студентів «Основи» починають перетворюватися в корпорацію, беручи за зразок студентські корпорації німецьких студентів.

Українським студентам імпонували не лише німецькі стрічки, шапки, відзнаки, емблеми, шрами на обличчі з поєдинків честі, але також їхня дисциплінованість, точність, відповідальність, самодисципліна, взаємодопомога, якої так бракувало нашим студентам у ті часи. Студентам зі слабкими знаннями німецької мови, а часто й зі слабкою середньо-шкільною підготовкою вкрай необхідна була товариська допомога старших студентів. А таку допомогу молодий студент міг отримати не в великому колективі, а лише в тісному гуртку корпорації, що стежила за успіхами своїх членів. Та найбільша заслуга корпорацій полягала в тому, що вони створили товариську атмосферу для своїх членів, які опинилися в чужому середовищі, дала їм гурт товаришів, які залишилися добрими приятелями на все життя.

Слід зауважити, що найдавніша українська корпорація існувала в Чернівцях ще з 1906 року (фото 2: емблема корпорації, – репродукція, фото 3: ювілейна відзнака корпорації).

Фото 2

Фото 3

Значною мірою під її впливом почали творитися українські корпорації серед студентів в інших містах Європи. [3] Уже наприкінці 1923 року Володимир Бачинський та ще кілька осіб почали організовувати корпорацію за назвою «Чорноморе».

Та її легалізація наштовхнулася на спротив Об'єднання німецьких студентів, яке вважало, що має виключне право на корпораційну форму студентських товариств, а також на проведення ними різноманітних свят, інавгурації нового ректора та щорічних балів із цього приводу.

Польські студентські товариства також домагались створення корпорацій, але німецьке студентство та ректорат категорично стояло на позиції, що корпорації та святкування є виключно німецькою традицією і не допускали до участі в них польських студентів. Заснування ж української корпорації, для нібито приязної нації, при тихій згоді німецького студентства було погоджене і легалізоване, хоча й за умови, що українці братимуть участь у корпоративних заходах, як гості без своїх корпоративних прапорів. Ця умова чи виняток, зроблений початково для «Чорноморе», пізніше поширили на всі зареєстровані при Політехніці українські товариства. Тож по два представники від українських корпорацій зі стрічками та корпоративними шапками й відзнаками, але без прапорів, завжди були присутні на святі інавгурації нового ректора та інших офіційних заходах. Після тривалих переговорів ректорат остаточно затвердив статут корпорації «Чорноморе» 10 лютого 1924 року. Цей день став річницею її заснування.[4]

Ось як згадує про символіку корпорації «Чорноморе» Зеновій Кохановський: «Нашими красками стали барви чорна-синя-чорна. Студентська шапка мала форму дещо зреформованої мазепинки з нашивкою-монограмою і була чорна (фото 4).

Фото 4

Фото 5

Клич обрали: «Честь, Україна, Товарискість». З перших його букв уклали емблему і за її зразком виконали срібну відзнаку, яку носили в кутку лівої вилоги піджака. Нам приділили місце у вестибулі Політехніки, де щоденно о годині 10-ій рано збирались студенти на стоячий конвент, кожен коло гербу своєї корпорації, що був уміщений на колоні чи стіні і представляв артистично виконану емблему. Ми мали такий герб проекту Ковжуна, як рівнож за

його проектом були зроблені печатка і заголовний напис на письмових бланках Корпорації (фото 5). [1].

Корпорація «Чорноморе» обрала своїм гімном стрілецьку пісню зі словами: «Не сміє бути в нас страху, ні жадної тривоги, бо ми є лицарі грізні Залізної Остроги». За активну працю в корпорації деяких членів після закінчення навчання нагороджували золотими перстнями з емблемою «Чорноморе» [1]. Легалізація корпорації «Чорноморе» зумовила виникнення інших корпорацій. Уже на початку 1924 року з нестатутного гуртка студентів-членів УВО створилася корпорація «Зарево» під кличем «За Волю України». Емблема товариства була виконана в чорно-багряно-чорних кольорах (фото 6: емблема корпорації - репродукція). Шапка корпорації була округла багряного кольору (стилізована під стрілецьку) з нашивкою-монограмою [1]. (фото 7: репродукція нашивки).

А 24 лютого 1924 року при «Основі» створюється ще одна корпорація за назвою «Галич» і з гаслом «Вітчизна, Честь, Обов'язок». Корпорація мала свій статут, правильник, відзнаку, емблему в блакитно-біло-золотистих кольорах та гімн. (фото 8) Шапка була плоска з чорним дашком та золотим обідком. Членом корпорації «Галич» був Роман Шухевич, пізніше – генерал УПА [7].

Усі корпорації вимагали, щоб образи честі, яких не можна полагодити мирним шляхом, вирішувалися у двобої на шаблях. Тому всі члени корпорацій володіли мистецтвом двобою на шаблях. Правда, поєдинків між українськими студентами в Данцигу було небагато, але сама ідея оборони честі мала ту користь, що змушувала не охочого до двобою бути поміркованим у своїх висловах та вчинках. [6]. Вдалося виявити таку невстановлену корпоративну відзнаку що, ймовірно, належала студенту-секунданту на таких поєдинках (фото 9).

Діяльність корпорацій «Чорноморе», «Галич» та «Зарево» в Данцигу швидко поширилась на інші українські студентські осередки Львова, Відня, Праги, Берліна, Рима, Варшави, Познаня й Кракова, які мали спільні з ними ідеологічні засади, статuti, але зі своїми назвами: «Багрянний Цвіт», «Дніпро», «Запоріжжя», «Чигирин» у Львові, «Сян», «Запоріжжя», «Хортиця», «Запоріж-

Фото 6

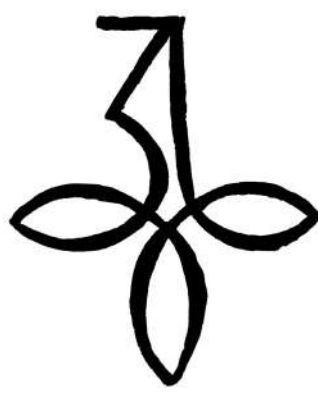

Фото 7

Фото 8

Фото 9

жя» у Варшаві та «Заграва» у Кракові. [5]. Ця єдина дівоча корпорація «Заграва» мала відзнаку з абрєвіатуруою «У.В.Ч.», ймовірно, клич «Україна, Вірність, Честь» (фото 10).

Під однією назвою часто існувало декілька корпорацій у різних містах Європи. Ймовірно, всі вони мали свої корпоративні відзнаки, більша частина яких поки що не виявлена або не індифікована. Деякі відзнаки реконструйовані на основі фотографій, письмових бланків та печаток на телеграмах (фото 11-13). [8]

Фото 10

Фото 11

Фото 12

Фото 13

Всі ці відзнаки надзвичайно рідко зустрічаються, бо й самі корпорації були малочисленими – по 20-25 членів. Так за 24 роки існування (1921-1945 рр.) данцигську Політехніку закінчило понад 200 українських студентів. Майже усі студенти, що закінчили навчання до 1939 року, повернулися в Галичину і зробили великий внесок у розбудову рідного промислу. А п'ятеро студентів (Стрільбицький, Лукомський, Іванів, Павлюк та Сенишин) виїхали на Радянську Україну, щоб, як їм мріялось, докласти свої знання до розбудови рідного краю, але під час сталінського геноциду проти української інтелігенції закінчили своє життя на Соловках чи Біломорканалі...

Література:

1. Пропам'ятна книга Данцигерів. Історичні нариси та спомини колишніх студентів Політехніки Вільного Міста Данцигу // Філадельфія-Торонто-Нью-Йорк, 1979.
2. Основа. Енциклопедія українознавства // Львів, 1996. Т.5. С.1894.
3. «Запороже». Енциклопедія українознавства // Львів, 1993. Т.2. С.754.
4. Утриско М. Студентська корпорація «Чорноморе» // Рененсбург. Статті, спогади, документи. До історії української еміграції в Німеччині після Другої світової війни / Наукове товариство ім. Шевченка. Український архів. Т.XL // Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1985. С. 387.
5. Корпорації. Енциклопедія українознавства // Львів, 1994. Т.3. С.1141.
6. Пасіка В. З життя українських студентів в Данцигу // Діло. 1924, 9 серпня.
7. Стахів Р. Двадцятиліття Союзу Українських Студентів «Основа» в Данцигу. // Краківські Вісті, 1934. Ч.185-187.
8. Повернення Україні Богдана Лепкого. Книга друга // Чикаго-Україна, 1996. - С.190.

КОКАРДИ ТА ВІДЗНАКИ УКРАЇНСЬКИХ ГІМНАЗІЙ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ

У 1895 р. Австрійська шкільна рада встановила в усіх середніх і реальних школах, гімназіях та вчительських семінаріях у Галичині шкільну уніформу, подібну до тієї, що її мали кадетські школи. Шкільний одяг складався з темно-синьої блузи з високим коміром, такого ж кольору штанів і чорного плаща з оксамитовим коміром і блакитними нашивками спереду та високої чорної шапки з блискучим дашком офіцерського зразка. Для відрізнення типу шкіл учні гімназії носили на шапках латиську літеру «G», нижчі класи – срібну, а вищі – золоту, а під нею порядкове число (фото 1). [1]

Учні Академічної гімназії у Львові носили число «1» і часто чіпляли собі українську букву «Г», замість латинської. Спогади колишніх гімназистів розкривають цікаву сторінку з історії відзнаки. «Одного дня наша кляса збунтувалася й вирішила замінити польську букву «G» на українське «Г». Рішення це виконано солідарно й негайно. На другий день усі товариші принесли на своїх шапках українське «Г», а вслід за нами всі учні нашої гімназії. Завдяки директору Маркевичу польська Шкільна крайова рада не чинила перешкод і труднощів у реалізації щодо українських «Г» на шапках (фото 2). [2]

За прикладом учнів Академічної гімназії учні Тернопільської гімназії в 1898 р. вирішили замінити латинську букву «G». Ось як про згадує Олександр Гладишовський:

«За прикладом польських учнів, що букву «G» на шапці втикали польського вірла, ми хотіли носити галицького лева, але з цим вийшла ціла халепка: Купфершмід у Львові, у якого ми замовили левики, прислав їх, але це були чеські левики – з роздвоєним кінцем хвоста, без скелі, на яку він мав спиратися. Такої відзнаки ми не могли носити, а 25 сотиків видатку – це для учня велика втрата» (фото 3). [3]

Фото 1

Фото 2

Фото 3

За невеликий проміжок часу всі українські гімназії в Галичині замінили латинську букву «G» на українське «Г» (фото 4-7).

Фото 4

Фото 5

Опрацюючи фонди Дрогобицького краєзнавчого музею вдалося виявити ряд українських відзнак, серед яких дві, безперечно, гімназійні. Відзнаки поки що не вдалося ідентифікувати. На одній із них аббревіатура «ЗЖГ» (З... Жіноча Гімназія) (фото 8), на другій «ВЖГ», ймовірно Вижницька або Вашківецька Жіноча гімназія (1908-1921) (фото 9). Чисто українськими були дві гімназії на Буковині: класична

Фото 6

Фото 7

Фото 8

Фото 9

державна у Вишніці (1908-1921) і приватна реальна у Вашківцях. Відзнаки належали професору, письменнику, педагогу, громадському діячу, співзасновнику та директору музею «Бойківщина» Івану Пилиповичу Филипчаку (1871-1945). [4]

Можна припустити, що виконуючи обов'язки інспектора народних училищ та працюючи за розпорядженням Міністерства освіти УНР у різних містах України, проф. І.Филипчак в 20-30 роках минулого століття почав збирати відзнаки для майбутнього музею «Бойківщина», що були дотичні до становлення освіти і культури на Україні (фото 10-14). [5].

Фото 10

Фото 11

Фото 12

Фото 12а

Фото 13

Фото 14

Ці відзнаки разом із іншими фалеристичними пам'ятками потрапили у фонди музею в Дрогобичі після ліквідації та «розформування» – розграбування фондів музею «Бойківщина» в м. Самборі більшовицькою владою в середині 60-х років минулого століття.

На початку ХХ ст., за браком українських державних гімназій в Галичині, стали відкриватися приватні, переважно, під фірмою Руського Педагогічного Товариства. А з 1919 р. за ініціативи Крайового Шкільного Союзу відкриваються

приватні гімназії в Копичинцях, Яворові, Городенці (фото 15), Збаражі, Долині й Чорткові.

На Волині постали лише українські приватні утравквістичні (двомовні гімназії) в Луцьку (фото 16, 17), Кременці (фото 18) й Рівному (фото 19-21).

За спогадами учениці Луцької утравквістичної гімназії Зіновії Степаняк «гімназисти української гімназії з гордістю носили щитки з номером «722» і значки з каганцем-світочем науки. [6]

Кокарди та пам'ятні відзнаки українських гімназій ще не достатньо досліджені. Вдалося виявити лише окремі примірники відзнак, що збереглися частково в декількох музеях та приватних збірках. В архівних джерелах, довоєнних часописах та літературі також виявлено обмаль інформації про випуск гімназійних кокард та пам'ятних відзнак.

Для прикладу, в часопис «Діло» подав таку інформацію: «З нагоди святкування 100-ліття з дня народження Маркіяна Шашкевича приватна українська гімназія дістала назву «Ювілейна приватна гімназія ім. Маркіяна Шашкевича в Буську», а гімназійна молодь носила відзнаку з таким же написом». [7]. Відзнака поки що не виявлена.

Фото 15

Фото 16

Фото 17

Фото 18

Фото 19

Фото 20

Фото 21

Література:

1. Кухар Р. Українська Академічна гімназія у Львові // Ювілейна книга Української Академічної гімназії у Львові, - Філадельфія; Мюнхен, 1978. - С. 57-58.
2. Шкільник М. Ц.к. Академічна гімназія // Ювілейна книга Української Академічної гімназії у Львові. - Філадельфія; Львів, 1995, - С. 148.
3. Гладишовський О. Тернопільська гімназія // Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі 1898–1998. Львів. С. 193, С. 328
4. Пахолко С. Фалеристичні пам'ятки українських гімназій професора І. П. Филипчака (1871-1945) в Дрогобицькому краєзнавчому музеї. / Фалеристика і Нумізматика.-2008, - № 2, С. 19-25
5. Дрогобицький краєзнавчий музей. Інв. №№ 37, 38, 39, 93, 289, 292, 470.
6. Степаняк З. Українська Гімназія в Луцьку. Спогади. Луцьк 1998. - С. 80
7. Маркіянове свято в краю. Буськ // Діло - 1911. 27 листопада

ПЕРСТЕНЬ У СИСТЕМІ ПАМ'ЯТНИХ ТА ВІЙСЬКОВИХ НАГОРОД ПЕРІОДУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ 1914-1952 РОКІВ

Серед пам'ятних та військових відзнак-нагород першої половини ХХ століття на особливу увагу заслуговують фалеристичні пам'ятки – перстені. Віднайдені нами перстені умовно можна поділити на декілька груп:

1. Перстені періоду Першої світової війни 1914-1917 років;
2. Перстені міжвоєнного періоду 1918-1939 років;
3. Перстені підпілля УВО-ОУН-УПА 1926-1952 років;
4. Пам'ятні перстені, пов'язані з визначними та знаковими подіями в громадсько-політичному житті України періоду її недержавного існування 1921-1939 рр., та перстені реконструйовані, відомі з описів або спогадів.

Уперше питання про випуск металевих перстенів із написом обговорювалося на нараді старшин УСС на горі біля с. Верхнє Верещке 7.XII.1914 року за пропозицією Дмитра Катамая (автора проекту стрілецької шапки-мазепинки, - авт) [1]. У першій групі перстенів передовсім слід виокремити перстень із написом «Війна 1914-16». Такий перстень продавали на воєнній виставці легіону УСС у Відні. В переліку виставлених відзнак легіону УСС був і «воєнний перстень» [2]. Доходи від продажу відзнак та перстеня йшли у фонд допомоги сиротам, вдовам та інвалідам УСС (фото 1).

Ще один перстень із написом «УСС 1914» (фото 2) був, ймовірно, випущений для ветеранів легіону УСС на початку 20-х років ХХ століття. Він зберігається в одній із найбільших у світі

Фото 1

Фото 2

колекцій української фалеристичної спадщини доктора Юрія Сас-Подлузького (США).

У родинному архіві видатного українського художника Олекси Новаківського виявлено проект перстеня з написом «Борітеся 1914 Поборете» (фото 3). Ймовірно, проект не був реалізований [3].

Фото 3

У віснику СВУ (Союз Визволення України) є повідомлення про виготовлення стрільцями перстенів, медальйонів, хрестиків із алюмінію розірваної шрапнелі [4]. Виявлено також саморобні перстені з написами: «19 С.У.С.15», «19 У.Б.16», перстень із датуванням «1914-1918» та вигравіруваними тризубами (фото 4, 4а, 4б).

Ймовірно, що з нагоди звільнення Львова від російської окупації в 1915 році був випущений пам'ятний перстень та значок із зображенням герба міста. На перстені зліва напис «Lwowa». Повний напис на перстені не встановлений. Зображення подане за виявленою в аукціонному проспекті світлиною (фото 5, 5а). [5]

Вдалося виявити подібний значок із гербом м. Перемишля (фото 6) [6], який, імовірно, міг бути випущений разом із пам'ятним перстеном з нагоди звільнення Перемишля.*

* За інформацією колекціонера-фалериста Віктора Коняго (США) існує штампований перстень білого металу з написом «Lusonja» на лицевій стороні та датуванням зліва й справа від напису «1915».

Фото 4

Фото 4а

Фото 4б

Фото 5

Фото 5а

Фото 6

Фото 7

Серед перстенів другої групи на особливу увагу заслуговують два, зображення яких також подані за виявленими в аукціонному проспекті світлинами та анотаціями до них [5]. Перший перстень (фото 7), імовірно, випущений як пропам'ятна відзнака для делегатів III-го Військового з'їзду (2-12.УІІ.1917). Другий перстень (фото 8) також, імовірно, випущений як пропам'ятна відзнака для воїнів легендарного Першого Зимового походу Армії УНР в тили більшовицької армії (5.12.1910 – 6.5.1920).

Обидва перстені з викарбуваними символами Соборної України та державним гербом Української Народної Республіки є, безперечно, високохудожніми фалеристичними пам'ятками українського мілітарного мистецтва.

До міжвоєнного періоду належить мистецьки виконаний срібний перстень із тризубом на вставці, виготовлений із золота (фото 9). На внутрішній стороні перстеня є тавро «875». Ймовірно, перстень виготовлений у Чехословаччині в середині 20-х років минулого століття на замовлення однієї з численних українських громадсько-політичних організацій.

Фото 8

Фото 9

До другої групи належить також і перстень «Союзу українських фашистів», що діяв у Празі в 1925 році (фото 10). Такі союзи фашистів існували в Югославії, Хорватії, Угорщині в середовищі російських емігрантів та інших народів Європи. Це була своєрідна «мода» серед націоналістичної молоді після закінчення Першої світової війни.

Члени «Союзу українських фашистів» (провідні члени П. Кожевников та Л. Костарів) входили до «Легії Українських Націоналістів» [7]. Умовно до цієї групи належить і дитячий срібний перстенець із вибитою датою «1939» (фото 11). Ймовірно, перстенець надавався членам «Марійського Товариства Молоді» після урочистостей першого причастя.

Третю групу перстенів складають саморобні перстені українського націоналістичного підпілля УВО, ОУН та УПА. Здебільшого, їх виготовляли самі учасники національно-визвольної боротьби в умовах суворої конспірації, невеликими тиражами, за спрощеною технологією.

Фото 10

Фото 11

За спогадами ветеранів ОУН – УПА, перстені робили з відстріляних гільз та металевих конструкцій збитих літаків чи іншої техніки. Переробляли також трофейні перстені (німецькі чи більшовицькі). Автори перстенів, «заховані» за псевдами, –

Фото 12

Фото 13

Фото 14

Фото 15

так і залишаться переважно невідомими, як і місце виготовлення цих перстенів (фото 12, 13, 14).

Виготовляли також перстені, як витвори ужиткового промислу, в таборах переміщених осіб та таборах військовополонених. Ось як згадує про виготовлення перстенів у таборі військовополонених в м. Ріміні (Італія) вояк Першої Української дивізії Української Національної Армії: «щодо так званого «українського золота», то варто тут згадати таке: наші вояки з покинутої німецької зброї робили спеціальні перстені й інші оздоби. Оце

«золото» спочатку купували італійці за солоні гроші. Багатьом оте золото допомгло, коли вони втікали з полону, бо чужинці вимінювали його на іншу валюту. Одній групі наших утікачів пощастило вже в Австрії продати пару перстенів і за ті гроші вони доїхали до табору в Ляндеку» [19].

Серед перстенів третьої групи слід виокремити перстень із зображенням герба Галичини (лев, повернутий направо, що спинається на скелю) та двох тризубів справа та зліва від герба (фото 15). Зважаючи на те, що зображення на лицевій поверхні вигравіруване із заниженням, а зображення тризубів виступають над поверхнею перстенья, можна припустити, що він використовувався як печатка у якійсь структурі Української держави, проголошеної у Львові в червні 1941 року, про що свідчить гравірований напис на внутрішній стороні перстенья «Lemberg 1941».

Найцікавішим та унікальним перстнем четвертої групи є реконструкція на основі виявлених документів перстенья, присвяченого Симону Васильовичу Петлюрі. Перстень був випущений урядом УНР в екзилі за ініціативи Товариства ім. С. Петлюри, у зверненні якого до Ради міністрів УНР зазначалось: «Для більш сталого духовного єднання всіх борців за волю України під проводом С. Петлюри Товариство звертається з проською до уряду УНР про встановлення відзнаки-перстенья в пам'ять С. Петлюри і надання Товариству виключного права його виробу і продажу та надає проект цього перстенья. Проект цієї відзнаки на просьбу Головної Управи виготовив визначний артист-малювальник Петро Холодний. Матеріалом перстенья має бути доміантне лиття з гармати, взятої українським військом в боях під проводом Великого небіжчика, і гартувати волю до прийдешніх перемог над одвічним ворогом і гнобителем українського народу. Докладний опис перстенья та його набуття Головна Рада розішле окремі оголошення. Чистий прибуток від продажу перстенья піде на цілі, зазначені в відозві Головної Управи товариства од 24.08. б.р.» [11].

Після тривалих пошуків вдалося віднайти опис перстенья: «Покритий червоною емаллю, на тлі якої знаходиться тризуб; сім кульок і над тризубом хрест. П'ять кульок укладено навколо хреста, як би на кінцях п'ятираменної зірки – сучасного герба Москви. Ціла композиція є символом, повним глибокого змісту. Червоне тло символізує пролиту кров, боротьбу і є ознакою жалоби по незабутньому Небіжчикові, про мученицьку смерть якого ще нагадують сім кульок. Розміщення п'яти кульок як би на кінцях большевицької зірки згадує, хто направив руку Швацбарда і був дійсним винуватцем вбивства Симона Петлюри. Хрест, оточений п'ятьма кульками, нагадує, що українська церква знаходиться в полоні у наших ворогів. Увесь перстень з позолоченого томпаку, до якого домішано метал з гармати, одібраної в боях з москалями 1920 року» (фото 16). [11,15.]

Ось як подається в законі Ради Міністрів УНР «Про відзначення пам'яті Симона Петлюри, Голови Директорії Головного Отамана Війська Української Народної Республіки» наказ про встановлення перстенья:

Фото 16

Арт. 1. На вшанування на віки вічні пам'яті Великого Вождя Українського народу і його неупинної боротьби за свою Державність, Симона Петлюри, Голови Директорії, Головного Отамана Військ Української Народної Республіки, встановити відзнаку-перстень згідно з описом у додатку**.

Арт. 2. Перстень-відзнака надається всім особам, що під керівництвом Симона Петлюри, яко Голови Директорії Головного Отамана Військ Української Народної Республіки, себто за час від 18 листопада 1918 року до 25 травня 1926 року, брали участь у визвольній боротьбі Українського Народу чи то в організаціях

військових, чи в установах і урядах цивільних.

Арт. 3. Цей закон входить в життя з днем його проголошення [9], [10]

В лице і тіло беззахисне	Скосила тіло сила ночі,
Сім куль відміряла змія.	Та семикратно виріс дух.
Сім куль – ім'я його Вітчизни,	Сім куль – сліпим відкрила очі,
Сім літер – і його ім'я.	Сім куль – глухим відкрила слух.
І наче в кожную букву – куля,	І дух його ввійшов всеціло
І наче в кожную букву – цвях,	У плоть мільйонів сорок п'ять.
Щоб смерть на сім замків замкнула	Сім куль – одне скосила тіло,
Йому до Батьківщини шлях.	Мільйони кулям не здолають.[18]

У травні 1931 року Українське воєнно-історичне товариство Варшави у зв'язку з 5-ою річницею загибелі Головного Отамана започаткувало акцію вшанування пам'яті Симона Петлюри випуском листівок з його портретом та пам'ятної відзнаки, дохід від продажу яких призначався на впорядкування козацьких могил на чужині (фото 17, 18, 19).

Автором проекту правоподібно був полковник Микола Битинський, який наступного року спроектував орден Симона Петлюри. [16,17].

У приватної особи вдалося також виявити перстень із зображенням на прямокутній накладці тризуба, чотирьох куль по кутах накладки, та написом у верхній частині «Помста», а у нижній частині датування «1926» (фото 20). У зв'язку з тим, що перстень поки що недоступний до фотографування, подаємо його реконструкцію на основі візуального дослідження у приватній збірці. Ймовірно, що цей перстень випущений Легією українських націоналістів в Празі до першої річниці трагічної загибелі С. Петлюри. Це припущення потребує подальших пошуків та документального підтвердження.

Фото 17

Фото 18

Фото 19

** Пам'яті С. Петлюри присвятив вірш «Сім куль» хорунжий Першої Української Дивізії Української Національної Армії Борис Шкандрій (1920 – 1997), псевдонім Богдан Бора, будучи військовополоненим у таборі в Ріміні (Італія).

У цій же приватній збірці зберігається перстень із зображенням Мирослава Січинського та датуванням «1908» (фото 21). У зв'язку з тим, що він також поки що недоступний до фотографування, подаємо його реконструкцію на основі візуального дослідження. Ймовірно, перстень випущений задля збору коштів від його продажу для звільнення М. Січинського з тюрми. [20]

Ще про один невіднайдений перстень згадує у своїх спогадах студент корпорації «Чорноморе» в м. Данцигу: «За активну працю в корпорації деякі члени по закінченню навчання нагороджувались золотими перстнями з емблемою «Чорномора» [12]. Зображення перстня подано в реконструкції (фото 22).

Завершують четверту групу два перстені, присвячені вшануванню пам'яті відомого українського письменника, поета, літературознавця, члена НТШ Богдана Сильвестровича Лепкого (1872-1941). В листопаді 1932 року автору відомої історичної трилогії «Мазепа» виповнилося 60 років. Вшановуючи пам'ять поета, уряд УНР в екзилі випустив перехідний перстень-нагороду [13].

На грамоті до перстня на честь ювіляра були закарбовані такі слова: «Дорогий наш поете! В листопаді цього року закінчуєте Ви шостий десяток літ, з котрих чотири Ви незмінно простояли в перших шерехах наших бойців за визволення України... Ваше шість десятиліття припало на трьохсот-ліття народин великого попередника нашого Івана Мазепи, якого прапор Ви у Вашій трилогії так високо підняли дороговказом для всього народу нашого в це люте время. Задовольняючи бажання нашої лицарської армії, що прагне увіковічити святі мазепинські традиції і з ними повернутися на Рідну Землю, Уряд УНР на знак глибокої пошани й щирої подяки передає Вам, із бою здобутої московської зброї, вибитий перстень, означений гербом Мазепи і Тризубом. Нехай той перстень мазепинський переходить з роду в рід, од письменника до письменника, що своєю творчістю найбільше, як оце Ви, заслужився для здійснення і закріплення державних ідеалів Великого Гетьмана» [13].

На жаль, перстень, що був виготовлений в єдиному примірнику, пропав під час втечі письменника з с. Черче в день вступу більшовиків до села в «золотому» вересні 1939 року. В селі Черче, що на Рогатинщині, був єдиний український курорт, як приватна власність українських підприємців. На курорті, на віллі «Богданівка», що була побудована коштом української громади, як дарунок поетові до його 60-ти ліття, лікувався, відпочивав та працював Б. Лепкий. На курорті гуртувалася навколо поета прогресивна західноукраїнська інтелігенція – письменники, композитори, адвокати, ветерани Визвольних змагань, а також робітники та селяни. На початку 60-х років ХХ століття, під видом побудови нового лікувального корпусу, віллу по-варварськи знищили. Ще півстоліття тоталітарного режиму згадувати ім'я Б. Лепкого було небезпечно [13]. На місці вілли ще й зараз пустир... Та, на щастя, з перстня своєчасно зробили відбиток, світлина якого зберігається меморіальному музеї Б. Лепкого в Бережанах (фото 23).

У 1940 році за проектом брата Б. Лепкого, Льва Лепкого, був виготовлений Хрест УСС («Мазепинський»). Цей Хрест цікавий тим, що вперше в українській фалеристичній спадщині на ньому зображено не гетьмана Івана Мазепу, а його родовий герб у поєднанні з тризубом (фото 24). Цілком імовірно, що автором проекту перстня міг бути Лев Лепкий. У зв'язку з тим, що поет раптово помер на еміграції в 1941 році і не встиг призначити нащадка перехідного перстня, а сам перстень був втрачений, родина Богдана Лепкого, згуртована в Асоціації

Фото 20

Фото 21

Фото 22

Фото 23

Фото 24

Фото 25

«Нащадки Б. Лепкого», виступила з ініціативою відтворення перехідного перстня. Такий перстень виготовив з родинного срібла Б. Лепкого ювелір Ольгерд Петкевич (фото 25).

З нагоди святкування 55-ї річниці від смерті Б. Лепкого Всеукраїнська асоціація «Нащадки Богдана Лепкого» однозначно дійшла до висновку, що найдостойнішим кандидатом на право спадкування перехідного перстня є видатний український поет, сценарист, есеїст та громадський діяч Іван Федорович Драч, якому цього ж року виповнилось 60 років. Асоціація «Нащадки Богдана Лепкого» звернулася до Великої Козацької Ради з такою проською: «Ми просимо Велику Раду Українського Козацтва підтримати ініціативу родини і Клубу Української інтелігенції, що стала під прапор востверджувальних ідей Богдана Лепкого, про вручення перехідного Мазепинського перстня Іванові Драчеві. Просимо Гетьмана Українського козацтва, що продовжує тепер справу Головного Отамана УНР, здійснити урочисте вручення перехідного Мазепинського перстня на Всеукраїнському Зборі Українського козацтва, який відбудеться в Києві 13-15 жовтня» [14]. Цю історичну реліквію вручив І. Ф. Драчеві Гетьман Українського козацтва генерал-майор Володимир Мулява.

Фото 26

Завершує серію перстнів-нагород унікальний перстень, який, за припущенням видатного знавця творчості Т. Г. Шевченка, наукового працівника київського музею Т. Г. Шевченка та власника унікальної фалеристичної шевченкіани Володимира Яцюка, належав українській письменниці Ганні Барвінок, псевдонім Олександри Куліш-Білозерської (1828-1911) (фото 26).

Спроба трактування перстнів як пам'ятних нагород в громадсько-політичних організаціях та військових формуваннях, є першим кроком до подальших пошуків та досліджень і не претендує на однозначне трактування їх в поданій версії.

Література:

1. Протокол з наради старшин УСС на горі біля Н. Верецьких дня 7-го грудня 1914 // За волю України. Історичний збірник УСС. – Нью-Йорк, Видання управи братства Українських Січових Стрільців, 1967. – С.279.
2. Павільйон українського легіону на воєнній виставці у Відні // Українське Слово, 30 вересня 1917 р., ч. 219.
3. Приватний архів родини Новаківських // Мистецька спадщина Ол. Новаківського (рисунки, ескізи, начерки) № 3. Розділ 20. Проекти. Том 20/1

4. Назарук О. Над Золотою Липою // Вісник СВУ, 19 вересня 1915, ч. 31-32.
5. Антиквариат, предметы искусства и коллекционирования // Москва, январь-февраль 2005, поз.169.
6. НМІУ (Національний Музей Історії України) інв. № МДМ 1431/114.
7. Невідомі документи Організації Українських Націоналістів. Рік 1930. // К.: Темпора, 2003. – С. 230, 234, 241.
8. Графіка в бункерах УПА // Філадельфія: Вид-во «Пролог», 1952. – С. 15-19, 67-69.
9. ЦДАВО України. Ф.1065. Оп. 2. Спр.545. Арк.4.
10. Відзнаки УНР // Архів України, 1992, ч.5. - С. 65-66.
11. Українські військові відзначення //Вісті, січень-лютий 1955, ч.1-2.
12. Пропам'ятна книга Данцигерів. Історичні нариси та спомини колишніх студентів Політехніки Вільного Міста Данцигу // Філадельфія-Торонто-Нью-Йорк, 1979.
13. Лев В. Богдан Лепкий. 1872-1941. Життя і творчість // Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1976. – С. 287, 288.
14. Коритко Р. Від передгрозя до громовиці // Львів: Кобзар, 2000. – С.132.
15. О. Круковський. До історії створення ордена (хреста) С. Петлюри. Шоста Геральдична Конференція // Львів, 1997. – С.44-46.
16. Повідомлення Українського Історичного Товариства про випуск пропам'ятного значка // Тризуб, 10 травня 1931 р., ч.18. – С.24.
17. Пахолко С., Мартин О. Він став першою жертвою. // За вільну Україну, ч. 60, 1997.
18. Вірний М. (Француженко). Богдан Бора – людина з піднятим чолом (11 квітня 1920 р. - 20 серпня 1997 р.). Ріміні 1945-1947 //Київ, «Смолоскип», 2005. - С.171.
19. Ваш побратим з «Сан Таборіно» «Рекін» з робітничого куреня. Останній Великдень в Ріміні // Вісті, 1965, ч.117. - С.48.
20. Пахолко С., Мартин О., Мельник О. Мирослав Січинський у фалеристичних пам'ятках початку ХХ століття. // Нумізматика. Фалеристика, 2006, ч.3. - С.20-21.

РЕЖИМНІ ПРЯЖКИ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ ПЕРІОДУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ 1914-1956 РОКІВ

Серед української військової атрибутики періоду національно-визвольної боротьби 1914-1956 років найменш дослідженим є такий елемент військового однострою, як ре-мінна пряжка. Опрацювавши упродовж майже 15 років значну джерельну базу в архівах та бібліотеках, на жаль, вдалося виявити небагато інформації про виготовлення військових пряжок, авторів проектів та виконавців, фірм виробників.

Більш вдалими виявилися пошук цих раритетів. Ми віднайшли понад 30 примірників пряжок українських військових формувань, які умовно можна поділити на п'ять груп:

- I. Пряжки Українських Січових Стрільців 1916-1918 років.
- II. Пряжки Української Галицької Армії та Армії УНР 1918-1919 років.
- III. Пряжки Української Повстанської Армії 1941-1956 років.
- IV. Пряжки 1 УД Української Національної Армії 1945-1947 років.
- V. Пряжки громадсько-політичних організацій 1895-1939 років.

Уперше питання про військові пряжки УСС постало на нараді з приводу зміни та впровадження однострою 24 березня 1916 року. В розробці проектів однострою, головного убору, накомірних відзнак, відзнак участі в стрілецтві, портопе (привіска до шаблі) та пряжок активну участь брали визначні українські художники та архітектори: Лев Лепкий, Михайло Гаврилко, Юліан Буцманюк, Іван Труш, Олександр Лушпінський (1). До проектування військової атрибутики УСС був причетний і Роман Грицай. В листах проф. Степана Гайдучка до доктора Івана Боберського є прохання «надати мені ласкаво при нагоді, хто рисував проекти відзнак, які Ви видавали в часі війни у Відні (знаю що артист звичайно здійснював Ваш помисл, частинно догадуюся, що рисував Грицай, інженер».* (2)

У жовтні 1945 р. Грицай заарештували і засудили на 15 років, одночасно конфіскували все майно, сотні мистецьких проектів, які, мабуть, ще й досі припадають пилом в архівах колишнього КДБ. Повернувшись із заслання в 1955 році, отримував пенсію «аж» 10 крб. Доживав у злиднях. 16 травня 1968 р. перестало битися серце славного митця. Відійшов знедолений, всіма забутий, навіть тіло не було кому винести на цвинтар. Поклали на воза... [3]

У тому ж листуванні зазначено про вклад Олександра Новаківського, який «служив своїми радами при добиранню одностроїв для Соколів і для наших стрільців». Ймовірно, що ще до проектування власних січових пряжок, були спроби переробляти австрійські пряжки, додаючи до них українську символіку. Так, вдалося виявити дві стандартні офіцерські австрійські пряжки з галицьким левом, що спинається на скелю, та таку ж офіцерську пряжку з тризубом

* Роман Грицай народився у Львові 1887 року в сім'ї адвоката. За оцінками таких мистецтвознавців, як В. Січинський, М. Голубець, Т. Геврик, один із найвизначніших архітекторів першої половини ХХ ст., незаслужено забутий, майже невідомий мистецькій громаді України. Довголітній в'язень сталінських таборів. Після закінчення академічної гімназії у Львові навчався на відділі будівництва у Львівській політехніці, деканом якої був ушанований український підприємець і архітектор Іван Левинський. Ще будучи студентом Р. Грицай спроектував відзнаку «Шевченківський Здви́г у Львові 28 червня 1914». По закінченні і Першої світової війни займався реставрацією та відновленням церков, пам'ятників архітектури, інших об'єктів, знищених війною. Працював головним архітектором в Рогатині (1923-1939). За його проектами на Рогатинщині збудовано 12 церков. Р. Грицай - автор численних архітектурних проектів у Відні, Канаді, Львові, а також проектів Народних Домів, приватних будинків для світочів української культури (зокрема, вілли Б.Лепкого «Богданівка» на українському курорті в с. Черче). Грицай першим створив зразки нагробних пам'ятників у модерних формах. Йому належить проект цвинтарної каплиці зі стилізованим хрестом (1930) для меморіалу на стрілецькому цвинтарі гори Маківка.

та хрестиком на центральному зубі. Виявлена також стандартна австрійська стрілецька пряжка з витисненим в польових умовах тризубом замість австрійської символіки (фото 1, 2, 3).

Можна припустити, що ці пряжки були перероблені в 1916-18 роках під час перебування УСС на Поділлі та Східній Україні, коли розпад Австро-Угорської та Російської імперій став неминучим і українські вояки в арміях воюючих країн усвідомили свою роль в утворенні ядра збройних сил майбутньої незалежної Української держави.

Фото 1

Фото 2

Фото 3

До проектування та виготовлення військової атрибутики (відзнаки, кокарди, пряжки, однострої та інше) для Українських Січових Стрільців, Української Галицької Армії, Січових Стрільців (київських) та Збройних Сил Української Народної Республіки найбільший вклад вніс професор Іван Боберський.**

Першу згадку про зразок ремінної пряжки з левом подає І. Боберський у своєму щоденнику від 12 жовтня 1918 року з Відня, коли йому показали «взірець спинки (пряжки, - авт.) до вояцького пояса, прикрашеного левом». Далі в щоденнику Боберський згадує: «Заходжу до робітні Райнемера в VIII-ім окрузі, Lindengasse, 26, щоб виконав дальші замови Центральної Управи. Реймер оповідає про силу Ковтуна. Ковтун зайшов на моє поручення і забрав відзнаки і спряжки. Наплечник з тягарем, яких 250 кг, (ймовірно, помилка в щоденнику, - малося на увазі 25 кг, - авт.) забрав легко на плечі. Райнемер не міг начудуватися: «Це силач, а не пізнати о нім, що має таку силу» (6).

Фото 4

Масове виготовлення власної пряжки з традиційним для Січового стрілецтва левом, що спинається на скелю, ймовірно, не вдалося вчасно здійснити, бо виявлена пряжка з левом невідома на жодній з численних світлин Українських Січових Стрільців. Виняток становить світлина з експозиції бельгійського Військового музею (відділ «Українське військо»), на якій вояк Української Галицької Армії на однострої має ремінну пряжку з левом. Можна припустити, що ця пряжка не використовувалась масово і в Українській Галицькій Армії. (фото 4)

Такі невикористані пряжки продавались як пропам'ятні відзнаки-сувеніри на початку 30-х років минулого століття у Відні. Так, на рекламній сторінці «Сьпіваник Українських Січових Стрільців», виданого українською мистецькою накладнею

** Іван Боберський (1873-1947) – видатний громадсько-політичний діяч, ім'я якого вписано золотими літерами до пантеону української слави. Народився в сім'ї священника в с. Доброгостів на Львівщині. Навчався в університетах Львова, Відня й Граца. У 1890-1914 роках викладав німецьку мову і фізкультуру в Академічній гімназії Львова. Блискучий знавець цих предметів, він, водночас, активно прищеплював учням любов до України, до її мови і традицій, добивався того, щоб вихованці були свідомими українцями, здоровими і тілом, і духом. З початком Першої світової війни став одним із організаторів Легіону УСС та Бойової Управи УСС. З проголошенням Західноукраїнської Народної Республіки став членом Секретаріату військових справ. І. Боберський займався організаційною та видавничою роботою, видавав офіційний орган військового міністерства ЗУНР – «Вісник Державного Секретаріату військових справ», розробив проект однострою та відзнак УГА, який був схвалений міністерством оборони. (6)

«У.-М.-НА» у Відні в 1920 році зазначено: «Спряжка з львом до поясів, ціна 8 кор». А в каталозі української книгарні Теодора Савули у Відні, виданому у 1929-1930 роках у розділі «Українські відзнаки» зазначено: «Спряжка з львом до військового пояса, ціна 0.20 дол. або 1.80 зол». (5)

Другий етап творення української військової атрибутики припадає на період бойових дій корпусу Січових Стрільців (київських), Збройних Сил УНР та Української Галицької Армії за державну незалежність України (1918-1919 роки.) В цей період проф. І. Боберський, працюючи в державному Секретаріаті військових справ у Станіславові для творення новітньої військової атрибутики згуртував навколо себе таких талановитих українських митців, як Петро Терещук, Михайло Бринський, Осип Курилас, Юліан Буцманюк, Лев Лепкий.

У своїх спогадах І. Боберський згадує численні наради з цими художниками щодо одностроїв, кокард на головні убори, відзначення ступенів на комірі, ордени та медалі (6). Ці ж художники розробляли і такий простий за своїм функціональним призначенням елемент однострою, як ремінна пряжка. Завдяки безкорисливій, дружній допомозі одного з найвідоміших у світі колекціонерів української військової атрибутики, доктора медицини Юрія Сас-Подлуського з Чикаго (7), вдалося виявити в його збірці ці унікальні, досі невиявлені на Україні військові пряжки. Серед цих раритетів особливо слід сказати про пряжку, автором якої, ймовірно, був П. Терещук. І. Боберський, аналізуючи творчу майстерність П. Терещука, зазначив: «Різьбяр Терещук у Відні посідає салонову легкість у своїх працях... показував мені свої начерки, виконані в легких лініях, яким орудують віденські мистці...» (фото 5).

Ще одна пряжка з колекції доктора Ю. Сас-Подлуського, ймовірно, виконана Михайлом Бринським, стиль якого І. Боберський характеризує так: «Бринський є кремезний в почерку і розміщенню» (6) (фото 6).

Фото 5

Фото 6

Фото 7

Фото 8

Щодо авторства ще двох раритетів із колекції доктора Ю. Подлуського, можна тільки припустити, що ними могли бути Лев Лепкий, Юліан Буцманюк або Осип Курилас (фото 7, 8).

Ось як згадує про творчу працю митців І. Боберський: «Прийшов маляр Осип Курилас. Разом з різьбярем Бринським ми в трійку переговарили знову однострій, особливо шапку і позначки на ковнір. Курилас приніс свій помисл на означення ступенів. Я попросив, щоб виконав на рисунках» (6).

Питання військової атрибутики обговорювалось на нарадах найвищого рівня. Про нараду 26 березня 1919 року в м. Ходорові І. Боберський розповідає так: «Нарада в Начальній команді вечером. Рисунки, моделі розставлені і поприбивані на стінах, однострої, шапка, степені. Секретар вже тепер Віктор Курманович, ген.-хорунжий Михайло Омелянович-Павленко, старшини з Начальної команди, старшини від огневої лінії. Около півгодини пояснюю. Забирає до деяких подробиць голос чотар Лев Лепкий. Оглядають, говорять...»

Не індексованою залишаються поки що дві сталеві пряжки з дещо нетиповим зображенням тризуба (ймовірно, що використовувалась в УПА). Порівнюючи це зображення тризуба з надпечатками тризуба на поштових марках УНР, можна припустити, що це пряжка одного з військових формувань гетьмана П. Скоропадського (фото 9, 9а).

Фото 9

Фото 9а

Ілюструючи світлини пряжок Української Повстанської Армії [10-19], слід зазначити, що ця тема достатньо висвітлена в літературі [8-9], тому подаємо світлини тільки деяких пряжок (фото 10, 11, 12, 13, 14, 15).

Окремого дослідження вимагали пряжки військовополонених вояків Першої української дивізії Української Національної Армії періоду їх перебування у Британському полоні в Італії. Ця тема висвітлена спільно зі світлинами пряжок у статті «Фалеристичні пам'ятки Першої української дивізії Української Національної Армії у Британському полоні в Італії (Белярія–Ріміні 1.УІ.1945-10.У.1947)» [20-22]. Пряжки перероблені в Ріміні, аналогічні пряжкам, які переробляли вояки Української Повстанської Армії зі здобутих в боях німецьких пряжок, тому провести чітке їх розмежування практично неможливо.

Фото 10

Фото 11

Фото 12

Фото 13

Фото 14

Фото 15

Найменш дослідженими є пряжки українських громадсько-політичних організацій другої половини ХХ ст. – першої половини ХХІ ст. Вдалося виявити один примірник пряжки товариства «Сокіл», випущеної в 1897 році, автором якої був М. Івасюк (фото 16) (11).

Відома пряжка товариства «Луг» середини 20-х років минулого століття, яка, проте, поки що недосяжна для дослідження та фотографування. Невстановленою поки що залишається пряжки-раритет (фото 17) з колекції доктора Ю. Сас-Подлуського. Ймовірно, що автором її міг бути П. Терещук.

Фото 16

Фото 17

Автори висловлюють щирю подяку колекціонерам-дослідникам української фалеристичної спадщини п. Віктору Коняго (США) та Віталію Манзуренко (Львів) за можливість подати світлина пряжок.

Література:

1. ЦДІА України у Львові.Ф.353. Оп.1. Спр.14, арк.32.
2. ЦДІА України у Львові.Ф.366. Оп.1. Спр.13, арк.14.
3. Кирчів А. Архітектор Роман Грицай // Аудиторія, 5-18 грудня 1997. Ч.14-15. С.10-11.
4. L'armee de L'Ukraine independante,1917-1921. Armes Militaria. №. 246. С.28 Jan.2006 (зображення пряжки на однострої).
5. Каталог Української книгарні Теодора Савули у Відні // Бібліотека ЦДІА України у Львові. інв. № 39691. С.185.
6. Боберський І. Щоденник 1918-1919 // Київ, 2003. С.5,19, 132, 170, 173.
7. Куш А. Праця д-ра Юрія Подлуського // Українське козацтво, 1972. Ч.3 (21). С.40-42.
8. Манзуренко В. Ременные пряжки УПА // Однострій, 2001. Ч.6. С.28.
9. Музичук С., Марчук І. Українська Повстанча Армія // Рівне, 2006. С.29.
10. Мельник О., Пахолко С. Фалеристичні пам'ятки Першої української дивізії Української національної армії у британському полоні в Італії (Белярія 01.06.1945-10.05.1947) // Фалеристика і нумізматики, 2007. Ч.3. С.27-33.
11. «Сокіл-Батько» Спортивно-руханкове товариство у Львові. Альманах 1894-1994 // Львів: РВО «Основа», 1996. С.18.

ФАЛЕРИСТИЧНІ ПАМ'ЯТКИ ПЕРШОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДИВІЗІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ АРМІЇ У БРИТАНСЬКОМУ ПОЛОНІ В ІТАЛІЇ

Одним із найменш досліджених періодів національно-визвольної боротьби 1945-1947 років є період військових відзнак, пов'язаних із творенням на основі стрілецької дивізії «Галичина» – Першої Української Дивізії Української Національної Армії (1 УД УНА) та фалеристичних пам'яток часу її перебування у британському полоні в таборах міст Белярія – Ріміні.

Питання про використання українських військових відзнак на німецьких одностроях поставили перед німецьким командуванням українські військові перекладачі вже в перших днях Другої світової війни. Ось як згадує про цю спробу Орест Городиський: «Після одержання німецьких одностроїв у Руді Ружанецькій дехто з колишніх вояків УГА поставив теоретичне питання: чи можна українські пропам'ятні відзначення з часів Першої світової війни носити на теперішнім німецьким однострої? Інженер М. Ковальський звернувся у тій справі до сотника Моргенрота (лютеранський пастор), який був нашим безпосереднім зверхником. Сотник Моргенрот приобіцяв довідатись про це у вищих чинників. В останній день нашого побуту в Руді-Ружанецькій сотник Моргенрот зазвав нас до себе і подав до відома, що, згідно рішення вищої команди, маємо право носити на німецьким однострої українські відзначення. Це рішення було тим цікаве, що ставило українські військові, хоч і пропам'ятні відзначення, як відзначення не ворожих збройних сил, бо є загальноприйнятим, що на національних одностроях не носяться відзначень навіть «вчорашнього» ворога...» [1]

Не вдаючись до дослідження створення, вишколу та боевого шляху стрілецької дивізії «Галичина» (ця тематика детально опрацьована в монографії А. Боляновського «Дивізія «Галичина»)[2], слід зазначити, що першу спробу запровадження українських кокард із тризубом, відзнак з левиком на петлиці та розробку проекту прапора дивізії «Галичина», започаткував вже в середині листопада 1944 року, після битви під Бродами, командуючий дивізією генерал Фрайтаг (фото 1, 2).

Фото 1

Фото 2

Фото 3

У своєму зверненні до вояків 9 листопада він закликав повністю передати в руки командирів батальйонів (українців) «політичне керівництво частиною» й активно залучити до цієї роботи капеланів [2]. Згодом дивізія стала відомою серед українців як Перша Українська дивізія (далі 1 УД) й отримала офіційну назву – 14-та Гренадерська Дивізія Зброї СС (українська ч.1.) (14 Waffen-Grenadier Division der SS (ukrainische №1) [3].

Становище на фронтах на початку 1945 року змусило Г. Гімлера до практичних дій щодо творення союзних Вермахтові іноземних армій. Це мали бути козацька, російська, хорватська,

угорська, естонська, румунська, білоруська та українська національні армії (УНА). Після призначення 18 березня 1945 року генерал-поручника Павла Шандрука командувачем УНА, вже 19 березня Шандрук наказав офіційно називати колишню дивізію «Галичина» Першою Українською дивізією Української Народної Армії (1 УД УНА) та відразу при інспектуванні окремих сотень замінив німецькі звання українськими військовими рангами й видав указ про усунення відзнак військ СС.

Першим національні відзнаки отримав генерал П. Шандрук, який носив сіро-блакитну генеральську уніформу Вермахту з відзнаками армії УНР та тризубом на лівому рукаві, а також кокарду з тризубом на головному уборі. Понад 4 000 вояків отримали привезені П.Шандруком з Праги кокарди з тризубом для шапок (фото 3), а інші вояки мали накласти на головні убори національні стрічки [3].

У своїх спогадах полковник М. Крат та підполковник В. Малець вказують, що 1-а УД не тільки не належала до СС, а й навіть було видано спеціальний указ про заборону воякам дивізії носити відзнаки СС, а надання старшинам і воякам 1-ої Дивізії та інших частин Української Національної Армії чисто українських відзнак із тризубом, в повній мірі не вдалося лише з причини браку в Німеччині матеріалів на ці відзнаки. Заміна німецьких відзнак на українські проводилась поступово в міру придбання потрібних для цього матеріалів [5].

Одночасно німецьке командування розробило проект нарукавної емблеми з тризубом і написом «Україна» (Ukraine) та накомірної відзнаки з тризубом. Для сформованої 22 лютого 1945 року на основі протитанкової бригади «Вільна Україна» (Panzerjagd-Brigade «Freie Ukraine») 2-ої УД УНА було розроблено відзнаку з зображенням Св.Архистратига Михаїла, яка була випущена вже після закінчення Другої світової війни. Натомість виявлено пам'ятну відзнаку, випущену, ймовірно, для вояків протитанкової бригади «Вільна Україна» (фото 4, 5).

Розробляючи плани формування регулярних українських Збройних сил, П. Шандрук також

Фото 4

Фото 5

Фото 6

Фото 7

підготував у березні 1945 року проект національних військових відзначень. Серед них – Орден Визволення та Орден Республіки (передбачені ще в Україні урядом УНР), Орден св. князя Володимира, Орден св. Архистратига Михаїла і Орден св. княгині Ольги (фото 6, 7). Щоправда, через актуальність значно важливіших політичних і військово-технічних справ цей проект не втілено в життя [8].

Сотні українців отримали за участь у бойових діях по три-чотири нагороди. Наприклад, поручник танкових військ Роман Климкевич, навчаючись у Відні, вступив у танковий корпус Вермахту ще у грудні 1940 р. Він брав участь у боях під Києвом та Черніговом, у Білорусії в 1942 р., Югославії в 1943-1944 роках, а влітку 1944-го був переведений до Франції, де потрапив у полон. За час служби в 1941-1944 роках його нагороджено медаллю Зимової кампанії на Сході за участь у понад 30-денних бойових діях, Залізним хрестом 2-го класу, Відзначенням за поранення та Відзначенням за заслуги для Східних

народів з мечами. Сина коменданта польової жандармерії УГА, колишнього вояка польського війська, сотника 1-ої УД Володимира Козака нагороджено Залізним хрестом 2-го класу за відвагу під Бродами, Відзначенням за поранення у Словаччині, Відзначенням за участь у піхотних штурмових атаках, Відзначенням за участь у протитанкових атаках у сріблї й Залізним хрестом 1-го класу в Австрії [9].

Більшість українських вояків сприймали німецькі нагороди тільки як тимчасові, прагнучи отримувати українські військові ордени та медалі. Підстаршина одного з українських формувань під Дрезденом Володимир Гончарук згадував: «Школилися і билися для України. Представлені до нагородження німецькими Залізними хрестами в більшості відмовилися, просячи як нагороди бойових українських відзначень. Упоминалися за свої відзнаки, аби не носити чужих. Не хотілося вірити, що по 20-літнім існуванню української армії не маємо бойових нагород і відзнак. Приходилось переконувати, що з часом німецькі хрести будуть замінені на свої.» [10].

Для вояків-ветеранів I-ої УД УНА в повоєнний час, за сприянням Братства колишніх вояків дивізії «Галичина», було випущено низку пропам'ятних відзнак та нашивок (фото 8). В січні-березні 1945 року дивізія брала участь у бойових діях у Словенії та Австрії аж до капітуляції Німеччини.

На час капітуляції Німеччини I-а УД УНА знаходилась в Сирії, неподалік м. Грац. За наказом генерала П. Шандрука зранку 8 травня почався відступ назустріч 8-ій Британській Армії, що йшла з Італії, перед якою Дивізія склала зброю. Після переходу демаркаційної лінії на територію, що належала до англійської зони окупації Австрії, командування I-ої УД УНА було прийняте в головній квартирі 5-го англійського корпусу під командуванням генерала лорда Чарльза Кейтлі, за вказівкою якого прийнято рішення перевести Дивізію в Італію. Впродовж 23-х днів відбувся виснажливий марш-кидок та переїзд Дивізії автоколонами до табору військовополонених у містечку Белярія. В цьому таборі понад 10 тисяч вояків I-ої УД УНА перебували з 1 червня 1945 до 19 жовтня 1945 року, а з 20 жовтня 1945 до 10 червня 1947-го всі вояки Дивізії перебували в таборі містечка Ріміні.[11]

У 2002 році Братство колишніх вояків I-ї Української Дивізії УНА передало до Центрального Державного історичного архіву України у Львові (ЦДІА України у Львові) книгу наказів, інструкцій коменданта табору у Белярії-Ріміні (466 аркушів) за 1945-1947 роки [12]. У книзі наказів є низка цікавих документів, які проливають світло на питання уніформістики, фалеристи та філателії. Так, в одному з перших наказів (Ф.Р-16, оп.1, спр.1, арк. 124 (наказ ч.9 від 15.У.1945) вказувалось: «Англійською комендатурою заборонено ношення всілякого рода відзнак із свастикою. Всі відзнаки зі свастикою належить усунути. Свастику на спражках при поясах затерти».

Ще в одному наказі (Ф.Р-16, оп.1, спр.1, арк.245 (наказ ч.105. від 5.VI.1946) є категоричне застереження: «На постійні перепустки, як теж і на одноразові можна виходити поза табір і в англійській уніформі, але користаючи з перепустки мусять мати українські відзнаки на нарамниках і військову шапку з тризубом». Це категоричне застереження було повторене ще в одному наказі (Ф.Р-16, оп.1, спр.1, арк. 266 (наказ ч.123. від 14.VI.1946): «З наказу англійської команди подається до відома, що з дня 17.VI. 46. всі таборовики, які виходять на працю поза табір, обов'язані носити тризуб на шапці. Без тризуба не вільно нікому виходити на зовні табору. Полеві інтенданти, щоб заосмотрити таборовиків в тризуби, виберуть з інтендатури табору потрібну їм кількість».

Вдалося виявити низку таких військових пряжок, на яких спилані всі німецькі символи та написи, натомість поміщений державний герб-тризуб, в деяких випадках замість свастики – напис «Воля» з переплетених букв, які виглядають, як символічний тризуб. Виявлено також

Фото 8

примірник пряжки з трьома коронами та тризубом та низку «компромісних» варіантів пряжок, на яких збережено напис «Got mit uns» в поєднанні з тризубом. Ймовірно, що існують ще й інші композиційні різновиди такої таборової творчості (фото 9-12).

Ймовірно, що у зв'язку з отриманням тільки 4000 кокард, частина з понад 11 000 вояків самотужки виготовляли з підручних матеріалів тризуби-кокарди на головні убори (фото 13, 14, 15).

До таборової творчості слід зарахувати й відзнаки, виготовлені вояком Дивізії В. Каплуном для пластового куреня молоді (фото 16). [14] Виготовлялись пластові відзнаки і в таборах переміщених осіб («ДП»). Наприклад, у таборі м. Ельванген (Німеччина) пластовий курінь ім. полк. Є. Коновальця виготовив у серпні 1946 року 500 пластових відзнак [15]

Вдалося виявити проекти відзнаки «Таборова Відзнака Фізичної Справності», про яку є таке повідомлення: «Щоб заохотити та притягти широкі маси таборовиків до фізичних вправ та спортової діяльності, впроваджено на початку 1946 р. Таборову Відзнаку Фізичної Справності (ТВФС). Всі конкуренти поділені на 7 груп. Кожний учасник вибирав собі довільну вправу в кожній групі і мусів здобути осяги відповідно до свого віку. За осягнення мінімум у своїй групі таборовик діставав срібну медаль. Щоб осягнути золоту медаль, треба було здобути мінімум попередньої (нижчої групи). На саму відзнаку ТВФС розписано конкурс. В дні 20.6.1946 р. журі в складі сотник Ярмолюк, хор. Добринський, хор. Припхан, хор. Балагутрак та дес. Караба розглянули всі проекти та прийняли проект ТВФС хор. Яцушка, зазначений в «Батьківщині» з 22.6.1946 р., число 6» (фото 17). [16]

Хоч відзнака не була виготовлена у змаганнях, за її здобуття боролось 900 учасників, а отримало – 380 вояків [17]. Ймовірно, для нагородження вояків, що здобули відзнаку «ТВФС» в Ріміні, застосовувались відзнаки з таборів переміщених осіб в Німеччині (фото 18). А в хроніці життя табору за 10 лютого 1947 року знаходимо такий запис: «Команда табору отримала для розпродажу серед полонених пропам'ятні значки в 350-ліття Берестейської унії, видані Українським Комітетом Допомоги в Римі. Розпродаж проводиться під наглядом комісії в складі: о. хор. О. Бабій, хор. М. Вербицький і хор. Я. Закаляк». [13] Відзнака не віднайдена.

Після згоди уряду Аргентини прийняти на постійне проживання дивізійників, Український Допомоговий Комітет в Римі, з метою здобуття фондів (оплата вартості перевезення залізницею вояків до порту в м. Венеція) розпочав акцію виготовлення та розпродажу серед вояків

Фото 9

Фото 10

Фото 11

Фото 12

Фото 13

Фото 14

Фото 15

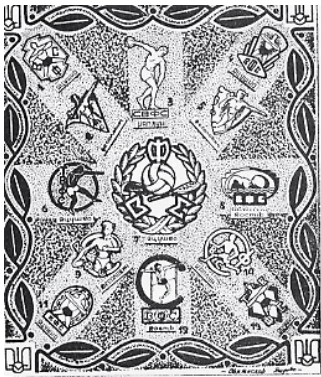

Фото 16

Фото 17

Фото 18

Фото 19

пропам'ятного значка з написом «Італія 1945» (фото 19). Про успіх цієї акції говориться так: «В нашому таборі також розпочато широку акцію в користь здійснення еміграційних планів і до сьогоднішнього дня маємо вже поважні успіхи при розпродажі пропам'ятних значків. До сьогоднішнього дня виконали вповні завдання (згідно з планом розпродажу) слідкуючі блоки і окремі частини: гарматний полк, шкільний блок, Е-чота, Ц-чота, таборова варта, робітничий курінь і таборова лічниця». (Ф.Р-16, оп.1, спр.1, арк.415. (наказ ч.240. від 20.II.1947).

Підбиваючи підсумки акції з розпродажу значків, в наступному наказі назначувалось: «Розпродажа значків поступає з надзвичайно добрим вислідом, а це свідчить про те, що і тим разом таборовики зрозуміли, який громадянський обов'язок над ними тяжить. Для приміру подаю вислід із згаданої акції. В першому блоці таборовики не тільки що виконали своє завдання, але затребували ще додаткових 7 нових серій значків. Тому складаю всім таборовикам на чолі з командантом I-го блоку п. хор. Бартощуком сердечну подяку і вірю в те, що і решта частин, які ще досі не виконали свого завдання (згідно з планом) зроблять це в найближчому часі» (Ф.Р-16, оп.1, спр.1, арк.419 (наказ ч.242. від 28.II.1947).

А в хроніці життя табору за 10 лютого 1947 року знаходимо такий запис: «Крім того на території лагерів Білярія-Ріміні в середовищі санітарної сотні вживалась відзнака Санітарно-Харитативної Служби «СХС» (фото 22). Санітарно-Харитативна Служба Українського Червоного Хреста – громадська організація медичної допомоги українській еміграції, дозволеної командуванням англо-американських військ на окупованих ними територіях Німеччини, Австрії та суміжних з ними країнами. В результаті роботи СХС її працівники встановили точну кількість дивізійних вояків, які склали зброю перед арміями країн антигітлерівської коаліції. Восени 1945 року у полоні, зокрема, перебувало 11 940 українських вояків 10-ї УД УНА, в тому числі: 1 342 особи на території Німеччини, 468 – на території Австрії і 10 040 – на території Італії». [18]

Таким чином, незважаючи на важкі умови перебування у полоні, українські вояки залишилися дисциплінованою військовою одиницею, зберегли військовий однострій, внутрішній порядок, а українська фалеристична спадщина поповнилась ще кількома пам'ятками з доби визвольних змагань.

Література:

1. Корчак-Городиський О. Спогади з життя. Східний фронт 1941-1943 рр. // Львів, 2003. – Ч. 2. – С.26-27.
2. Боляновський А. Українські військові формування в Збройних силах Німеччини (1939-1945) // Львів, 2003. – С.429
3. Боляновський А. Дивізія «Галичина». Історія // Львів, 2002. – С.294.
4. Там само. – С.340
5. Там само. – С.358.
6. Боляновський А. Українські військові формування в Збройних силах Німеччини (1939-1945) // Львів, 2003. – С. 490.

7. Гладич В. 2-га Українська Дивізія УНА //Українське Козацтво, 1972. - Ч.1(19). – С.40-41.
8. Шандрук П. В справі військових відзначень // Вісті Комбатанта, 1955. -Ч.11-12 (61-62). - С.26.
9. Боляновський А.Українські військові формування в Збройних силах Німеччини (1939-1945) // Львів, 2003. – С.447
10. Там само. – С.448
11. Ріміні, 1945 – 1947. Перша Українська Дивізія Української Національної Армії у Британському полоні в Італії // Нью Йорк, 1979. – С.260.
12. ЦДІА України у Львові.Ф.Р-16, оп.1, спр.7.
13. Ріміні, 1945 – 1947. Перша Українська Дивізія Української Національної Армії у Британському полоні в Італії // Нью Йорк, 1979. – С.274.
14. Верига Р. М. Образотворче мистецтво в Ріміні // Ріміні, 1945-1947. Збірник II / Смолоскип, 2005. – С.131.
15. Один рік в таборі Ельванген. Ювілейний альманах. Пластовий кіш ім. полк. Є. Коновальця // Ельванген, 1947. – С.56.
16. Загачевський Є. Таборова «Відзнака Фізичної Справності» (ТВФС). – Белярія, Ріміні, Англія // Чікаго-Мюнхен, 1968. – С.208-210
17. Бірчак Є. Спорт між українськими полоненими в Ріміні – Італія / Альманах РФК 1945-48 // Мюнхен: Молоде життя, 1951. – С.92-93.
18. Санітарно-Харитативна Служба в Німеччині // Вісник. Рік II. Липень, 1946. – Ч.4-5. – С.5.

ЗАБОРОНА УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ СИМВОЛІВ ТА ВІДЗНАК ОКУПАЦІЙНИМИ РЕЖИМАМИ НА ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ

Переслідування українських національних символів – гімну, прапора та відзнак не припинялося протягом усього періоду недержавного існування України у першій половині ХХ століття окупаційними режимами, а методи боротьби ставали чимраз все вишуканішими та жорстокішими.

Національно-визвольна боротьба в умовах бездержавного існування українського народу впродовж усього ХХ століття проходила під безперечним впливом національних символів та відзнак. Переважна більшість українських відзнак мала чітко спрямований національний зміст, більшість із них були знищені російським, польським, мадярським, румунським, радянським та німецьким окупаційними режимами.

Власними національними відзнаками користувались значна кількість українських організацій на Західній Україні, які мали офіційний дозвіл Міністерства внутрішніх справ Польщі на свою діяльність та право носіння відзнак, використання національного прапора та гімну тільки під час проведення своїх заходів.

Попри те польські урядовці згідно із таємними інструкціями та циркулярами не охоче давали такі дозволи, а за використання національних відзнак незаконно карали великими штрафами та ув'язненнями. Усі українські організації (Січ, Сокіл, Пласт, Відродження, Рідна Школа та інші) польська окупаційна влада вважала надзвичайно «небезпечними», адже їхня легальна діяльність була спрямована на виховання та формування свідомого, патріотичного, сильного духом громадянина майбутньої незалежної України.

А нелегальна, підпільна Організація Українських Націоналістів, була менш небезпечною для Польщі, бо вела свою діяльність поза законами Польщі. Тому використання національних символів – прапора, гімну та відзнак (тризубів) викликала особливу лютю та жорстокі заходи польської влади.

Українські журнали та газети 20-40 років ХХ століття рясніють повідомленнями про судові процеси, арешти та штрафи за використання національних символів та носіння українських відзнак. Польська адміністрація не тільки забороняла та нищила українські символи, але цинічно дезінформувала про сутність українських символів. [1]

Підспівували полякам галицькі москвофіли та священники-кацапи. Ось яке повідомлення помістила на своїх шпальтах газета «Свобода» за 12 травня 1933 року: «Дівчата с. Яснищ в Бродовському повіті купили і попричіпляли в церкві до хоругв синьо-жовті стрічки. Місцевому священнику о. Мельнику й дякові Мих. Жукові це так не сподобалось, що о. Мельник почав з амвони називати українців комуністами 3-го Інтернаціоналу. І сказав, що за таку політику зішле до села військо. Під час цієї промови на хорах кацапи били в долоні як в театрі і на те священник не звертав уваги. А каже, що як гляне на синьо-жовті ленти, то йому кров капає на серце. О такі наші кацапи...»

Про ворожнечу між кацапами та українцями подала газета «Час» 30 вересня 1931р. ч.44 таку інформацію: «В Ужгороді сталася на тлі вічного ворогування кацапів та українців така подія: кацап Фенцік стрів на вулиці гімназиста Долинського, сина галицького емігранта, який мав на собі відзнаку «Просвіти» і зажадав, щоб той відзнаку скинув, бо гімназістам не вільно носити жадної відзнаки, яку носять «вбивники». Батько хлопця др. Долинський заскаржив д-ра Фенціка за тероризування. На розправі директор гімназії Алиськевич заявив, що в гімназії вільно носити відзнаки і тому др. Фенціка засудили. На апеляційній розправі в Ужгороді засудили др. Фенціка за образу чести на 300 ч. к.»

Про конфлікт на мовному ґрунті повідомила газета «Наш Прапор» від 22 червня 1938 р. таке: «Военний суд в Чернівцях засудив молодих парубків Стасюка, Цуркана, Базюка, Микитя, Юрчука та Якимюка з м. Заставна на 6 місяців за те, що на Великдень намагалися не пу-

стити до церкви румунського вчителя зі шкільними дітьми, що мали співати по-румунськи воскресну Службу Божу. А за виріб і розповсюдження металевих тризубів засудив чернівецький воєнний суд інж. Степана Родзієвського, відомого кооперативного діяча, режисера українського театру та організатора «мужеського хору» на 2 місяці в'язниці, артиста українського театру Євгена Дубиневича на 4 місяці та емігранта з Придніпрянщини Володимира Шумського на 8 місяців. Крім того кожний з підсудних мусить заплатити 2.200 левів гривни.»

Про знущання та приниження над сільським хлопцем газета «Діло» від 12 серпня 1933 р. подала таку інформацію: «У нашій редакції явився селянин Роман Палюга зі Скнилова під Львовом, щоби пожалуватися на Поліцай ч.1581, який приступив до нього на Львівським ринку і хотів відібрати йому дрібну відзнаку. Коли п. Палюга не хотів тої відзнаки віддати і запропонував піти з дотичним поліцаєм на комісаріат, поліцай пристав на це. По дорозі приступив до них якийсь цвіль (мабуть агент), який вирвав відзнаку з убрання п. Палюги і то так, що роздер йому маринарку. При тій «операції» і по дорозі згаданий поліцай лаяв п. Палюгу ріжними некультурними словами. Після вилегімітування поліцай і цвіль лишили п. Палюгу в спокою, але відзнаку поломали таки на його очах кинули на землю і потоптали. Чи все те належить до діяльності постерункового?»

В газеті «Український вісник» 13 жовтня 1921 р. подано інформацію про знущання над семінаристкою Софією Наконечною, що при контролі в поїзді розмовляла українською мовою та мала на грудях українську відзнаку, а її посвідчення було без фотографії. Затримали дівчину на декілька днів, причому помістили її для ночівлі між поліцаїв, які ображали та знущалися над нею. Поліція спеціально зволікала з виясненням особи, тим більше, що Софія покликала на ствердження свого брата – урядовця в Станіславові. Таким чином польська поліція хотіла науку «пшеклентей Русінце, жеби на польскей земі по руску не розмаяла».

Про зривання сокільських відзнак було таке повідомлення в газеті «Діло» за 7 липня 1937 р.: «Комендант поліції в Дідилові пов. Камінка Струмилова п. Ратай зриває сокільські здвигові відзнаки українцям і погрожує, що зриватиме далі усім хто їх носитиме. Члени сокільського гнізда запитують відповідну владу, чи п. Ратай має право, чи може це один з виявів його самоволі?»

14 серпня 1929 р. ця ж газета повідомила, що в м. Підгайці були затримані 5 пластунів з м. Бережани та 8 пластунів-німців за відмову зняти пластові відзнаки, а в пластуна Маркіяна Лади забрано сорочку.

А стрийське староство покарало студента Мирослава Харину на 5 зол., що носив на грудях тризуб, повідомила газета «Діло» за 7 вересня 1933 р.

Цей список можна продовжувати до безконечності....

Якщо у період австрійського та польського урядування в Галичині на вживання українських корпоративних (товариських) відзнак потрібний був окремий дозвіл від староства, то у радянський період лише за зберігання українських національних відзнак колекціонеру загрожувало звинувачення у буржуазному націоналізмі із фатальними для нього та його родини наслідками.

Наприкінці 60-х, на поч. 70-х років ХХ ст. по Україні прокотилась нова хвиля репресій, яка спустошила музейні та архівні колекції та фонди. У Львівському історичному музеї була знищена колекція військових одностроїв, прапорів періоду УСС, УНР, частина картин та відзнак. Інша частина відзнак, в основному товариств та громадських організацій із менш яскраво вираженими «буржуазно-націоналістичними» символами була надовго схована у музейні сховища і побачили світ лише на початку 90-х років ХХ ст.

ФАЛЬСИФІКАЦІЯ ВІДЗНАК УКРАЇНСЬКОЇ ФАЛЕРИСТИЧНОЇ СПАДЩИНИ

Дослідження української фалеристичної спадщини періоду національно-визвольної боротьби 1914-1952 років було зумовлене хвилею національного відродження на початку 90-х років ХХ століття та надзвичайно великим зацікавленням широких мас населення військовою символікою, орденами, медалями, відзнаками, грошовими знаками УНР, ЗУНР та підпілля УВО-ОУН-УПА.

Демонстрація на початку 90-х років минулого століття автором українських фалеристичних пам'яток сприяла підвищеній зацікавленості такими раритетами не тільки колекціонерів, а й фальсифікаторів. Адже ще 30 років тому колекціонування та демонстрація відзнак, так званих «українських буржуазних націоналістів», могло привести до дуже сумних наслідків. Досліджуючи упродовж останніх 20-и років українську фалеристичну спадщину, авторові вдалося виявити низку сфальсифікованих відзнак, виготовлених для колекціонерів. Нині фальсифікація українських відзнак набуває все масовішого характеру, що можна пояснити відсутністю каталога української фалеристичної спадщини та зростаючим попитом на відзнаки цього періоду.

Автором подані зображення 16-ти виявлених фальсифікатів, а також власні дослідження та припущення щодо способів виготовлення, подані порівняльні зображення оригінальних відзнак, джерельна база до деяких із них та інше. Можна прогнозувати, що фантазія та освоєння найновітніших технологій призведе до появи таких «раритерів», як, наприклад, відзнаки за бій під Крутами чи Мотивилівкою, за бої на горі Маківці чи Лисоні, так званої Чортківської офензиви та інших визначних подій з національно-визвольної боротьби.

1. Медаль із гравірованим написом «За Україну»

За основу для виготовлення фальсифікованої медалі взято невикористану заготовку спортивної нагороди, виготовленої шведським гравером Свенном Кулле у 1893 році для нагородження учасників змагань із велосипедного спорту. Клеймо гравера на лицевій стороні під гілкою. На фальсифікованій відзнаці гравірування напису виконано шрифтом, характерним для початку 2000-х років. На звороті медалі накладений державний герб із жовтого металу, аналогічний сучасному малому гербу України. Стяжка колодки виготовлена з сучасної матерії.

Джерела та література: Allege maines Lexikon. Der Bildenen Kunstler. Leipzig, Verlag von E.A. Seeman. 1928.Т.12.-С.92.

2. Пластова відзнака з гравірованим написом: «За волю 1709 1939 Полтава»

За основу для виготовлення фальсифікованого хреста використано невстановлений шведський хрест, про що засвідчує клеймо на звороті. В центрі хреста зображення св. Юрія, повернутого ліворуч, який списом убиває крилатого дракона. Українське товариство «Пласт», обрав-

ши своїм покровителем та опікуном св. Юрія, використовувало його зображення як символ на найвищих нагородах товариства, причому постать св. Юрія завжди була повернута праворуч.

Іконографія св. Юрія на нагородах схожа до скульптурної композиції Святого на атику кафедрального собору св. Юрія у Львові. За інформацію київського дослідника історії «Пласту» п. Юрія Юзича, в середовищі української націоналістичної молоді не було традиції святкувати наші чергові поразки та карбувати з цього приводу відзнаки. Скоріше б згадали про Конотоп. Всі пластові відзнаки карбувались за сприяння, рекомендацій та дозволу проф. Роберта Лісовського, який був комендантом Союзу Українських Пластунів на еміграції і, безперечно, таку халтуру не пропустив би.

3. Хрест з гравірованим написом: «Лицарю Листопадових днів»

За основу для виготовлення фальсифікованої відзнаки хреста використано невстановлену польську відзнаку, яка тривалий час зберігалася серед неліквідного матеріалу знаного колекціонера-фалериста п. Анатолія Феньова. За версією А.Феньова це міг бути незакінчений, або незатверджений проект польської відзнаки періоду польсько-української війни 1918-1919 років. При дослідженні та фотографуванні відзнаки автором не було виявлено жодних написів на звороті.

За деякий час у Віснику Українського геральдичного товариства «Знак» (9 лютого 1995, ч. 9, ст. 13) була опублікована стаття історика-дослідника Вадима Гахи «Невідома українська нагорода», в якій описано несподіване перетворення цього хреста в унікальну українську відзнаку, що має

вигравіруваний на звороті напис: «Лицарю Листопадових днів», гроно калини та символ «№ ___».

Ймовірно, що до п. Гахи потрапила ця відзнака-фальшивка, яка є одночасно й історичним фальсифікатом, із написом на звороті, гравірованим сучасним стандартним шрифтом на промисловому верстаті. Гравірування для більшої достовірності було залите оловом, а до відзнаки доробили колодку з синьо-жовтої тканини. Можливо, що п. Гаха не знав про від-

сутність напису на звороті, сприйняв її як оригінальну. Існування цієї відзнаки піддає сумніву історик-науковець п. Віктор Бузало. (Нагороди України. Історія, факти, документи. Т. 1, ст. 68. Київ, видавництво «Українознавство», 1996). Цей «раритет» тривалий час чекав на покупця в одному з антикварних магазинів у Львові.

Джерела та література: Гаха В. Невідома українська нагорода// Знак. Вісник українського геральдичного товариства. 1995, ч. 9, ст. 13.

4. Відзнака з гравірованим написом: «Українська торгова фльота»

Основою для виготовлення цієї фальсифікованої відзнаки стала невстановлена російська або австрійська відзнака першої половини ХХ століття, на якій вигравіруваний напис українською мовою та накладено один із оригінальних значків середини 30-х років з прапором України. За інформацією деяких колекціонерів така відзнака була використана на портсигарі з написом російською мовою.

5. Відзнака з гравірованим написом: «У С С 1915»

За основу для цієї фальсифікованої відзнаки використали оригінальну чеську відзнаку періоду Першої світової війни.

На її центральну частину накладено оригінальну українську відзнаку. Для більшої переконливості до верхнього рамена хреста припаяна пластина з гравірованим написом: «У С С». Не виникає сумнівів, що вона була зроблена як фальсифікат для колекціонерів із огляду на доволі примітивне її виготовлення.

6. Відзнака з гравірованим написом: «У.С.С.»

За основу для цієї фальсифікованої відзнаки використали невстановлену відзнаку, на якій вигравірувано напис: «У.С.С.». Відзнака привезена з Чехословаччини. Факт фальсифікації не заперечують навіть провідні колекціонери-фалеристи.

7. Відзнака з гравірованим написом: «Україна»

Відзнака виготовлена за зразком відзнаки, випущеної в Празі 1912 року з написом «slet sokolstva Praha 1912». Нововитвір ідентичний відзнаці за зовнішнім виглядом, але виготовлений не з жовтого металу, і має інше кріплення.

Замість чеського напису – напис «Україна» та тризуб. Ймовірно, відзнака виготовлена на початку 2000-х років якоюсь українською громадською організацією в ЧСР за зразком відзнаки 1912 року як пам'ятний знак, або виготовлена, що ймовірніше, як фальсифікат для колекціонерів.

8. Відзнака з гравірованим написом: «19 OUN II 45»

Фальсифікована відзнака на основі оригінального німецького хреста Другої світової війни, з якого знята фашистська символіка та мечі. Натомість доволі примітивно нанесена емаль,

накладений оригінальний значок середини 30-х років, а на звороті вигравіруваний напис: «19 OUN II 43» (двійкарі). Ймовірно, автор фальсифікату написом на звороті мав за мету «прив'язати» цей «раритет» до групи ОУН-двійкарів. Не знаючи, що ця група була створена в Німеччині в середині 60-х років, вигравірував історично помилкове датування щодо групи ОУН II (1943).

9. Відзнака з накладеним тризубом із хрестиком

Фальсифікована відзнака на основі оригінальної німецької відзнаки Другої світової війни, на яку накладено як окремий елемент тризуб із хрестиком. Можна припустити, що наклавши тризуб із хрестиком (ймовірно, оригінальний), автор фальсифікату хотів «прив'язати» цей «раритет» до організації «Союз гетьманців державників» у Німеччині, яка використовувала аналогічну символіку.

10. Кокарда з вставленим тризубом

Фальсифікована кокарда, за основу якої взято австрійську кокарду, що відома у декількох варіантах виконання вставки у центрі кокарди. Можна припустити, що на кокарду з барвами національного прапора Угорщини (на жаль, не за скановану)

фальсифікатор наклав значок із державним гербом України, що мав масове поширення на початку 90-х років. Ймовірно, автор фальсифікату не знав про існування рідкісної оригінальної кокарди з синьо-жовтою вставкою, яка виявлена поки що в єдиному примірнику.

11. Орден (Хрест) Симона Петлюри на малиновому тлі

У 2004 році в одному з антикварних магазинів м. Рівне з'явився у продажі Орден (Хрест) Лицарів Симона Петлюри, виконаний з жовтого металу з малиновим тлом та вибитим на звороті номером. Відзнака тривалий час не викликала зацікавлення у колекціонерів. Була спроба придбати її для переробки на «оригінал» (покрити сріблом та нанести чорну емаль). Відзнака однак виявилася в приватній збірці, власник якої переконаний, що вона оригінальна, але виконана з відхиленням від проекту. Провідні колекціонери-фалеристи Ю. Сас-Подлузький (США), Я. Семотюк (Канада), О. Мельник (Київ), І. Ліхицький (Львів) взагалі ставлять під сумнів ймовірність випуску такого різновиду.

Виявлено також декілька примірників-фальсифікатів з відмінними зображеннями тризуба, елементів меча та клеймами на звороті.

12. Орден УГА IV ступеня «Тризуб з вінцем» без прорізних отворів

Основою для фальсифікату ордена стала виготовлена автором гальванокопія з рідкісного, виявленого в одному екземплярі, ордена УГА IV ступеня «Тризуб з вінцем». При виготовленні декількох копій для музею та просвітницької роботи прорізні отвори з оригінального ордена (з метою спрощення виготовлення) не повторювалися на копіях. З часом одна копія була викрадена з одного краєзнавчого музею на Львівщині і, ймовірно, з неї й виготовили фальсифікат. Автор фальсифікату,

не маючи зображення оригінального ордена, не вирізав отвори, що були на оригіналі, а для переконливості виготовив орден зі срібла (оригінальний орден був з металу білого кольору), вибив на звороті клеймо, змінив розміщення кільця для кріплення, додав оригінальну ленту з Пропамятної військової відзнаки УГА (Галицький Хрест).

Про викрадення українських відзнак із Миколаївського краєзнавчого музею (районний центр Львівської області) було повідомлення у львівському часописі «Експрес».

На початку 90-х рр. ХХ ст. у Львові масово розповсюджувалась відзнака-сувенір, виготовлена в м. Ризі на основі оригінальної відзнаки зі значними відхиленнями у дизайні.

13. Відзнака з написом: «Київ наш 1919»

Фальсифікат відзнаки виготовлений за малюнком колекціонера-фалериста п. Анатолія Фенова, який приблизно в 1975-1976 роках не зміг придбати цей раритет з фінансових міркувань, але зробив детальний малюнок відзнаки. Відзнака була з металу жовтого кольору, покрита темно-синьою емаллю та мала напис: «Київ наш 31.VII.1919».

На основі цього малюнка в 1992 році зроблена реконструкція (гальванокопія) для просвітницької роботи, але з технологічних міркувань (для спрощення виготовлення) не подано датування «31.VIII.1919». У 1999 році декілька колекціонерів-фалеристів поповнили свої збірки «раритетами» із сірого металу, без емалі та з написом: «Київ наш». Ймовірно, що фальсифікатор знову використав викрадену гальванокопію, не знаючи про існування малюнка відзнаки. Тривалий час цей «шедевр» був у продажу в одному з антикварних магазинів Львова. Слід зазначити, що чи не вперше продажу фальсифікату передувала «рекламна» стаття у часописі «Молода Галичина», в якій була спроба «наукового» опису відзнаки без будь-яких пояснень і посилань на архівні джерела чи історичну літературу.

Джерела та література: Українець Х. Невідомі нагороди буремної України// Молода Галичина, 31 грудня 1999 р.

14. Відзнаки Служби безпеки ОУН - УПА

Серед фальсифікатів української фалеристичної спадщини, вдалося виявити дві відзнаки, авторство яких встановлено. Виготовив їх львівський художник Олександр Космолінський як витвори художньо-декоративної творчості для власної потреби. Ці відзнаки-фантазії після смерті художника, за спогадами дружини покійного, опинилися в приватній збірці як відзнаки підпілля ОУН-УПА. Абсолютно наймовірніше, що така специфічна служба мала потребу носити чи використовувати власні відзнаки! Можливо, що існують ще якісь витвори цього художника,

які з часом можуть з'явитися на «чорному» ринку.

15. Відзнака-фантазія (арх. Михайло та галицький лев у поєднанні з польським орлом)

Зразок одного з останніх витворів «народних умільців», який деякий час вважався унікальним знаком, періоду спільного походу Війська Польського та війська УНР під проводом Симона Петлюри проти більшовиків (похід на Київ).

Відомо декілька відзнак, випущених із приводу спільної боротьби двох народів проти більшовиків. Одна з них за дизайном верхньої частини схожа на фальсифіковану відзнаку, що має напис: «За вашу і нашу свободу». Ймовірно, що дизайн цієї відзнаки наштовхнув автора фальсифікату на творення такої досконалої відзнаки, причому для більшої переконливості на фальсифікаті накладений соборний герб УНР періоду національно-визвольної боротьби, що застосовувався на багатьох відзнаках цього періоду. Переконлива інформація, що підтверджує виготовлення фальсифікату на замовлення, надана особою, що купила її в Польщі. Низка провідних колекціонерів-фалеристів підтвердили версію про фальшування.

16. Відзнака нествановлена (з слов'янською абрєвіатурою)

Відзнака безперечно оригінальна, але може бути запропонована для продажу чи обміну як відзнака підпілля ОУН-УПА, зважаючи на слов'янську абрєвіатуру «С К О», яку при бажанні можна довільно трактувати, наприклад, як «Самооборонна куштова організація».

Можна припустити, що це відзнака сербського або словацького спортивного клубу з зображенням спортивного лука, сер. 30-х рр. за стрільбу з лука. (С К О – «Спортивний Клуб О...»?). Відзнака потребує скрупульозного дослідження, хоч малоімовірно, що вона українського походження.

«ПОВЕРНЕННЯ СОБОРУ УКРАЇНЦЯМ 9. V. 1940»

Саме такий напис є на відзнаці, яка недавно поповнила найбільшу у світі колекцію української фалеристичної спадщини періоду національно-визвольної боротьби українського народу 1914-1952 років, що зберігається у киянина Олександра Мельника.

Що ж криється за цим лаконічним написом? Уже перше ознайомлення з раритетом не викликало сумнівів, що відзнака присвячена трагічній долі найбільшої і найціннішої святині православних українців Холмщини та Підляшшя – кафедрального собору в м. Холмі. Що ж ми знаємо про історію цієї святині?

Опрацювавши у Дрогобицькому краєзнавчому музеї книги бібліотеки, подаровані музеєві вояком УГА, дрогобичанином п. Степаном Кіктою, яка займає окрему кімнату, вдалося встановити подію, пов'язану з цим написом. В історико-меморіальному збірнику «Надбужанщина» т. 2, у статті О. Волинця «Холмський собор» натрапили на слід цього напису: «Щойно після падіння Польщі 1939 р. тимчасово виправлено цю велику кривду, бо 19 квітня 1940 р. – згідно з домаганням української громадкості – німецька окупаційна влада передала українцям їхній старовинний собор». Один окупант відібрав у другого окупанта те, що належало українцям упродовж семисот років!

Історія цієї великої кривди така. Перші згадки про цей собор знаходимо ще з доби київського князя Володимира. Уніатський єпископ Яків Суша в XVII ст. у своїй праці «Фенікс» пише, що на одному з мармурових стовпів у вівтарі собору був вирізьблений напис грецькою мовою «1001». Виходило, що холмський собор побудував великий князь київський через 13 років після хрещення киян і проголошення християнства панівною вірою на Україні-Русі. Не один раз боронили на-

Собор Пресвятої Богородиці в Холмі

щадки князя Володимира холмські землі від загонів поляків на чолі з королем Болеславом Хоробрим, та в 1074 році сусіди-завойовники зруйнували Холм дотла – згорів і собор.

У 1235 році король Данило відбудував Холм, побудував собор Пречистої та переніс єпископську катедру до Холму. Собор був прикрашений цінними творами мистецтва, привезеними з Києва та Західної Європи. У 1256 році Холм охопила велика пожежа. Літописці згадують, як король Данило відбудував Холм та церкву Богородиці, котру прикрасив «пречудовими іконами». Між цими іконами була й Холмська Мати Божа, найбільша святиня українського населення Холмщини і Підляшшя. Прикраси, що були на цій іконі, зразки візантійської емалі – спеціалісти відносять до XI-XII століття.

У 1596 році холмський єпископ Збіруйський прийняв Унію з Римом. Від того часу холмський собор до 1875 року був греко-католицьким. Унія не змінила ні східного обряду, ні українського національного обличчя Холмської єпархії. Укра-

їнське населення Холмщини не відразу прийняло унію, а на основі Зборівського договору 1649 р. між Польщею і Козацькою державою Б. Хмельницького, холмська катедра була навіть короткий час (1649-1653) повернена православним. Намагаючись денаціоналізувати українців Холмщини, поляки прагнули насадити українцям римо-католицизм. На Холмщині національна боротьба набула релігійних форм.

Після Першої світової війни поляки скористалися своїми політичними успіхами для того, щоб відібрати в українців холмський собор і обернути його на римо-католицький костел усупереч сімсотлітній традиції. На початку ХХ століття поляки зруйнували в ньому іконостас, знищили живопис, переробили верхні частини бань, зняли із них восьмираменні хрести, поставивши на їхньому місці латинські хрести.

У підземеллях холмського собору поховані такі видатні особи, як великий воїн і будівничий могутньої Української держави король Данило (1264), його син Роман (1260) – чоловік Гертруди Бабенберг (у 1252-1253 роках володар Австрії), другий син короля Данила – князь Шварно (1268), зять і спадкоємець литовського короля Мендовга, братанич короля Данила – волинський князь Володимир Василько та ін. Поховані там холмські єпископи. Вся земля на Холмській горі, напоєна кров'ю наших предків і оповита спогадами славного минулого, для всіх українців дорога і священна.

ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕРШОГО УКРАЇНСЬКОГО ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ЄПИСКОПА СТЕФАНА ОРТИНСЬКОГО У СПОЛУЧЕНИХ ШТАТАХ АМЕРИКИ У ФАЛЕРИСТИЧНИХ ПАМ'ЯТКАХ ПОЧ. ХХ СТОЛІТТЯ

12 березня 1916 року відійшов у вічність у Філадельфії перший український греко-католицький єпископ у США Стефан Ортинський – людина великої доброти, енергійний організатор та незрівнянний місіонер (фото 1, 2, 2а) [1].

Фото 1

Фото 2

Фото 2а

Народився Стефан Ортинський 22 січня 1866 року в селі Ортиничі Самбірського району на Львівщині в родині старої української шляхти. Навчався в сільській народній школі, закінчивши навчання у Василіанській школі в Дрогобичі. Успішно здавши вступний іспит, перейшов до Дрогобицької гімназії. Під впливом оо. Василіан вступив 3 лютого 1884 року до чину св. Василя Великого, забажавши стати місіонером.*

Висвячений на священника в 1891 р., працював як місіонер у Галичині, обравши собі ім'я Сотер. Після закінчення новіціату та закінчення гімназії, здавши іспит зрілості, вступив до гімназії у Львові.

По закінченню студій з теології та захисту ученого ступеня доктора залишився професором філософії для питомців оо. Василіан в Почаївській Лаврі, де працював два роки (фото 3, 4).

Фото 3

Фото 4

Та душа його рвалася до проповідництва. Ще як учень теології часто проповідував під час канікул в церкві оо. Василіан у Львові. Слава молоденького теолога, що так з молодечьким запалом гаряче проголошував слово Боже та притягав своїми проповідями масу інтелігенції до церкви. Багато людей змушені були стояти на подвір'ї церкви щоб послухати його науку Божу. Вже тоді став він улюбленцем Львова.

Після двох років професури філософії був направлений до Львова, де став одним з головних місіонерів поряд з такими знаменитими місіонерами, якими були оо. Філяс, Ломницький, Кулик, Шептицький.

Та все ж о. Ортинський виділявся серед інших місіонерів прегарною мовою та мав велику силу завзяття, провідував з завзяттям, надихаючи усіх.

* Проповідник певної релігії чи вчення, який поширює їх в іншому середовищі.

У 1907 р. номінований папою Пієм Х єпископом для вірних русинського (греко-католицького) обряду у США, спершу з обмеженою юрисдикцією, а з 1913 р. очолив самостійну єпархію.

Про його діяльність газета «Українське Слово» за 1916 р. подала таку інформацію: «Незавидне економічне положення Галичини загнало десятки тисяч нашого селянства на далеку еміграцію – до Америки, шукати там кращої долі. Полишені духовного проводу наші родимці довгі роки підпадали там легко під чужосторонні впливи та ставали погноєм для ворожій нашому народному житті, нашій церкві агітації. Недавні ще часи, коли по тому боці синього океану москвофільські запроданці з Угорщини, платні агенти петроградського синоду та різноманітні секти торгували душою нашого бідного мужика-емігранта. Кожний старався найти та підготувати поле під свій посів

Навіть хитрий англієць, поширюючи свій протестантизм, не мав на меті нічого іншого, як лиш винародовлення українських емігрантів. (фото 5-9)

Фото 5

Фото 6

Фото 7

Фото 8

Фото 9

Положення його та праця серед несприятливих обставин була надзвичайно утруднена внаслідок підпільної роботи угорських москвофілів, годованих російськими рублями, робили йому на кожному кроці перешкоди. З другої сторони місцеві римо-католицькі єпископи гляділи на нього не довірчим оком. З тих причин його душпастирська робота не могла бути така, як це бажав Покійник, тим більше, що він був залежний від місцевих єпископів. Мимо завзятої агітації зі сторони угорських москвофілів став він в р. 1912 іменованим самостійним Єпископом Філадельфії.

З цього часу мав можливість Покійний Єпископ розвинути ширшу душпастирську працю, яка при його вродженій енергії приносила якнайкращі успіхи. Щоб викоринити москвофільство, оснував газету для угорських Русинів в Америці, заложив сирітський дім в Філадельфії та закупив площу під духовну семінарію.» [3]

Проводив активну громадську діяльність – заснував сиротинець у Філадельфії (1911), вечірні школи, товариство «Сокіл», товариство греко-католицьких вчителів (1913) та допомогове страхове товариство «Провидіння». Поширив у США заклади Сестер Василіанок із Галичини (фото 10-12).

Фото 10

Фото 11

Фото 12

Після того, як у 1910 р. єп. С. Ординський пробував перетворити УНС (Український Народний Союз) на організацію виключно для греко-католиків, частина відділів УНС утворила «новий союз» (Український Робітничий Союз - з 1978 р. Український Братський Союз), а інші

в 1912 р. оформилися, як союз українців-католиків «Провидіння». Був вибраний почесним членом та опікуном Українського Народного Союзу.

Український Народний Союз займався згуртуванням переселенців-емігрантів, фінансовою допомогою та страхуванням, освітою, будівництвом шкіл, церков. Закладав перші українські цвинтарі.

Мав дар до вивчення іноземних мов. Окрім української, досконало володів німецькою та французькою мовами, за кілька років виголошував уже проповіді англійською мовою.

Знаменито і дуже плавно говорив по латині, яку вивчив на теологічних диспутах в Кракові. Також мав дар до музики і поезій. Грав на кількох інструментах і співав дуже гарно милим, дуже сильним баритоном.

16 березня 1916 року Владика захворів на пневмонію та через вісім днів, 24 березня, помер. Похоронні богослужіння 30 березня 1916 року очолював Владика Никита Будка з Канади. Поховали Владика Сотера Ортинського в катедрі у Філадельфії.

Література:

1. Енциклопедія Українознавства: Словник. – Львів, 1996. – Т.5. – С. 18-78;
2. В пам'ять 20-літній річниці смерти першого Українського греко-католицького Єпископа у Злучених Державах бл. п. Сотера Стефана Ортинського. // Свобода 9 квітня 1936 р. – ч. 7-8, С. 6.
3. Преосв. Сотер.// Українське Слово. 31 марта 1915 р. – ч. 2, С. 84.

«ДО ЧОГО ДОХОДИЛА МОСКОВСЬКА БЕЗЛИКІСТЬ?» ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ ФАЛЕРИСТИЧНОЇ ЗНАХІДКИ

Досліджуючи історію української фалеристичної спадщини першої половини ХХ ст., вдалося натрапити на дуже цікаву відзнаку, яку тривалий час не вдалося ідентифікувати. Це кругла відзнака, на якій українські національні символи – св. Архистратиг Михаїл, родовий знак св. Володимира – тризуб та Галицький Лев накладені на триколірну російську червоно-біло-синю символіку!

Опрацьовуючи українську періодику 30-40 років минулого століття ми відшукали відповідь на абсурдність та нелогічність такого поєднання абсолютно різних символів. У часописі «Неділя» за 12 квітня 1936 року було розміщено публікацію «До чого доходить московська безликість?», яка давала відповідь на цей абсурд. Цитуємо за оригіналом: «Паризьке «Українське слово» ч. 153 помістило фотографію заголовка московського емігрантського часопису «За нову Росію» з місяця березня ц.р. Крім тризуба при заголовку, на першій сторінці є ще 2 тризуби з таким розпорядком: «Отъ Исполнительного Совѣта Союза»: рішенням Ради Союзу встановлено емблемою Союзу знак св. Володимира, згідно з наведеним вище образком. Він буде від сьогодні символом і значком нашого руху».

«На нас лежить обов'язок достойно носити на собі цей давній знак зародження нашої національної державности» А далі «з доручення ради Союзу виконавче Бюро встановлює нагрудну відзнаку для членів Союзу. Вона представляє собою металічну відбитку емблеми Союзу з міді, бронзи або півзолота на щиті національних барв згідно з наведеним вище рисунком», «Раді Союзу прийняти як емблему Союзу старий родовий знак святого Володимира, що його присвоїли собі недавно українські групи, знаний під іменем «трезуб» Наш символ повинен виявляти нашу основну ідею – російський націоналізм, безкомпромісовий у своїм захопленні своїх народів, що будували разом наш великий дім – російську державу.

Для нашої матері-Росії расизм надто вузький. Вона вже давно до нас вийшла на загальнолюдські простори. «Дарма і помилково Українці заключили наш знак Володимира «Красного Солнышка» у вузькі межі Київщини». Позбавляючи українство права виняткового вживання нашого «общерусского» знака, ми віддаємо належне йому місце».

Направду московське нахабство доходить уже до крайніх меж. Московська лапа давила від століть Україну. Давить і сьогодні. Москалі вкрали нашу національну назву й культуру, крали наші здобутки й наших передових людей. Жадібна лапа московських посіпак видушувала і видушує з українського національного організму всі його життєтворчі соки. Тризубом символізувати московський неділимий рух – це верх політичної перфідності. Так, українським тризубом засвідчувати «єдінство руссаго народа» з українством – крок, на який здібні тільки москалі!» (кінець цитування газетної публікації). Ось така історія однієї знахідки!

ПОІМЕННІ СПИСКИ 24-ГО ІМ. П. ПОЛУБОТКА ТА 34-ГО ІМ. М. БОРЕЦЬКОЇ ПЛАСТОВИХ ПОЛКІВ М. БЕРЕЖАНИ (З СЕКРЕТНИХ СПИСКІВ НКВС)

Працюючи протягом тривалого часу фонди Центрального Державного Історичного Архіву України у Львові в пошуках українських фалеристичних пам'яток періоду національно-визвольної боротьби 1914-1952 років, вдалося виявити 3-х томний секретний список-довідник для так званої «оперативної роботи» НКВС, що був складений в травні 1954 р. бригадиром відділу секретних фондів Левицькою [1]. Довідник був виготовлений машинописним способом у 4-х примірниках на основі 389 фонду ЦДІА України у Львові (Верховна Пластова Команда, м. Львів, 1911-1939), що складається з 960 справ, в кожній з яких є від 4-х до понад 200 аркушів.

В списку-довіднику подані анкетні дані на 4672-х «членів націоналістической організації пластунов» з таких населених пунктів Західної України як м. Бережани, м. Бібрка, м. Борислав, м. Бучач, м. Дрогобич, м. Золочів, м. Коломия, с. Конюхів, м. Косів, м. Кремінець, м. Львів, м. Перемишль, м. Рогатин, м. Снятин, м. Сокаль, м. Станіславів, м. Стрий, м. Терехів, с. Тустановичі, м. Тисмениця, м. Ужгород, м. Чортків, м. Яворів, а також Волині та Чехословаччини [2].

Фото 1

Місто Бережани представлене в цьому списку 102 пластунами з 24-го полку ім. П. Полуботка (юнаків) та 34-го полку ім. М. Борецької (дівчат). Переважна більшість пластунів це учні гімназії, віком від 14 до 24 років, які стали пластунами в 1928-1930 рр.

Внаслідок попередньої науково-пошукової роботи вдалося віднайти відзнаку 24-го Бережанського полку ім. П. Полуботка (фото 1) та світлину пластунки 34-го Бережанського полку ім. М. Борецької Ольги Заворотнюк (фото 2).

В списку-довіднику подані тільки дата народження, звання чи посада в курені, а участь пластуна в діяльності куреня (участь в походах, семінарах, таборах (в Карпатах, на г. Лисоня чи Маківці і т.п.) опущена.

Фото 2

Адже метою «оперативної роботи» НКВС зі списком було «переселення» колишніх пластунів в новітні табори на просторах ГУЛАГу. В списках серед шкільної та гімназійної молоді була значна кількість священників, професорів, адвокатів, прокурорів, вчителів, інженерів – еліти нації, що була особливо небезпечна будівникам «світлого майбутнього».

Тільки в I-му томі списку-довідника зазначені такі легендарні особистості, як Василь Івахів, Дмитро Грицай, Ярослав Бойдунник, Олена Дашкевич (Степанів), її чоловік Роман Дашкевич, Дмитро Донцов, священники: Тит Войнаровський, Лев Воробкевич, Г. Галушинський, Йосип Застирець, Г. Гаврилюк з Зарваниці, професори: Іван Бабій, Микола Бажанський, Микола Байрак, Марія Баран, Лев Бачинський, Іван Бурка,

Богдан Вахнянин, Мирослава Ганицька, Мирон Зарицький, Микола Іваненко, Омелян Ізничак та багато інших достойних людей.

В списку-довіднику багато відомих громадсько-політичних діячів Бережанщини: Володимир Бемко, Володимир Савчак, Богдан Старух, Юрій Сингалевич, Ольга Старух, сестри-близнюки Марія та Ольга Кізими, Ярослав Кальба, Михайло Галаса, Роман Бабій, Володимир Підфігурний, Марко Лонкевич та багато інших.

Секретні списки НКВС потребують ще детального вивчення та аналізу. Ще серед нас живуть нащадки тих славних родин, десь зберігаються в родинних архівах світлини та інші безцінні матеріали нашого славного минулого і чекають на повернення з небуття!

Гідним пошануванням світлої пам'яті пластунів 24-го та 34-го полків м. Бережани було б встановлення меморіальної дошки з поіменним списком на фасаді будинку гімназії.

Унікальна знахідка періоду національно-визвольної боротьби 1918-1919 років на цвинтарі в м. Рава-Руська

Досліджуючи історію побудови меморіальних пам'ятників воїнам Української Галицької Армії, встановлених у 20-30 роках минулого століття в Яворові, Рогатині, Винниках, Олеську та на Знесінню, особливу увагу привертає братська могила полеглих героїв навколо величного пам'ятника в м. Рава-Руська у виконанні легендарного українського скульптора Сергія Литвиненка (1899-1964).

Відкриття та освячення пам'ятника в Раві-Руській детально описано в літописі «Червона Калина» за 1936 рік. Подаємо з незначними скороченнями.

«День 26.VII.1936 р. лишитья незабутнім для Равщини. В цей день був відслонений і посвячений величавий Пам'ятник Поляглим Борцям за Волю України... О год. 10-ій почалася торжественна Служба Божа, що її відправив о. дек. М. Дороцький з Потелич в асисті о. Заяца (Любича Князі) та о. Бахівській (Корчмин). На це свято прибули церковні процесії з сіл: Потелич, Гребенного, Річок, Тенетиськ, Забір'я, Селиськ, Гійча і Голого Равського. Впорядчиками була студентська молодь з Равщини, побратими з сокільських гнізд з Рави-Руської, Річок, Девятиру і Потелич та луговики в одностроях з Камінки Боброїди...

Збірна панахида за поляглих, жалібні пісні і відправа 18-х священників під проводом старенького срібноволосого о. Раставецького залишили дійсно незатерте вражіння....

З-під церкви вийшли точно в год. 12.20 вполудне делегації з вінцями. На самому переді несли оба львівські делегати п. О. Карпінський та інж. Я. Гузар дуже гарний вінок від О.В.М. у Львові. За ними ступали повагом ще 223 делегації з вінками з квітів, збіжжя, овочів, деревини і т.д. з написами від студентства в Равщині, від усіх установ і товариств у Раві-Руській, далі з Жовкви, Яворова, Мостів Великих та від ріжних товариств з сіл Равщини з написами у честь поляглих....

За процесіями йшло найменше 7.000 людей. Вистане згадати, що коли священники дійшли двокілометровою дорогою з церкви на цвинтар в год. 1.40 пополудні і почали відправляти молитви біля пам'ятника, народ надходив ще на цвинтар майже до кінця свята. Всіх учасників начисляють до 10.000 осіб.

Довкола трьох спільних могил, у яких спочиває понад 100 стрільців У.Г.А., обрамованих бетоном, з квітниками і з плитами з виритими роками 1918–1919, станули делегації з вінками і впорядники в чотирикутник, щоб ось так уможливити священникам посвятити величавий пам'ятник....

З відслоненням пам'ятника багатотисячна маса народу мов зачарована вдивлялася у маєстатичну постать жінки (алегорія України) – з убитим стрільцем – долота відомого нашого різьбяр'я С. Литвиненка. Це безумовно найкращий пам'ятник того різьбяр'я....

За дійсно мистецьку працю при будові цього пам'ятника поляглим, яка тривала 5 місяців, градулювали сердечно мистцеві різьбареви С. Литвиненкові численні інтелігенти та священники.»

На щастя пам'ятник зберігся у первісному вигляді. За спогадами мешканців міста похилого віку, за більшовицької окупації були спроби нищення пам'ятника. Скульптурну композицію вандали декілька разів поливали кислотою. Частково знищили напис з св. Євангелія: «Більшої любові немає, як хто життя своє віддасть за друзів своїх».

Пам'ятник потребує професійної реставрації, – необхідно зняти фарбу з скульптурної композиції, виправити пізнішу помилку скороченого напису: «Філія т-ва С.В.М.». Має бути: «Філія т-ва О.В.М.» (Філія т-ва Охорони Військових Могил).

При детальному огляді пам'ятника нами були виявлені три фрагменти декору, яких не було на пам'ятнику на момент його відкриття. Йдеться про масивну чавунну таблицю з

Хрестом, оповитим гілкою та цифрами по обі сторони хреста: «1918» на синьому тлі. На звороті таблиці є залишки обрізаних гвинтів. Таблиця стояла без будь-якого кріплення в нижній частині фундаменту. Поза всяким сумнівом виявлена таблиця – цінне художнє литво та німий свідок нашого героїчного та трагічного минулого.

Другий виявлений фрагмент – металевий терновий вінок, який і зараз вільно лежить на одній з братських могил. Третій фрагмент – розп'яття Ісуса Христа, яке, ймовірно, не має нічого спільного з попередніми фрагментами.

З метою запобігання викрадення або знищення таблиці, як це сталося недавно з пам'ятником воїнам УПА в Раві-Руській, зусиллям авторів та місцевого краєзнавця п. Зинівія Юськіва таблиця була переміщена до міського архіву та належним чином взята на облік.

На початку 1920-х років в Галичині було 392 військові некрополі з 51514 груповими могилами, в яких покоїлись останки 84384 воїнів. У відповідності до ст.ст. 225 та 226 Версальського мирного договору Польська держава зобов'язувалась утримувати усі військові цвинтарі та окремі військові поховання з часів 1914-1918 років. Стосувалось це також кладовищ та могил українсько-польської та польсько-радянської воєн.

Польський уряд виділяв кошти на перенесення одиноких українських могил на збірні військові кладовища. Особливо активним цей процес був у кінці 20-х поч. 30-х років, коли проводилась т.зв. «комасація» (ущільнення) цвинтарів, що мала виразний антиукраїнський підтекст, тобто ліквідацію поодиноких могил і окремих груп поховань.

Загалом, навколо Львова було повністю або частково знищено близько 30 військових поховальних комплексів. Збереглися хіба що ті, котрі загубилися в лісах чи на околицях цивільних кладовищ.

Автори припускають, що загиблі в 1918-1919 роках вояки Української Галицької Армії були захороненні на площі навпроти пам'ятника, якого на той час не існувало. Під час «комасації» окремі могили вояків УГА були перенесені в три братські могили, над якими в 1936 році постав величавий пам'ятник, гідний пам'яті полеглих героїв. Таблицю та терновий вінець, які ймовірно, були фрагментами попереднього захоронення, невстановлені особи таємно зберігали до кращих часів, встановивши їх довільно на фундаменті пам'ятника на початку нашої незалежності.

МІСТО МОГО ПЕРШОГО КОХАННЯ

Сумна і трагічна доля депортованих польсько-більшовицькими шовіністами українців Надсяння у 1945-1947 роках закинула мою родину до міста Бережани. Після тривалих митарств та пошуків придатного житла, родина осіла разом з нашими односельцями з села Ветлин Ярославського повіту на вулиці, т.зв. «героя» громадянської війни, М. Щорса. На цій вулиці пройшли нужденні роки мого дитинства. Як це не парадоксально, але це були найкращі, незабутні роки безтурботного дитинства, які ніби кадри кінохроніки проходять перед моїми очима.

Світлина з батьком та стрійком на тлі панорами міста. 1947 рік

їнських патріотів, що не здалися в полон «освободителям». Перед моїми очима і зараз стоїть обличчя дуже гарного, кучерявого юнака з закривавленою головою, двох повстанців та юної дівчини, що підірвались гранатами в криївці! Тепер на цьому місці стоїть пам'ятник С. Бандері!

Запам'ятався цей місяць ще й тим, що вчителі в школі плакали, коли сконав Йосип Джуґашвілі – кривавий кат українського народу. Я цього не міг ніяк збагнути, як можна плакати за якимсь вуйком, що помер далеко від Бережан!

А ще запам'ятав я вчителя фізкультури, очевидно з «освободителів», який на мою просьбу пояснити що таке кал (треба було здавати аналізи крові та сечі) сказав: «да гавно ето, гавно!». Я був шокований, бо в нашій родині московсько-кацапська матерщина ніколи не пустила коріння! На той час в Бережанах було багато українців зі Східної України, які заповнили всі посади в місті, замість висланої до Сибіру місцевої інтелігенції. Були серед них і втікачі з Херсонщини та Одещини, що втікали на Західну Україну від сталінських репресій, а також чергового більшовицького голодомору. Ці люди були страшенно бідні, обдерті, жили в якихось наметах з вербового гілля на березі ріки коло різниці худоби, що на вул. Щорса, якраз навпроти нашої хати. А як матюкались їхні діти! Це неможливого повторити. Всі ці проценки, доценти, вітренки з часом зайняли керівні посади в школах, лікарнях, міській раді, міліції та судочинстві.

Як виняток, з душевним трепетом, згадую свою першу вчительку Катерину Іванівну Шевченко! Була це надзвичайно чарівна, красива жінка, мабуть артистка театру, що досконало володіла українською мовою. Її прізвище через декілька років я побачив на афіші Львівського оперного театру.

Пам'ятаю, що обов'язково в школі ми повинні були читати такі книги, як «Повість о настоящем человеке», «Витя Малев в школе и дома», «Один день суворовця Криничного»

Якими ж подіями та враженнями запам'яталось мені місто Бережани між 1945 та 1954 роками?

Як на вишитому рушнику домінують спогади чорного та червоного кольорів.

Найболючіші чорні спогади пов'язані з окупаційним більшовицьким режимом, нав'язуванням чужої культури, постійною тривогою очікування вивезення до Сибіру, обкраденим дитинством, тяжкою працею моїх батьків.

Ніколи не забуду березень 1953 року, коли нас, школярів, примусили дивитись на понівечені тіла укра-

та подібну макулатуру. Співати ми мали «Врагу не сдайотся наш гордий Варяг», «По долинам и по взгорьям шла дивизия вперед» та щонеділі дивитись безкоштовно кінофільм «Застава в горах».

Мій батько – кравець найвищого класу, щоб прокормити сім'ю, змушений був тайком шити вдома одяг, бо купити патент на приватну діяльність, означало працювати майже задарма. Я ж маленьким хлопчиком стояв на «атасі», щоб зненацька не наскочив з фінвідділу «некто» Зелінський, якого я страшенно ненавидів, бо мусів цілими днями охороняти тяжку працю батька, а не купатись з однолітками на річці чи бавитись у «війну» на Лисоні.

У 1954 році моя родина, в пошуках кращої долі, назавжди покинула Бережани.

Тяжкою була праця моїх батьків у Львові, та наполегливість, кравецька майстерність батька та матері, дала можливість дати вищу освіту трьом дітям, а потім внукам та правнукам.

Та Бережани залишились в наших спогадах наймилішим містом на землі, тому й на схилі літ манить нас, як журавлів до себе, наша маленька батьківщина! Збираємось раз на рік у батьківській хаті, молимося в церкві за наших родичів, відвідуємо їхні могили, а в тісному сімейному колі справляємо тризну пам'яті по родичах, що відійшли у вічність. Навіть з цього приводу виготовляємо пам'ятні значки!

В моїй пам'яті Бережани також назавжди залишили спогад про сентиментальне, дитяче кохання, яке, як це не дивно, виникло в 10-ти річному віці! Якось на ковзанці коло школи я побачив синьооку дівчину надзвичайної краси, яка всміхнулася мені. Я закохався з першого погляду! Будучи по натурі сором'язливим не посмів до неї заговорити, тривалий час навіть не знав, як її звати, хоч навчалась вона в паралельному класі. Це почуття дитячої закоханості я проніс через усе життя. Ми ніколи не були знайомі, я тільки на віддалі милувався її красою. Вона

приходила до мене у снах у Львові, під час служби у війську, у студентські роки, та всього свідомого життя, аж до наших днів!

Кілька років тому, будучи запрошеним на наукову конференцію в Бережанах, зробив, як мені здавалось, безнадійну спробу відшукати Надійку – моє перше дитяче кохання! Минуло понад 50

років та надія ще раз побачити Надю, штовхнула мене на інтенсивний пошук красуні з Бережан! Одна пані, якій я розповів про свою романтичну любов, сказала, що в Бережанах була тільки одна така красуня, – і назвала її дівоче прізвище! Я пішов найпростішим шляхом, – взяв телефонний довідник і... о чудо! Я почув голос пані Надії Г.! Представившись шкільним товаришем, повідомив, що останній раз ми бачились 50 років назад, і що я був у неї до безтями закоханий! Після тривалої паузи, яка мені здавалась вічністю, п. Надя погодилась зустрітись коло Ратуші. І ось в провулку від вірменської церкви появилась мрія мого дитинства! Така ж струнка, синьоока, така ж красива, як може бути жінка в такому поважному віці. За чашкою кави ми з сумом згадували швидкоплинне життя та мінливу долю, яка обійшла нас стороною! Пані Надя була до глибини душі вражена тим, що я проніс через усе життя це дитяче сентиментально-наївне почуття до неї. Я в свою чергу подякував їй за таке велике, шляхетне почуття, яке вона, того не знаючи мені подарувала! Ми обмінялись телефонами та ні разу не відважились подзвонити один одному! Перефразовуючи вислів древніх думаю, що життя коротке, а любов вічна! Чи не так пані Надю?

ВІЙСЬКОВА ВІДЗНАКА «СТРІЛЕЦЬКА РАДА» КОЛЕТІЇ КОМЕНДАНТА СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ ЄВГЕНА КОНОВАЛЬЦЯ 1918-1919 РОКІВ

Тривалий час досліджуючи українську фалеристичну спадщину періоду національно-визвольної боротьби 1914-1952 рр. нам пощастило у 1989 році виявити у приватній збірці професора Степана Гайдучка (1891-1976) дуже рідкісну відзнаку. Вона мала вигляд монограми з двох літер «С», переплетених гілкою червоної калини.

У 1990 році у колись закритих спецфондах Національного музею у Львові вдалося віднайти другий примірник відзнаки, яка тривалий час не була ідентифікована. Аж поки у праці Ярослава Семотюка «Українські військові відзнаки» (1991 р., Торонто) було подано зображення та назву відзнаки – «Рада Січових Стрільців» [1,12]

Ретельні пошуки у Центральному державному архіві України у Львові дозволили виявити у фондах у 1992 році перелік експонатів, переданих з Відділу військово-історичних пам'яток НТШ до Військово-історичного музею НТШ [2]. У цьому переліку, складеному професором Ярославом Пастернаком у 1937 р., подано опис дев'яти відзнак у вигляді двох літер «С» та червоної калини. Причому, п'ять із цих відзнак мали на звороті написи «Рада Січових Стрільців» з присвятою Андрієві Мельнику, Василю Кучабському, Роману Шашкевичу, Іванові Рихлу та Іванові Даньківу (написи не уточнювалися).

Знаючи з попередніх досліджень долю Військово-історичної збірки музею НТШ, що була передана напередодні Другої світової війни Музею визвольної боротьби у Празі, а в 1945 році – пограбована й вивезена з Праги до Москви та частково – до Києва, пошуки продовжили у Національному музеї історії України в Києві.

Як вдалося встановити, у столиці зберігається декілька примірників відзнак, описаних проф. Я. Пастернаком (фото 1, 2). Виявлено також примірник відзнаки без кріплення та напису. За непідтвердженими даними, відзнаку без напису використовували як таємний знак-пароль під час підготовки антигетьманського повстання.

У родинному архіві Ігоря Чмоли (сина Івана Чмоли, – авт.) у США зберігається відзнака з написом «Рада Січових Стрільців. Іван Чмола» [4]. Нині відзнака зберігається у приватній колекції доктора Юрія Сас-Подлузького в Чикаго. Назва «Рада Січових Стрільців» є тільки на звороті відзнак, а в усіх джерелах, мемуарах та спогадах фігурує назва «Стрільська Рада».

Фото 1

Фото 1а

Фото 2

Стрілецька Рада була сформована 19 січня 1918 року як дорадча колегія коменданта Січових Стрільців Є. Коновальця. В процесі роботи і боротьби Січових Стрільців вона стала вирішальним органом в усіх засадничих справах, зокрема, у справі ідеології, політики та організації. Стрілецька Рада провадила формальні засідання, на яких обговорювали справи, що були на порядку денному. Рішення на них приймали шляхом голосування або взаємного узгодження думок [5, 10]. За спогадами В. Кучабського та Є. Коновальця, особовий склад Стрілецької Ради був таким:

а) в січні 1918 року: Є. Коновалець, А. Мельник, І. Чмола, Ф. Черник, В. Кучабський, д-р К. Воевідка, Р. Сушко;

б) восени 1918 року у період антигетьманського повстання до згаданих вище старшин приєдналися Р. Дашкевич, М. Матчак та на деякий час д-р О. Назарук;

в) у період Директорії до складу Стрілецької Ради ввійшли ще й старшини І. Андрух, І. Рогульський, Я. Чиж, В. Чорний (Л. Розенберг), Ю. Отмарштайн, Г. Гладкий, І. Даньків, І. Рихло.

Стрілецька Рада не припинила свого існування і після реформування німцями полку Січових Стрільців під час гетьманського перевороту. Трохи згодом вона відновила формацію Січових Стрільців у Білій Церкві. Навіть після остаточної ліквідації Січових Стрільців у Новій Чорторії на початку грудня 1919 року Стрілецька Рада проводила роботу під час інтернування у Польщі та в еміграції у Чехословаччині. Аж у липні 1920 року у Празі відбулося останнє засідання Стрілецької Ради [6,11].

Відзнака «Стрілецька Рада», безперечно, є високохудожньою фалеристичною пам'яткою часів Визвольних змагань, однак її авторство тривалий час не вдавалося встановити. З'ясування авторства відзнаки – неабияка удача, якій передують тривалі й клопіткі пошуки. Майже через 15 років після виявлення відзнаки вдалося встановити те, що її автор – відомий український різьбяр та скульптор Михайло Бринський (1883-1956).

У літописі «Червоної Калини» за 1936 рік (ч. 11) подано біографію М. Бринського, в якій зазначено, що в листопаді 1918 року, після добровільного вступу до Української Галицької Армії у Станіславові, його відкликав Державний Секретаріат Військових справ для виготовлення низки проектів відзнак для Української армії. У березні 1919 року, після того, як Начальна Команда ухвалила виконані Бринським проекти, він виїхав до Відня, щоб контролювати виготовлення відзнак.

Втім, через воєнні невдачі УГА не вдалося сповна реалізувати цей план. У 1929 році Михайло Бринський передав ці проекти через Володимира Тарновецького до Національного музею у Львові. У книзі надходжень експонатів музею за 1930 рік є опис восьми проектів, переданих Тарновецьким [8]. У 1952 році ці проекти разом із іншими експонатами (прапори, однострої, військові відзнаки) були знищені більшовицьким режимом [9]. Проект відзнаки «Стрілецької Ради» мав такий опис: «Монограм СС переплетений галузкою червоної калини. Розмір 44x40мм» (розмір відповідає розміру віднайдені відзнаки).

Ще один проект (ймовірно, не реалізований) мав такий опис: «Двораменний хрест з кружечками на кінцях рамен, спаяних перснем, на якому 4 рази напис: «Lex» (Lex – з лат. закон, – прим.автора), посередині на синьому емальованому монограм золотий «СС» із кілочком до вішання. Розмір 40x40мм. Опис цього проекту подібний до виконаного Бринським пропам'ятного ордена Галицької Армії, виготовленого в 1928 році з нагоди 10-ї річниці Листопадового Чину (фото 3, реконструкція). У Національному музеї зберігся також опис і один примірник відзнаки Бринського, описаний «як монограм «СС» менший, поперек штифтований, до прикріплення на ковнір. Розмір 24x30 мм» (фото 4).

Фото 3

Фото 4

Тема військових відзнак Українських Січових Стрільців ще мало досліджена, вона потребує копіткої праці мистецтвознавців, істориків, архівістів, колекціонерів та всіх небайдужих до української фалеристичної спадщини.

Література:

1. Сематюк Я. Українські військові відзнаки // Торонто, 1991. С. 38.
2. ЦДІА України у Львові // Ф.309, оп. 1, спр. 788. Арк. 25, № 532. Арк. 54, № 1070, 1071, 1073, 1079.
3. Національний музей історії України в Києві // Інв. № 1431, 1745, 1748.
4. Дрогобиччина - земля Івана Франка. Збірник етнографічних, історичних, етнографічно-побутових матеріалів та мемуарів // Дрогобич «Відродженн», 1997. Т. 4. С. 252.
5. Ріпецький С. Українські Січові Стрільці. Стрілецька Рада - провідний орган Січового Стрілецтва // Нью-Йорк: Червона Калина. 1956. С. 280-282.
6. «Слово» про полк Є. Коновальця // «Голос», 12 червня 1938. Ч. 18.
7. Різьбяр М. Бринський // Літопис «Червоної Калини», 1936. Ч. 11. С. 7.
8. Книга вступу до Національного музею у Львові за 1929-1931 рр. Поз. 28424-28426.
9. Каталог втрачених експонатів Національного музею у Львові // Київ-Львів, 1996.
10. «Золоті Ворота». Історія Січових Стрільців 1917-1919, Львів, 1937. С. 35, 99.
11. Кучабський В. Корпус Січових Стрільців // Чикаго, 1969. С. 45.
12. Нагороди України. Історія, факти, документи // Київ, 1996. Т. 1. С. 158

БЕРЕСТЕЙСЬКИЙ МИР ТА ХОЛМЩИНА У ФАЛЕРИСТИЧНИХ ПАМ'ЯТКАХ 1918 РОКУ

Серед перших фалеристичних пам'яток періоду становлення Української Народної Республіки слід окремо розповісти про відзнаки, пов'язані з Берестейським (Брестським) миром між УНР з одного боку, Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною і Болгарією з другого, який підписали 9 лютого 1918 року. Це був перший мирний договір Першої світової війни 1914-1918 років. Подія ця закарбована у пам'ятній відзнаці з написом «BREST-LITOWSK 1918» (фото 1).

Виявлено також відзнаку з написом «1918 FRIEDE», випущену з нагоди закінчення Першої світової війни (фото 2).

Ще один мирний договір між радянською Росією та державами Четвертого союзу був підписаний 3 березня 1918 року. За умовами цього миру Росія повинна була негайно вивести свої війська з території УНР, припинити будь-яку агітацію і пропаганду проти уряду цієї країни та укласти з нею мирний договір. Ймовірно, з цього приводу випустили відзнаку з написом «19 МИР 18 БЕРЕСТЕЙСЬКИЙ. brest-litowsk» (фото 3). [1]

Фото 1

Фото 2

Фото 3

На той час у Німеччині та Австро-Угорщині дуже гостро стояла продовольча проблема, а договір з УНР міг до певної міри вирішити її. Заради укладення миру з УНР обидві держави давали згоду на передачу їй Холмщини з Підляшшям та на виділення західноукраїнських земель у складі Австро-Угорщини в окремий коронний край. Згідно з договором сторони відмовлялися від взаємних претензій на відшкодування збитків, спричинених війною, обмінювалися військовоположеннями та зобов'язувалися відновити взаємні економічні відносини. Уряд УНР мусив надати цим державам 60 мільйонів пудів зерна, 2750 тисяч пудів м'яса та деяку промислову сировину.* [2]

Договір від 9 лютого 1918 року врятував Українську Народну Республіку від поглинання радянською Росією та мав вирішальне значення для подальшого розвитку історії Західної України, зокрема, Холмщини.

Уже 10 лютого у Львові відбулася велична маніфестація з нагоди підписання мирного договору. На Ринковій площі Львова зібралися тисячі українців: залізничники з оркестром, шкільна

* Неспроможність Центральної Ради виконувати в повному обсязі статті договору та тиск з боку поляків призвели до наростання суперечностей між урядом УНР та австро-німецьким командуванням в Україні, і – внаслідок цього – до падіння демократичної Української Народної Республіки та встановлення гетьманського уряду П.Скоропадського. Згодом Німеччина Рапальським договором із більшовиками 1922 року оголосила Берестейський договір недійсним; Австро-Угорщина зробила його недійсним самим фактом розпаду; Туреччина 1922 р. скасувала Берестейський договір договором з УРСР; Болгарія формально Берестейський договір не анулювала.

молодь, стрільці, члени товариства «Сокіл». З балкону будинку «Просвіти» їх привітав посол австрійського парламенту Кость Левицький (1859-1941), зазначивши, «що саме наша молода держава перша простягнула руку до згоди, перша здержала криваву війну». [3]

А 12 лютого у залі «Української бесіди» відбулося зібрання української громадськості, яке обговорило й схвалило «заключення миру між Україною й осередними державами» і повернення «многостраждальної Холмської землі і Підляшшя» до «матірнього краю – України». Закінчилися урочистості прийняттям телеграми такого змісту:

«Збори українців міста Львова засилають свій гарячий привіт і глибоку подяку Українській Центральній Раді, Українській Раді Народних Міністрів та Українській Міровій Делегації за заключення мира, що ставить Україну в ряд держав культурного світа».

З цього приводу Міністерство війни, уряд воєнної опіки Австро-Угорщини видав спеціальну відзнаку, а Український Народний комітет видав відозву з закликом до українців активно купувати відзнаку [4] (фото 4, 5).

Фото 4

Фото 5

Фото 6

Державницька позиція українців надзвичайно занепокоїла польських шовіністів, польські газети заповнили «протести» польської академічної молоді та політиків. 13 лютого з середовища польських професорів Львівського університету вийшла цинічна резолюція: «Берестейській Договір противиться непередаваним правам поляків і їх найсвятішим почуванням. Кривавий біль і жаль переймає польські серця до глибини. Берестейській договір нарушає східні границі польського конгресового королівства... Берестейській договір представляється насильством... Се новий розбір Польщі» [3]. Цей протест польських шовіністів втілювався у спеціальній відзнаці з терновим вінком та написом «СНЕМСЗСЗСЗНА. 9.ІІ.1918» (фото 6).

У відповідь українські професори та доценти Львівського університету ухвалили розважливу заяву, в якій ґрунтовно доводили проукраїнськість Підляшшя і Холмщини. Цю заяву схвалили і митрополит Андрей Шептицький.

Проблема Холмщини та Підляшшя виникла ще влітку 1915 року, коли російська армія, відступаючи, масово евакуювала українське (православне) населення вглиб Росії, а українське та російське населення, яке залишилося, побоюючись переслідувань польської католицької більшості самовільно покинуло землі Холмщини і Підляшшя. Перед відступом російське військо спалило майже всі українські села. На своїх етнічних землях залишилось близько 25 000 українців.

Важкою була доля втікачів та переселенців із Холмщини, – евакуація до Росії відбувалася хаотично, по дорозі більшість із них втратили все майно, багато захворіло та померло. Працювали вони на рільні російських селян над Волгою і завдяки вищій культурі землеробства досягли певного добробуту. Одночасно у конфронтації з росіянами холмщаки усвідомлювали себе українцям, а ще більше вплинули на їхню національну свідомість революційні події 1917 року на Україні.

Навесні 1917 року відбулося декілька нарад і з'їздів холмщаків у Києві. Вирішальне значення мав Всехолмський з'їзд 7-9 квітня в Києві, в резолюціях якого прозвучало гасло: «Геть із Польщею, ми є українці і хочемо належати до України й Києва». З ініціативи делегатів з'їзду (вони були й делегатами до Центральної Ради) ухвалили резолюцію Центральної Ради від 27 листопада 1917 року про те, що Холмщина та Підляшшя є складовою частиною УНР. Відповідно до цієї резолюції в Берестейському мирі 9 лютого 1918 року визнали Холмщину та Підляшшя складовою частиною УНР.

Але практично українська влада не встановила свого контролю над цими етнічними землями України. Остаточо Холмщина і Підляшшя увійшли до складу Польщі на підставі Ризького миру між Польщею та РСФСР від 18 березня 1921 року. [5]

Література:

1. Енциклопедія українознавства // Т.1. С.117.
2. Довідник із історії України // С.60
3. Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР // Львів, 1995. С.21-23.
4. Бібліотека ЦДІА у Львові. Відділ листівок та плакатів. №.4012
5. Енциклопедія українознавства // Т.10. С.3717-3718.

СИМОН ПЕТЛЮРА – ПЕРША ЖЕРТВА ПОЛІТИЧНОГО БАНДИТИЗМУ У ФАЛЕРИСТИЧНИХ ПАМ'ЯТКАХ

25 травня 1926 року. Париж. Книгарня Жільбер, що на вулиці Расіна та бульвару Сен-Мішель. Близько години дня до людини, що розглядала книжки, підійшов незнайомец. Переконавшись, що чоловік біля вітрини відізався на ім'я Симон, почав хаотично стріляти в нього. Перша куля зробила поверхневу рану на плечі, жертва від несподіванки втатила рівновагу і впала на тротуар. Чергові кулі влучали вже в лежачого. П'ята куля стала смертельною, шоста і сьома влучили в тротуар, восьма дала збій. Так трагічно загинув Симон Васильович Петлюра, життя якого обірвалося о 14 год. 4 хв. в греко-католицькій церкві св. Володимира, де в 20-х роках був шпиталь...

Полохливий боягуз-вбивця, що стріляв у лежачу людину, ім'я якого гидко називати – агент жидо-більшовицького ГПУ Самуїл (Шолом) Шварцборт.

Був звичайним кримінально політичним пройдисвітом, двічі засудженим за крадіжки. Хоч народився в Росії (Смоленську), жив в Україні, нелегально опинився у Австрії, потім у Франції.

У 1917 році служив у французькій армії, відтак переїхав до Росії як «політичний» емігрант. Був заарештований за більшовицьку пропаганду. Вступав до Червоної армії, брав участь у розправах над селянами в складі окремого підрозділу більшовиків. Керував і брав безпосередню участь у вбивстві С. В. Петлюри таємний советський агент Михайло Володін. Оборонцем вбивці на суді бут теж жид Торес – відомий комуніст, секретар комуністичної партії Франції, що пізніше зрадив французьку армію і втік до Москви під час Другої світової війни [1].

Суд виправдав убивцю. Цей вирок на совісті суддів, бо причетність головного отамана до жидівських погромів легко спростовувалась. Жидівські погроми уряд УНР кваліфікував як тяжкі злочини й провокації. В квітні 1919 року в армії УНР проти погромників застосовувалась смертна кара, а в травні була створена урядова комісія з розслідування жидівських погромів.

Та слід врахувати, що багато жидів були вірними слугами в органах більшовицької адміністрації, армії, ЧК, партійних органах. Однією з найголовніших причин погромів було отожднення совєцької комуністичної влади з жидами, що творили злочини проти українського народу. Кагановичі творили, а абрагамовичі мусіли покутувати. Такі порівняння, на жаль, мали трагічні наслідки, якими С. Петлюра, зрозуміло, не завжди міг оперативно запобігати. Зусиллям Директорії проти погромів дали позитивні результати, адже починаючи з літа 1919 року чимало членів жидівських громад при зустрічах з Головним отаманом висловлювали йому свою солідарність і підтримку. Вирок суду дорого обійшовся нашому народові. Більшовицькі сатрапи, відчувши безкарність, зробили терор своїм ремеслом. Євгена Коновальця, Юрка Тютюнника, Гриця Коссака, Осипа Микитку, Василя Кучабського, Лева Ребета, Степана Бандеру, родину Крушельницьких, Леся Курбаса, Тараса Франка і тисячі-тисяч славних синів України перемололи страшні жорна комуно-більшовизму.

Пам'ятаймо їх поіменно. Бо, як сказав Михайло Косів:

«Тільки той народ, який на віттар боротьби за волю і державну незалежність поклав життя найкращих своїх синів, гідний бути вільним. І тільки той народ, який пам'ятає про ці жертви, шанує свої могили, здатний підніматись на нову боротьбу, заявляючи про своє природне право бути господарем на рідній землі»

1. Пам'ятна відзнака, випущена Українськм воєнним товариством у Варшаві до п'ятої річниці вбивства Симона Петлюри. Проект Миколи Битинського.

2. Пам'ятна медаль з нагоди спільного походу на Київ проти більшовиків армії УНР та Війська польського.

Фото 1

Фото 2

Фото 3

Фото 4

Фото 5

Фото 6

Фото 7

Фото 8

Фото 9

Фото 10

Фото 11

3. Орден Симона Петлюри, встановлений 1932 р. для всіх воєнків визвольних змагань. Проект Миколи Битинського.

4. Грамота до ордена Симона Петлюри.

5. Орден Залізного Хреста армії УНР, затвердженого головним отаманом Симоном Петлюрою для учасників Першого Зимового походу.

6. Відзнака легіону ім. Симона Петлюри для колишніх українських воєнків советської армії.

7. Проект нездійсненої відзнаки. Автор проекту Анат. Феньов.

8. Пам'ятна відзнака до 40-ї річниці вбивства Симона Петлюри. Видана в Парижі.

9. Пам'ятна відзнака до 40-ї річниці вбивства Симона Петлюри. Видана товариством «Броди-Лев»

10. Пам'ятний значок, видний до 50-ї річниці вбивства Симона Петлюри.

11. Пам'ятний перстень вшанування Симона Петлюри.

Література:

1. Пахолко С. Він став першою жертвою// За вільну Україну, 199, 24 травня. ч. 60

2. Пахолко С., Дмитрів М. //Історія закарбована в метали, –Львів, 2011.– ст. 98.

ФАДЕРИСТИЧНІ ПАМ'ЯТКИ БАТАЛЬЙОНУ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ НГУ У ЛЬВОВІ

Ідея створити свою військову символіку виникла у військовослужбовців батальйону спеціального призначення Львівського полку Національної гвардії ще у лютому 1995 року. Поштовхом до цього стала конференція «Армія, держава, мова». Вона завершилась показом колекції автора, в якій були зібрані ордени, медалі, полкові знаки українських військових формувань періоду національно-визвольних змагань 1914-1952 років. І спецназівці «загорілись» ідеєю створити свою відзнаку. За участю тодішнього командира батальйону майора Вадима Приходька та його заступника з виховної роботи капітана Сергія Здіховського розпочалася творча робота над ескізом емблеми.

Перші три спроби створити емблему виявилися невдалими. Всі ці варіанти мали суттєві недоліки щодо правил геральдики і не сподобались військовослужбовцям. Але вони наштовхнули на цікаву ідею – взяти за символ батальйону зображення скорпіона.

При створенні нової емблеми військовослужбовці вирішили, що це має бути козацький хрест, в центрі якого – зображення скорпіона та назва підрозділу. Початковий варіант графічно виконав

художник-дизайнер Богуслав Любів. Краєзнавець С. Пахолко запропонував внести у відзнаку девіз батальйону «Де сила, там воля» (рядок з гімну товариства «Сокіл»). З цього графічного зображення було зроблено фотонегативи та фотоформи, в чому посприяли Микола Мельник та Володимир Босака з НДІ поліграфічної промисловості. Подані два зразки для тиражування – не розфарбовані.

Одночасно було виготовлено і печатку батальйону для грамоти при нагородженні відзнакою. З фотоформ виготовили восковий відбиток, а з нього методом гальванопластики – металеву відзнаку.

Відзнака стала предметом гордості гвардійців. Особливо до душі прийнявся девіз «Де сила, там воля».

У квітні 1996 року командир батальйону майор В. Приходько повіз цей знак до Донецька на нараду, де всі підрозділи Національної гвардії мали представити проекти своїх відзнак. Крім львів'ян тоді ще ніхто не мав відзнак, виконаних на металі, були тільки ескізи, які в більшості випадків так і залишились ескізами. А емблема львівських гвардійців тоді була затверджена наказом командира полку. Таких відзнак виготовлено понад п'ятдесят.

Уже при тиражуванні емблеми виникла проблема мати ще одну аналогічну відзнаку, але для гвардійців, що виконали або засвоїли спеціальні нормативи з присвоєнням інструктора. Маючи базову відзнаку, зробити нову вже було справою техніки. Для цього дещо змінили геометрію хреста. А замість девізу внесли напис «Інструктор». Таких відзнак було виготовлено близько тридцяти.

З часом виникла також потреба відзнаки для берета. Як різновид появилася відзнака у вигляді одного лише скорпіона з написом по колу, аналогічна печатці. Відзнак для берета було виготовлено близько тридцяти.

Крім того виготовили пробну відзнаку на основі базового зразка, до якого як символ доблесті додали схрещені мечі. Пробних відзнак було виготовлено п'ятдесят.

Цій відзнаці заступник командира з виховної роботи капітан Здіховський планував надати особливого статусу, адже вона мала вручатися командуванням батальйону гвардійцям, які під час служби виявили себе відмінними вояками, висококультурними і духовно багатими громадянами України.

Усі ці відзнаки разом з виготовленими грамотами сприяли піднесенню авторитету Національної гвардії України, гордості за свій батальйон, престижу служби у війську незалежної України і відіграли неабияку роль у вихованні та підтриманні військової дисципліни серед солдатів батальйону.

ФАЛЕРИСТИЧНІ ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ В ТАБОРАХ ПЕРЕЖИЩЕНИХ ОСІБ 1945-1949 РР.

Серед українських фалеристичних пам'яток періоду національно-визвольної боротьби середини ХІХ століття слід окремо виділити фалеристиці пам'ятки українських політичних біженців у таборах переміщених осіб [Displaced Persons-D.P.] Німеччини та Австрії у 1945-1949 роках.

Основна маса українських політичних біженців із Західної України, Буковини та Закарпаття, навчена досвідом радянської окупації 1939-1941 років, 1944 року організовано, великими групами або індивідуально хлинула в сторону словацького кордону, аби переїхати до Німеччини або Австрії. Термін «D.P.» [Переміщені особи] стосувався лише, головним чином, до силоміць вивезених німецькою окупаційною владою робітників, військовополонених, в'язнів концентраційних таборів (близько восьми мільйонів) – громадян Західної Європи (французів, бельгійців, голландців, англійців та інших). Переважна більшість громадян цих країн добровільно повертались додому (1945-1946), бо їхні країни були вільними від ворожої окупації і у них панував демократичний лад.

Лише вихідці зі Східної Європи (росіяни, українці, білоруси, латвійці, литовці), які під час Другої світової війни опинились поза країнами свого походження на території Німеччини, Австрії й Італії і не бажали повертатися до окупованих комуністами своїх країн, та, вважаючи себе політичними біженцями, вибрали свободу та життя у чужих, але вільних країнах.

На той час на території Німеччини та Австрії ще не було таборів для біженців, не було належних умов проживання та харчування, не було ніяких засобів для життя під постійним бомбардуванням американської авіації.

Фото 1

Завдяки наполегливим старанням, кропіткій роботі та відвазі ініціативної групи у складі інженера Дмитра Томси, отця Богдана Ганушевського та доктора Юліана Катрія, при суттєвій допомозі військового управління США, за один місяць по закінченню війни в м. Регенсбург був заснований Український Обласний Допомоговий Комітет (УОДК).

Цей комітет почав активно співпрацювати з Адміністрацією Допомоги і Відновлення Об'єднаних Націй (УМСА), що була заснована на підставі угоди, підписаної сорока чотирма державами у Вашингтоні 9 листопада 1943 року (фото 1).

У середовищі українських політичних біженців було дуже багато професійної інтелігенції: науковці, викладачі університетів, письменники, музиканти, інженери, скульптори тощо. Ще до відкриття таборів вони почали організовуватись у професійні та громадсько-політичні організації.

Однією з перших почали діяти Санітарно-Харитативна Служба, заснована у Мюнхені 1945 року з дозволу командування англо-американських військ на окупованих ними територіях Німеччини, Австрії та Італії, для організації медичної допомоги українській політичній еміграції (фото 2).

Крім лікарської допомоги діяв відділ розшуків і поєднання членів родин, допомоговий відділ інвалідів, колишнім воюкам УПА, вдовам, сиротам тощо. У грудні 1945 року в таборі

Фото 2

м. Авсбург відбувся Установчий з'їзд українських жінок за участю сорока восьми делегатів від двадцяти осередків жіночих таборових секцій та понад сто гостей, які заснували Об'єднання Українських Жінок (ОУЖ).

Незабаром ОУЖ створило сорок чотири жіночі секції в американській, двадцять чотири – в англійській та чотири – у французькій зонах, з приблизно десяти тисячами членів.

Метою Об'єднання Українських Жінок було об'єднання жінок усіх верств, з усіх теренів України для спільної діяльності у трьох ділянках: культурно-освітній, господарській та допомогівій.

Фото 3

Фото 4

Активну роботу проводила в таборах переміщених осіб ліга Українських політичних в'язнів (ЛУПІВ) з центром у Мюнхені, що об'єднала всіх політв'язнів німецьких концентраційних таборів і тюрем (фото 3, 4).

Ліга Українських політичних в'язнів мала свою відзнаку, що була виготовлена в таборі переміщених осіб у Новому Ульмі, разом з «виказкою» (посвідченням), надрукованому в американській окупаційній зоні, що свідчить

напис на посвідченні «U 12 2000 Robert Apt Ntu-Uim».

Відзнака була задумана ще наприкінці 1930-х років Організацією Українських Націоналістів. Поштовхом до заснування відзнаки стала національна-визвольна боротьба на Закарпатті у 1938-1939 роках, що завершилася 15 березня 1939 року проголошенням незалежної української держави – Карпатської України. У зв'язку з порушенням цілісності ОУН у квітні 1940 року та початком німецько-радянської війни впровадження відзнаки було відсунуто на деяких час.

З нагоди 25-ти ліття Національної Ради 1 березня 1943 року за дорученням проводу ОУН А. Мельника було розроблено регламентуючі документи: «Капітула Відзнаки Українського Політичного В'язня» та «Правильник Капітули Українського Політичного В'язня». Знак було випущено двох ступенів – срібний і бронзовий. Нагородження розпочалося одразу, бо в документах від 24 березня 1943 року зафіксовано, що з виготовлених тисячу двісті бронзових відзнак, наявних є 632, а з шістсот срібних – лише 250. Срібну відзнаку одержували члени УВО, ОУН, що карались у тюрмах понад один рік, усі решту одержували бронзову. Процес нагородження продовжувався до кінця 1950-х років.

Виявлена також відзнака з написом на звороті «Політичним в'язням 118», яка ймовірно була випущена в Канаді для політичних в'язнів після ліквідації таборів

У 1946 році в м. Ульмі українським воїнам-ветеранам був створений Союз Українських Ветеранів (СУВ), що мав ряд філій у багатьох таборах.

Наприклад, філія в м. Регенсбург об'єднувала понад сто п'ятдесят колишніх вояків українських армій та різних військових формувань: як члени УВО, Карпатської Січі, Першої

Фото 5

Фото 6

української дивізії Української Національної Армії, вояки Легіону «Нахтігаль», Дружини Українських Націоналістів, а також українців – колишніх вояків чужих армій (польської, радянської, чехословацької, румунської, німецької та інших).

Вояки УПА не були членами СУВ, бо на той час ще не були демобілізовані (фото 5, 6).

У травні 1947 року внаслідок нетерпимості, нетолерантності та розкольницьких дій окремих членів Союзу Українських Ветеранів, спричинене святкування членами

філії з м. Регенсбург другої річниці по смерті гетьмана України Павла Скоропадського, було засноване нове товариство ветеранів – Об'єднання Українських Комбатантів, яке видало свою відзнаку з написом на звороті «ОУК» (фото 7, 8).

У 1948 році ОУК влаштувало величаве свято до відзначення 300-річчя Національної Революції під проводом гетьмана України Богдана Хмельницького, і випустило з цієї нагоди металеву відзнаку з погруддям гетьмана Богдана Хмельницького і написом «300-ліття національної революції» (відзнака не віднайдена).

Після ліквідації табору в м. Регенсбурзі частина комбатантів була переведена до м. Новий Ульм, де у 1952 році була видана комбатантська відзнака «Легіон ім. Симона Петлюри» для українських вояків на еміграції, що воювали в радянській армії (фото 9).

Активно проявила себе в таборах переміщених осіб і українська молодь, відродивши в таборах по всій Німеччині осередки Спілки Української Молоді, заснованої ще у 1924 році.

Спілка Української Молоді була створена у Німеччині 1946 року за ініціативою провідника Закордонних частин ОУН. Масово молодь почала вступати до організації в 1947-1948 роках після затвердження Центральним Комітетом СУМ програми і статуту організації. Ймовірно, з цього приводу була випущена відзнака для членів організації (фото 10).

Фото 7

Фото 8

Фото 9

Фото 10

Багато осередків у таборах мали уніформу, надану Міжнародною допомогою організацією (УМСА), складалися з білої сорочки з емблемою організації у вигляді стилізованого тризуба з переплетених букв С.У.М., чорних штанів, галстука та шапки-мазепинки.

Виявлена ремінна пряжка, яка, ймовірно, могла використовуватись одним з таборних осередків «СУМ».

Визначною подією культурно-мистецького життя українських політичних в'язнів був «Тиждень української культури», що тривав з 7 по 21 березня 1947 року в м. Регенсбурзі (фото 11).

Ймовірно, відзнака випущена Діловим Комітетом з нагоди відкриття «Тижня української культури» за участю представників американської управи, німецької місцевої влади та чисельного українського громадянства.

Старанням Ділового комітету була також виготовлена та посвячена пам'ятна таблиця в місцевій церкві з таким надписом: «За волю і славу України молили Господа в церкві св. Віта в Регенсбурзі українці, що через переслідування комуністами Церкви і Народу мусіли покидати рідну землю 1945 – 1949»

Можна припустити, що з нагоди святкування «Тижня української культури» для учасників величавого концерту українських хорів 15 березня 1948 року за участю хору «Сурма», українського жіночого хору та квінтету бандуристів були випущені відзнаки для учасників та гостей «Тижня української культури» (фото 12, 13).

У 1947 році в м. Регенсбурзі була випущена пам'ятна відзнака з нагоди 25-ліття Української Господарчої Академії, заснованої в Подебрадах (ЧСР) 1922 року (фото 14).

Спортивно-масову роботу серед молоді в таборах проводила створена 1945 року в Мюнхені Рада Фізичної Культури (РФК).

Фото 11

Фото 12

Фото 13

Фото 14

В американській та англійських зонах діяло п'ятдесят одне товариство, що об'єднувало 3702 членів. При РФК діяло двадцять сім суддів з усіх ділянок спорту, які проводили змагання з футболу, легкої атлетики, плавання, волейболу, боксу, шахів та інших видів спорту. При РФК було виготовлено відзнаку фізичної вправності та розроблено положення про її здобуття. Відзнакою РФК було нагороджено понад тисячу осіб, в тому числі 291 жінку (фото 15, 16).

Заходами РФК організовано у 1948 р. Олімпіаду «ДП» у рамках Міжнародного комітету Політичних Втікачів, на якій українці здобули золоті медалі з футболу, волейболу, боксу та легкої атлетики і декілька срібних і бронзових медалей.

Крім того в таборах активну спортивно-масову роботу проводили українські спортивно-руханкові товариства (УСРТ.)

Так, у таборі Сомме Касарне серед двох тисяч вісімсот мешканців було майже триста членів УСРТ «Чорногора», які з нагоди свого двохліття виготовили прапор товариства, а його члени отримали пам'ятні відзнаки (фото 17, 18, 19, 20).

Свої товариські відзнаки мали ще ряд товариств і в інших таборах УРСТ «Довбуш», УРСТ «Калина», УРСТ «Лев», УРСТ «Запорожжя», УРСТ «Орлик», УРСТ «Заграва» та український студентський спортивний клуб (фото 21, 22).

У 1945 році частина членів Карпатського Лещатарського Клубу, що перебувала в таборах, відсвяткувала 25-ліття заснування клубу, випустила з цього приводу пам'ятну відзнаку (фото 23).

Фото 15

Фото 16

Фото 17

Фото 18

Фото 19

Фото 20

Фото 21

Фото 22

Старанням пластуна сеньйора-вихователя отця Богдана Ганушевського вже в серпні 1945 р. в Регенесбурзі був створений перший пластовий осередок, що нагадав молодим пластунам-біженцям пластове гасло: «Будь вірний Богові й Батьківщині». Виховну та просвітянську роботу серед молоді проводили старші пластуни (сеньйори), які з нагоди своєї зустрічі та пластового вишколу в м. Ноймаркт випустили пам'ятну відзнаку (фото 24).

Виховну роботу вони проводили в таборах міст Оберне, Вайцсенбург, Регенесбург, Байройт, Форгайм, Поляйтен, Фільзек та Боленвер.

Одна з перших пластових відзнак у таборах на терені Західної Німеччині була випущена з нагоди освячення пластового прапора та святкування 35-ліття Українського Пластового Уладу (УПУ).

На святкування до м. Авсбург були запрошені чужинецькі скаутські організації (поляків, білорусів, латвійців, литовців, естонців), кольори їх національних прапорів були закарбовані на пам'ятній відзнаці разом з національним прапором України (фото 28).

А для учасників ювілейної зустрічі з нагоди 35-ліття Пласту, що відбулося в м. Міттенвальд за згодою Крайової Команди, сеньйорський осередок в Регенесбурзі «видав ювілейну відзнаку з емалі проекту маляра сен. Антона Малюци, жителя оселі, що її виконав майстер Микола Струк».

З цього ж приводу кооператив «Пласт» видав альтернативну відзнаку до вже виданої, а пластовий провід визнав її як офіційну відзнаку ювілейної зустрічі (фото 26, 27).

На прохання крайового коменданта уряду новаків Теодозії Самотужки в таборах переміщених осіб була виготовлена відзнака з написом «Готуйсь». Причому відзнака була виготовлена за рахунок коштів від продажу американських цигарок, які виділяла адміністрація таборів для біженців (фото 29).

Виконана також відзнака з нагоди Першого Пластового конгресу 26-29 березня 1948 року в м. Ашаффенбург та Свята весни в м. Фрайман того ж року (фото 30).

Можна припустити, що існує ще ряд різноманітних відзнак, які поки що не виявлені. За спогадами Ярослава Семютюка, що перебував у таборі переміщених осіб у Баварії у 1948-1949 роках, у таборах політичних біженців у Німеччині та Австрії масово використовувались різноманітні значки з національною символікою. Велику кількість таких значків зібрав

Фото 23

Фото 24

Фото 25

Фото 26

Фото 27

Фото 28

Фото 29

Фото 30

Фото 31

Фото 32

комендант одного з таборів сотник Зеновій Яворський (фото 31, 32).

У фінансовому звіті Обласного Представництва Української Еміграції за час від 7 червня 1945 до 7 червня 1946 року у графі «Розпродаж тризубів продукуваних на замовлення ОПУП» значиться сума 5.057 мар. 50 пф., а в графі «запас тризубів» – сума у 4.552 мар. 50 пф. Якщо припустити, що вартість одного значка 50 пф., то на середину 1946 року було виготовлено понад 15 тисяч тризубів.

Література:

1. Регенесбург: Статті-Спогади-Документи. До історії Української еміграції після Другої світової війни, – Нью-Йорк, 1985.
2. Кокодинський Л. Українські ветеранські комбатанські організації в Регенесбурзі// Регенесбург, Статті-Спогади-Документи. – Нью-Йорк, 1995.–с.434-439.
3. Ганушевський Б. Над синім Дунаєм. Українська Політична Еміграція у Регенесбурзі й Регенесбурзькій області в 1944-1949 рр. // Ренесбург. Статті- Спогади-Документи До сторії української еміграції в Німеччині після Другої світової війни. Наукове товариство ім. Шевченка. Український архів. Т. XL. ст.50. Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто. 1985.

ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ СПІВОЧОГО ТОВАРИСТВА «БЕРЕЖАНСЬКИЙ БОЯН»

На межі XIX–XX ст. в Галичині з'явилась розгалужена мережа музично-співочих товариств «Боян», покликаних сконсолідувати свідомих українців і створити можливості для їх самовираження у різних сферах духовного життя.

Упродовж кількох років мережа «Боянів», заснованих за зразком «Львівського Бояна», поширилася на всій Західній Україні.

У 1892 р. зусиллям композитора і диригента Остапа Нижанківського був заснований «Бережанський Боян»

На дебюті 5 грудня 1893 року з нагоди торжеств, присвячених М. Шашкевичу, чоловічий хор у складі сорока чоловік з'явився із синьо-жовтими відзнаками, які поки що не виявлені.

Натомість виявлений один примірник унікальної відзнаки, виданої до 35-ти ліття заснування «Бережанського Бояна».

Про випуск цієї відзнаки поки що не вдалося виявити ніякої інформації (авторство, тираж, місце виготовлення і т.п.). Пошук триває...

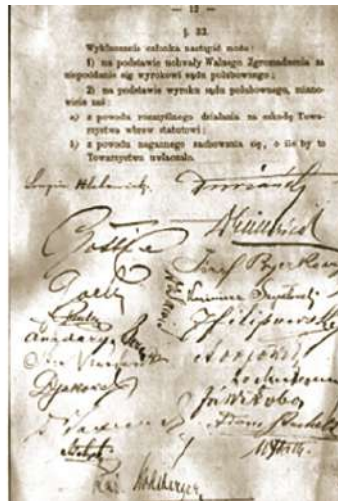
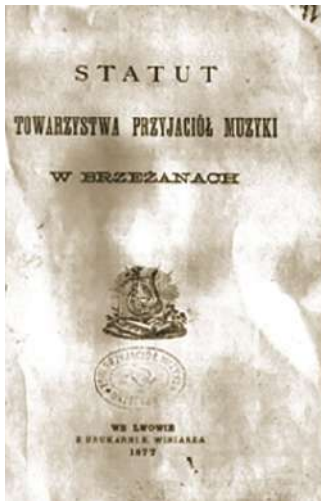
Спроба об'єднання хорових колективів Західної України в одне музичне товариство була зроблена 29 червня 1901 року, у зв'язку з 10-ти річчям «Львівського Бояна», на з'їзді галицьких «Боянів» з метою організації видавничої справи, конкурсів, щорічних з'їздів.

На з'їзді учасники підтримали пропозицію про створення «Союзу Боянів». Ймовірно з цього приводу була випущена відзнака. Бережани не стали винятком, бо ідея заснування товариства постала в будинку адвоката А. Чайковського та за участю відомого вже на той час композитора, помічника місцевого священника О. Нижанківського, який мешкав у Чайковського, та начальника скарбової округи В. Яворського. Ось як про це сказав С. Гладилевич:

«Стара приповідка, що «де зйдуться три українці – твориться квартет», справджується напрочуд точно. Чайковський, Яворський та Нижанківський заснують «Бережанський Боян», що дзвінко поніс українське мистецтво та пісню на цілий повіт».

Піаніст Т. Шухевич, син відомого етнографа і організатора «Львівського Бояна» В. Шухевича писав: «Цікаво зазначити, що з усіх професій найбільше зацікавлення до музики мають лікарі, потім правники, а найменше – інженери і філософи. У нас ще одне з перших місць займає священний стан».

Галицьке намісництво зволікало з офіційним визнанням товариства «Бережанський Боян». Можливо тому, що організатори замахнулися на широку громадську діяльність. Зважмо, що на цей час в Бережанах ще не було філії товариства «Просвіта», тому в статуті, крім хору, бібліотеки, театрального гуртка чи оперного гуртка, зазначалося створення читальні «Просвіти».

Ось що пише А. Чайковський в листі до посла О. Барвінського:

«Русини поручили мені упросити Високоповажного Добродія, щоби зволили потрудитися, де треба, і своїм впливом сповідувати скорі і успішне погоджене нашої справи в Намісництві.

Ся постанова єсть для нас великої ваги, бо під одною фірмою співацького товариства матимемо конто, котре сконсолідує всіх бережанських русинів і спричиниться до товариського життя. Статути наші вже раз відкинуло Намісництво...»

Допомога О. Барвінського, напевне, таки стала дієвою, – пише у своєму дослідженні Н. Кобрин зі Львова, – оскільки кінцем 1893 р. датується реєстрація хорového товариства «Бережанський Боян» у книгах Галицького Намісництва під № 87400.

За її твердженням товариство майже одразу налічувало 109 дійсних і 22 допоміжних членів.

Останніми називали осіб, котрі не співали чи не тільки співали в хорі, але допомагали товариству матеріально.

Зокрема, А. Чайковський на початках надав власне помешкання для репетицій хору, а згодом допоміг з придбанням окремого приміщення, що стояло на розі вулиць Адамівка та Ізабелівка (нині Т. Шевченка і Валова), та його перебудовою під глядацький зал зі сценою (будинок не зберігся).

Можливо, що дебютним виступом «Бережанського Бояна» був концерт 5 грудня 1893 року з нагоди 50-річчя вшанування пам'яті Маркіяна Шашкевича. Не виключено, що в березні того ж року «Бережанський Боян» брав участь у відзначенні 80-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка, бо як згадував М. Чайківський «як правило щороку, в березні відбувався Шевченківський концерт».

Визначною подією в житті співочого товариства «Бережанський Боян» стала згода знаменитої Соломії Крушельницької взяти участь у спільному концерті.

Відбувся він 12 червня 1898 року. Оглядач однієї з львівських газет відзначив: «хор в порівнянні до наших хорів (навіть львівських) дуже добрий, а диригент Лука Ремеза знаменито його провадить».

P.S. Подальша діяльність товариства «Бережанський Боян» не входить хронологічно у формат цієї публікації, тому подана фрагментарно...

Перша світова війна припинила діяльність товариства «Бережанський Боян» і лише в 1920-1921 рр. катехит гімназії Михайло Осадца взявся за його відродження. Здебільшого хор провадили гімназійні професори – Роман Щипайло, д-р Филимон Побігушка, Пилип Гошовський, Юрій Лаврівський, а під кінець 1930-х років – лікар Лонгин Мігоцький. Друга воєнна завірюха забрала життя багатьох співаків «Бережанського Бояна», розсіяла їх по світах, засланнях та сибірських таборах...

Сьогодні не перераховуємо усіх імен, причетних до співочого товариства «Бережанський Боян». Всі вони вписані в ювілейному буклеті 1992 року, їх можна відчитати на пам'ятній таблиці в Бережанському краєзнавчому музеї. Вони чесно і з гордістю несли знамено слави «Бережанського Бояна» та передали їх в руки молодій зміні.

Література:

1. Волинець Н. «Боян – хорова слава Бережан»// Бережани. Літературно- мистецький, історико-краєзнавчий альманах «Жайвір», – 2007, – березень, – ч. 1
2. Пахолко С. Визначні постаті українців, закарбовані у бронзі й граніті. Товариство «Промісвіт» у фалеристичних пам'ятках першої половини ХХ століття// Львів, Растр-7, 2019, Ст. 85-90.

ФАЛЕРИСТИЧНІ ПАМ'ЯТКИ ПОЖЕЖНО-ГІМНАСТИЧНОГО ТОВАРИСТВА «СОКІЛ» 1894-1914 РР.

Фалеристичні пам'ятки українського пожежно-гімнастичного товариства «Сокіл» з'явилися на хвилі піднесення національно-визвольного руху в Австро-Угорській імперії, спричиненого революцією т. з. «Весни народів» у 1848 р.

Ідея створення пожежно-гімнастичних товариств, котрі б виховували у своїх членів почуття національної гордості, обов'язку, удосконалювали духовні якості у гармонії з фізичною силою, зародилася у 60-роках XIX ст. у Чехії.

Професор історії Празького університету доктор Мирослав Тірш у 1862 р. започаткував перше чеське спортивне товариство «Сокіл». Через рік словаки засновують товариство «Південний Сокіл», згодом у 1867 р. «Сокіл» з'являється у поляків, потім у хорватів, а через деякий час «сокільський» рух охопив більшість слов'янських народів.

Заснування української сокольської організації тісно пов'язане з іменами Володимира Лаврівського та Василя Нагірного. В. Нагірний опублікував у часописі «Батьківщина» за 1886 р. декілька статей, у яких доводив необхідність створення пожежно-спортивних товариств, а в наступному році опублікував «Статут товариства сторожі огневої Сокіл». Відчутним поштовхом до заснування української сокільської організації став приїзд до Львова чеських соколів у 1892 р. Цього самого року В. Лаврівський з групою прихильників провів перші загальні збори засновників товариства «Сокіл» та підготував новий статут «Устав гімнастичного товариства «Сокіл». Цей статут був затверджений Міністерством внутрішніх справ у липні 1893 р. А 11 лютого 1894 р. відбулися перші загальні збори «уконституваного» товариства. При товаристві у різні часи існували секції: гімнастична, технічна (пожежництва), музична, театральна та прапорові. Завданням останньої

було виготовлення прапорів та відзнак, котрі б репрезентували товариство. У пункті 34 Статуту зазначено: «Знамя товариства є руський лев на синьому тлі». Окрім прапора членів товариства репрезентували і особисті відзнаки. Відзнаки були затверджені разом з сокільським одностроєм на перших Надзвичайних зборах у березні 1894 р. як «відзнаки синьо-жовті з львом й пером», що носились на смушевій шапці (фото 1а, 1б, 1в) [1].

Фото 1а

Фото 1б

Фото 1в

Відзнаки з «галицьким левом» широко вживалися в українському суспільстві протягом тривалого часу (до початку Першої світової війни). Про це свідчить професор С. Гайдучок: «Левики емальовані, як шпильки до краваток, жіночі брошки, видання «Сокільський Базар» в 1904 р. носили широкі круги громадянства при цивільному одязі, як національну відзнаку» [2]. Про використання такої відзнаки свідчить лист, який надіслала філія товариства «Січ» з с. Новосілки (пов. Скалат, на Тернопільщині) до товариства Сокіл-Батько у Львові у 1913 р. з приводу надсилання відзнак з левом, як «шпильки до краваток» у кількості 10 шт., згідно поданого малюнка [3]. Ескіз малюнка відзнаки, в основному, відповідає виявленим відзнакам у металі.

У вересні 1896 р. товариство ухвалило постанову про введення ще однієї відзнаки для членів товариства: «Члени, не носячі строю, можуть носити шпильку позолочену або золоту, представляючи сокола (фото 2) на круглій кокарді ясно синьої барви» (фото 3).

Фото 2

Фото 3

У книзі професора С. Гайдучка ця відзнака натовість подана як відзнака на однострій: «позолочений сокіл в леті служив до шапки першого однострою. Носили його на синій рожечці. На нім стреміло соколине перо» [2].

Згодом з'являється другий тип відзнак з гербом «галицького лева» на шапку. У листуванні осередку товариства «Сокіл» у м. Миколаєві за 1904 р. з управою товариства у

Львові з приводу надсилання відзнак для філії зазначено: «відзнаки до шапки єсть 2 роди. Герб Руси цілий (ймовірно малося на увазі геральдичне зображення галицького лева у щиті з короною (фото 1а) й лише самий левик» (фото 4а) [3].

З часом відзнака галицького лева набуває функції, до певної міри, нагороди. У 1912 р. товариство «Сокіл» «за успішну поміч в роботі над розвоєм» організації, нагороджує своїх членів рядом відзнак, серед яких відзнака «Льва» та відзнаки «помочи», «праці», «св. Михаїла» (не віднайдені). Ці відзнаки вживались у товаристві до 1914 р. [4].

Використовували цю відзнаку в поєднанні з синьо-жовтою стрічкою та написом місцевості, з якою прибули до Львова, делегати Шевченківського Здвигу 24 червня 1914 р. (фото 4б).

Використовувалась ця відзнака на головному уборі Сокільських Стрільців (1913 р.) та на шапках добровольців Українських Січових Стрільців при формуванні перших куренів у серпні 1914 р. На засіданні Боевої Управи у Львові від 2 серпня було ухвалено: «Як відзнаку на переді шапки прийнято «левика» з шапки Сокільських Стрільців [5]».

Крім цього ця сама відзнака із спеціальним кріпленням (скоба), використовувалась як запонка для сорочки, причому на звороті відзнаки був напис: «В. Ганкевич» (Перший український кравець, що шив сокільські однострої) (фото 4в).

У 1902 р. товариство «Сокіл» у Львові випустило поштівку із зображенням члена товариства у сокільському однострої [6] (фото 23, стор. 26). До однострою як невід'ємний елемент входив ремінь з пряжкою та монограмою-вензелем з переплетених літер «СР» (Сокіл Руський). Вдалося виявити поки що єдиний примірник такої пряжки! (фото 5).

До комплекту пожежного однострою входив також металевий або шкіряний шолом (фото 6) з відзнакою-кокардою у вигляді лева (фото 7).

Про ці відзнаки згадується у листуванні товариства «Сокіл» у Львові з філією у с. Заболотів (1905 р.) з приводу набуття сокільського однострою: «В комплект входить шолом шкіряний. Крім того потреба буде ще до кожного шелома гербу – руський лев, який є тепер в роботі і буде коштувати около корони» [7].

Такі шоломи з відзнакою вживались також і в міжвоєнний період та згадуються в описі сокільського однострою за 1929 р.: «З переду на шоломі сокольська відзнака... на ковнірі пожежні відзнаки» (фото 8) [8].

Вдалося виявити також емблему-кокарду (з втраченим елементом на синьому щитку), яка ймовірно, кріпилась на шоломі (можна припустити, що це міг бути галицький левик) (фото 9).

Фото 4а

Фото 4б

Фото 4в

Фото 5

Фото 6

Фото 7

Фото 8

Товариство «Сокіл» мало також свою емблему-логотип (фото 10), її проект виник не водночас з проектами прапора та відзнак. Його розроблення затягнулось на декілька років і мало багато модифікацій. Головним символом в емблемі-логотипі був сокіл у польоті з розпростертими крилами і однією або двома гантелями у кігтях (фото 11). Зображення сокола в польоті мало широке застосування. Цей символ використовували на різноманітних бланках, афішах, печатках, а також як металеву відзнаку члени товариства всіх слов'янських сокільських організацій – чехи, словаки, хорвати, поляки. Проте крім спільного символу, кожна національна організація вносила в емблему атрибути, характерні для своєї нації.

Так, у 1907 р. з'являється велика емблема українського «Сокола» для членів Сокільського Уладу (Управи) [9] (фото 12), прототипом якої була емблема «Союзу хорватського сокільства». Перше зображення емблеми «Союзу хорватського сокільства» відоме з документа за 1904 р. [10].

Можна припустити, що крім відзнаки для Сокільського Уладу були випущені відзнаки-монограми з переплетених літер, що утворювали слово «Сокіл» (фото 13).

Фото 9

Фото 10

Фото 11

Фото 12

Фото 13

Виявлено ще декілька аналогічних українських відзнак (фото 14,15,16*) ідентичних з відзнаками хорватів, поляків, чехів (фото 17, 18, 19).

Опис сокільських відзнак завершують дві відзнаки, які хоча і не мають типових сокільських символів, характерних для відзнак 1894-1914 рр., але цікаві за своїм громадсько-політичним значенням.

* У приватній збірці професора С. Гайдучка зберігається аналогічна відзнака з написом «slet sokolstv praha 1912» (рис. 21). С. Гайдучок (1891-1976) був учасником декількох зльотів соколів у Празі. Ймовірно, відзнака з написом «Україна» та тризубом виготовлена на початку 2000 р. для якоїсь громадської організації у ЧСР за зразком відзнаки 1912 р., або ж виготовлена як фальсифікат-фантазія для колекціонерів.

Фото 14

Фото 15

Фото 16

Фото 17

Фото 18

Фото 19

Фото 20

Фото 21

Для відзнаки з гравірованим текстом: «Ш. Сокіл-Львів 1909» (фото 20), використана стандартна заготовка, а напис засвідчує, ймовірно, про нагородження члена сокольської організації у спортивних змаганнях. Діяльність «Сокола» напередодні Першої світової війни характерна проведенням масових заходів-здвигів (демонстрацій), заснуванням спортивного товариства «Україна», проведення спортивних змагань та Запорізьких ігор.

Сокольська відзнака «Шевченківський Здвиг 26 VI 1914», випущена з нагоди крайового здвигу у Львові за участі понад 12 тис. соколів, пластунів та Українського Січового Союзу. Автор відзнаки – студент Львівської політехніки, майбутній архітектор в м. Рогатині, Роман Грицай (у нижній частині відзнаки є його клеймо «ЯО»). Відзнака була випущена тиражем у 10 тис. примірників (фото 21) [11].

За збігом трагічних обставин, саме у цей день в м. Сараєво, студент націоналіст та терорист Гаврило Прінцип убив намісника австрійського престолу та його дружину. Це був перший постріл Першої світової війни, в якій взяли участь сотні тисяч українців, у тому числі добровольці-соколи, створивши першу українську військову формацію – Легіон Українських Січових Стрільців.

Література:

1. Круковський О. Прапорництво, емблематика та печатки українських спортивно-освітніх організацій і товариств на Західноукраїнських землях кінця ХІХ - початку ХХ століть // ЗНТШ т. ССXXXI. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. - Львів, 1996. - С. 278-287.
2. Гайдучок С. Півстоліття сокільських видань. - Львів, 1937. -С. 48.
3. ЦДІА України у Львові. Ф. 312, оп.1, спр. 504, арк.16.
4. Вісті з Запорожжя. - 31 жовтня 1912 р.-ч. 72-74.ст
5. За волю України. Історичний збірник УСС// Видання братства Українських Січових Стрільців. - Нью-Йорк. - С. 375.
6. Забочень М., Поліщук О., Яцюк В. На спомин рідного краю. Україна у старій листівці. Альбом-каталог. - Київ, Криниця, 2000.-С. 19.
7. ЦДІА України у Львові. Ф. 312, оп.1,спр. 328, арк.10.
8. Опис сокільського однострою// Сокільські Вісті. - 1928. - № 10.
9. ЦДІА України у Львові. Ф.312, оп.1, спр. 80, арк. 24.
10. ЦДІА України у Львові. Ф. 312, оп. 1, спр. 112, арк. 1.
11. Праця до здвигу//Діло, 11 червня 1914 р., ч. 409

ПЕТРО ВАВРИНОВИЧ ТЕРЕЩУК - СЛАВЕТНИЙ ВІДЕНСЬКИЙ РІЗЬБАР З СЕЛА ВИБУДІВ НА ТЕРНОПІЛЬщинІ

Серед когорти незаслужено забутих славетних українських художників першої половини ХХ століття, особливе місце займає наш земляк Петро Вавринович Терещук, що народився 2 вересня 1875 р. в с. Вибудів Козівського району на Тернопільщині.

Про життєвий та творчий шлях Петра Терещука майже немає ніяких публікацій у довоєнній українській періодиці чи літературі. Немає згадки про нього у «Загальній українській енциклопедії», виданій у Львові (1934 р.) та у «Енциклопедії українознавства» під редакцією проф. В. Кубійовича (1955 р.). Не знайшли ми також ніяких відомостей про П. Терещука у фондах Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника та Центральному державному історичному архіві України у Львові.

Відсутня інформація і у «Книзі творчості українських мистців поза межами Батьківщини», виданій у 1981 р. у Філадельфії та І. Кейвана «Українські мистці поза Батьківщиною», виданій у 1996 р. в Едмонтоні. Звичайно, немає ніякої інформації про П. Терещука у «Словнику художників України» (Київ, 1973 р.).

Невідомим та неопублікованим на Україні залишається творчий доробок художника та його біографія.

Єдиним автобіографічним джерелом про Петра Терещука та його творчий спадок є виявлена в мережі Інтернет інформація про те, що за рекомендацією місцевого поміщика з с. Вибудів, який збагнув талант юнака, П. Терещук поїхав на навчання в м. Закопане, де навчався у школі дерев'яного промислу та закінчив місцеву гімназію. З 1893 по 1899 рік навчався у школі прикладного мистецтва у Відні у студії професора Клотца, отримавши фах скульптора. Створив власну майстерню скульптури, в якій разом із віденським ливарником Ульманом Ульріхом, відомим як один із виробників малотиражної авторської скульптури, виготовляв скульптурні композиції в дереві, слонової кістки та бронзі, навчав мистецтва різьби на слонової кістки, дереві та бронзі 12 учнів. У 1903 році переїхав до Праги, де працював викладачем, але згодом відмовився від викладацької діяльності. В Празі одружився з чешкою, мав трьох дітей. У 1939 році П. Терещук повернувся до Відня, де проживав за адресою Золлергассе 43 (Zollergasse 43). Після Другої світової війни скульптор займався реставрацією церков в Австрії (St. Florian, Rochuskirche) та золотого кабінету палацу Бельведер (Vienna Belvedere Goldenes Zimmer). Він є автором та виконавцем іконостасу собору Пресвятої Трійці в м. Бережани. Помер у Відні в 1963 році.

Розквіт творчості Петра Терещука прийшовся на 1900-1925 роки. Діапазон його творчості надзвичайно широкий – від приватних замовлень на портретну скульптуру до кабінетної скульптури малих форм, настільних ламп, побутових предметів (письмові прибори, попільнички, декоративні вазочки, дзвінки і т.п.), виконаних в стилі модерн або ар-деко, часто сентиментальні, в основному це фігури жінок та дітей (фото 1-3).

Фото 1

Фото 2

Фото 3

Фото 4

Фото 5

Фото 6

Фото 7

Ймовірно, що значна частина творчого доробку збереглась у віденських музеях та в приватних збірках багатьох країн світу і ще чекає на своїх дослідників.

Виявлено понад 120 витворів мистецтва роботи П. Терещука, зображення яких подані в численних аукціонних каталогах у різних країнах світу.

Всі роботи Терещука мають авторський підпис «P.Tereszczuk» та клейма ливарних майстерень. В основному це ливарні Артура Рубінштейна «Ательє сучасної бронзи» або Ульмана Ульріха. Речі відлиті П. Терещуком у власній студії мають клеймо «Wiena Tereszczuk» (фото 4).

А клейма українською мовою вдалося виявити на двох барельєфах, мистецьки виконаних Петром Терещуком для нагробку на могилі директора банку «Дністер» Ярослава Кулачківського (1863-1909), що на Личаківському цвинтарі у Львові та на пам'ятній медалі з нагоди повернення митрополита Андрея Шептицького з російського полону (фото 5, 6).

Твори Терещука експортувались та успішно продавались в Європейських країнах та Америці. На світових антикварних ринках роботи П. Терещука ціняться досить дорого: так бронзова «кабінетна» скульптура у виді елегантної модниці сер. 20-х років висотою 28-30 см. зі вставкою з слонової кості (голова та декольтована частина грудей) коштує 5-7 тис. доларів (фото 7).

Чорнильниця з двох-фігурною скульптурою в хризоелефантній техніці може бути куплена за 1,5 тис. доларів, ножі для листів за 200-300 доларів, а виконані з використанням слонової кості можуть коштувати 600-700 доларів (фото 8-10).

Фото 8

Фото 9

Фото 10

Фото 11

Фото 12

Фото 13

Фото 14

Фото 15

Петро Терещук також малював олійні пейзажі та жанрові картини австрійського сільсько-го життя. В кінці свого життя скульптор займався художньою різьбою по дереву, виконував барокові рами, скульптури сакрального змісту.

З великою ймовірністю можна припустити, що Петро Терещук був автором відзнак: «Львівський Боян», «Перемишльський Боян», «Коломийський боян») (1894-1895), на звороті яких є клейма «J.ZIVDLER.WIEN.7», пам'ятної медалі Першої Української хліборобської виставки в Стрию (1909), медалі запомогового товариства ім. св. Петра (1914), які є справжніми шедеврами української фалеристичної спадщини, виконаних дуже талановитим художником (фото 11,12).

З творчого доробку П. Терещука нам вдалося виявити ряд фалеристичних пам'яток, пов'язаних з поверненням митрополита Андрея Шептицького з російського полону у серпні 1917 року.

П. Терещук є також автором низки військових відзнак для Української Галицької Армії та Збройних сил УНР (фото 13-15).

І. Боберський у своєму щоденнику (1918-1919 рр.), даючи оцінку проектам військових відзнак П. Терещука, вказує що вони «виконані в легких лініях, якими орудують німецькі майстри», та що «рільбяр у Відні Терещук посідає салонову легкість у своїх працях».

Напрацьоване дослідження є першою спробою витягнути з п'тьми забуття на Україні талановитого віденського художника, рільбяр і скульптора Петра Вавриновича Терещука – автора і виконавця ряду високомистецьких пам'яток української фалеристичної спадщини.

Ще десь в архівах та бібліотеках Відня чекає на дослідників з України ілюстрований каталог мистецької спадщини Петра Терещука, а також каталог його персональної виставки у Лейпцігу в 1910-1911 рр.

Пошук та дослідження мистецької спадщини художника, його біографії є справою честі мистецтвознавців, істориків, краєзнавців та всіх небайдужих до здобутків українського художника з села Вибудів на Опіллі.

«ДРОГОБИЦЬКИЙ БОЯН» – ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Невід'ємною частиною спадщини української музичної культури є виявлені в останні роки унікальні фалеристичні пам'ятки хорових товариств Західної України другої половини XIX – першої половини XX ст. – «Львівський Боян», «Львовській Боянь», «Перемиський Боянь», «Коломийський Боян», «Чернівецький Боян», «Бережанський Боян», «Брідський Боян» та цілий ряд відомих з описів відзнак в других містах Західної України – в Бродях, Станіславі, Стрию, Снятині, Рогатині, Долині, Яворові. [1] (фото 1-7).

Інтенсивно розгортається концертна діяльність цих товариств, виникають музичні товариства, створюється український театр, товариство «Просвіта» та ряд інших українських осередків культури.

Центром високої музичної культури на Західній Україні, що славився в Австро-Угорщині, був Львів, де існувало багато австрійських музичних товариств. Проте всі ці офіційні товариства служили цілям австро-угорської культурної експансії. (фото 8, 9)

Фото 1

Фото 2

Фото 3

Фото 4

Фото 5

Фото 6

Фото 7

Фото 8

Фото 9

Тому духовні потреби українського населення могли бути задоволені тільки шляхом самодіяльного музикування. Музикування в побуті сприяло пишному розвитку хорового, доступного і традиційного потягу українського народу до хорового співу. [2]

Одним з кращих хорових товариств був «Дрогобицький Боян», заснований ще у 1901 р. (фото 10, 11).

Одна з перших відзнак хорового товариства «Дрогобицький Боян» була випущена, ймовірно, з нагоди святкування 20-ї річниці заснування товариства 24 квітня 1921 року. На жаль, не вдалося поки що виявити автора цієї відзнаки, її тиражу, список нагороджених членів товариства та іншу інформацію. На даний момент виявлено чотири примірники відзнаки (фото 12).

Фото 10

Фото 11

Відомі відзнаки виконані з білого та жовтого металу, а також зменшеного розміру. Хор проіснував до 1944 р. (за винятком радянського періоду). Найвище досягнення хору – перемога на I-му Краєвому конкурсі у Львові, присвяченого 100 річчю від дня народження Миколи Лисенка. Хор був нагороджений лавровим вінком, а диригент о. Северин Сапрун – пам’ятною батугою. Ця надзвичайна культурно-мистецька подія в окупованому німцями Львові, була відзначена випуском пам’ятної відзнаки (фото 13, 14).

Фото 12

Фото 13

Фото 14

Подальша діяльність товариства «Дрогобицький Боян» не входить хронологічно у формат цієї публікації, тому подана скорочено.

На межі 1990 – 1991 років музично-просвітницьке товариство Боян Дрогобицький» відновило свою діяльність.

З ініціативи художнього керівника хору професора Михайла Бурбана у 2005 році зроблено ескіз сучасної емблеми, з якої згодом був виготовлений нагрудний знак «Бояна Дрогобицького»,

У цьому ж році на основі цієї емблеми польська фірма «Артистична майстерня граверська» (м. Кросно) під керівництвом Кшистофа Хвалеби виготовила значки (100 шт) (фото 15, 16).

Фото 15

Фото 16

Товариство «Боян Дрогобицький» в 1991 році спільно з органами виконавчої влади стало ініціатором проведення Різдвяного фестивалю «Колядує Франкове підгір’я» (сувенір-емблема ювілейного XXV фестивалю) (фото 17).

У 1997 році з ініціативи керівництва музично-просвітницького товариства «Боян Дрогобицький» був організований I-й хоровий конкурс імені Северина Сапруна – одного із засновників і керівників хору «Дрогобицький Боян» у

20–30-х роках минулого століття. Згодом цей конкурс отримав статус «Міжнародного хорового фестивалю ім. С. Сапруна».

У 2002 році чоловічий камерний хор «Боян Дрогобицький» отримав першу премію на IV Всеукраїнському хоровому конкурсі ім. М. Леонтовича, присвяченому 125-й річниці від дня народження митця (м. Київ, золота медаль). (фото 18).

Доброю традицією стала участь хору «Боян Дрогобицький у Міжнародних концертах Церковної музики, які відбуваються в м. Гіжисько (Польща).

Колектив двічі брав участь у цих концертах (2011, 2013). Програма перебування включала обов'язкове виконання Служби Божої в одному з храмів воєводства, короткий виступ після Літургії, спільні концерти в храмах, а також участь у заключному гала-концерті в одному з найбільших греко-католицькому храмі м. Гіжиська. (фото 19)

Фото 17

Фото 18

Фото 19

Фото 20

Фото 21

Підсумовуючи, можна стверджувати, що чоловічий камерний хор «Боян Дрогобицький» своєю активною концертно-виконавською діяльністю продовжує традиції західноукраїнських «Боянів», знайомлячи широкі кола шанувальників хорового мистецтва з творами українських та зарубіжних композиторів. Колектив не зупиняється на досягнутому, попереду в нього багато творчих задумів. [6] (фото 20, 21)

Українська фалеристична спадщина музичної культури другої половини

XIX – першої половини XX століть ще не стала предметом вивчення, вимагає нових, кропітких пошуків фалеристичних пам'яток з метою відтворення історії музичної культури України та включення їх у світову музичну культуру.

Література:

1. Пахолко С., Мартин О., Мельник О., Музична культура Західної України у фалеристичних пам'ятках другої половини XIX – першої половини XX століть // Нумізматика і фалеристика. – 2006. – № 2. – .22-26.
2. Державний архів Львівської області, фонд 1, опис 54, справа 512.
3. Гушоватий П., Бермес І., Пиц Б., Михаць М. Хор Дрогобицький Боян. Історія і сучасність. Навчальний посібник // Дрогобич: Посвіт, 2011.
4. Співає Народний хор «Боян Дрогобицький» // Випуск 2. Дрогобич: Посвіт, 2015.

Унікальна відзнака Легії Українських Націоналістів

Легія Українських Націоналістів (ЛУН)- перша українська націоналістична організація, що діяла у 1925 –1927 і стала однією з організацій-засновників Організації Українських Націоналістів (ОУН). Була заснована 12 листопада у Празі на об'єднавчому з'їзді трьох українських державницьких організацій: Українського Національного Об'єднання в Чехословаччині, Союзу Визволення України та Союзу Українських Фашистів. [1]

Ось як про це згадує Гаврило Гордієнко, один з членів Легії, в своїх спогадах: «На сцені українського політичного життя на початку 20-х рр. ХХ ст. появляється український націоналізм, який у Подєбрадах оформляється в політичну організацію Легія Українських Націоналістів, члени якої відразу й відокремилися від українського загалу вже хоч би тим, що оздоблювали свої групи жовто-синім щитком з мечем і взаємно почали вітатися на німецький спосіб підняттям правої руки догори. Тоді, як всі доти існуючі українські політичні організації не заводили собі ані окремих знаків, ані не віталися якимось іншим способом, яким вітаються звичайно люди у цивілізованому світі.» [2]

Таку відзнаку описав Зіновій Книш: «Вживалася у Легії Українських Націоналістів членська відзнака у формі щита в українських барвах, з державним тризубом. Щит охоплював колом ланцюг, як символ соборності, з-під щита виднілося руків'я і кінець меча, що перехрещував щит. На щиті надпис: «Думка думкою, меч мечем». [3]

Фото 1

На жаль, відзнака не виявлена ні в одній музейній збірці чи приватній колекції. Ймовірно, була вилучена органами НКВС. Подана її реконструкція. (Фото 1)

На початку січня 1931 р. від Осипа Рудакевича зі Львова до Музею Наукового Товариства ім. Т. Шевченка поступила відзнака Легії Українських Націоналістів в ЧСР. Згідно запису в інвентарній книзі вона виглядала так: «Тризуб в ланцюговім вінку на щитку синьо-жовтим з мечем.» Тут же було подано місце і час її виготовлення – Прага, січень 1926 р. (Інвентарна кн. Музею НТШ т. 5, № 20979, С. 57)

Далі Г. Гордієнко в своїй праці подає ідею напису на відзнаці: «Становище в Україні переконувало членів Легії, що проти деспотичного окупанта не можна йти тільки самою ідеєю і що тільки меч із величною думкою зможуть побороти вороже беззаконство й повернути державність Україні.

І тому гасло ЛУН «Думка – думкою, меч – мечем» ще більше спонукало до дальшого плетання в себе отих українських військових традицій, що були невід'ємною частиною духовності членства ЛУН. Події на окупованій Україні свідчили, що перемогу думки можна закріпити тільки мечем.»[8]

Про членство в новоствореній Г.Гордієнко подав таку інформацію: «Більшість особового складу Легії становили наддніпрянські українці, здебільшого колишні полуботківці (вихідці з кіл новітніх Українського військового клубу ім. гетьмана Павла Полуботка) та прихильники західноєвропейських державницьких ідей, що робило ЛУН на початку свого існування ідеологічно неоднорідною. Але авторитет лідера ЛУН полковника Миколи Сціборського і запроваджений ним обов'язковий ідеологічний вишкіл членства, поступово перетворили Легію на базу ідеологічно однорідну організацію, членство якої повністю перейшло на ідеологію українського націоналізму.

Відбулася наша соборна солідарність на другий день після убивства Симона Петлюри, пішли сумним жалібним походом через ціле місто Подєбради до Євангельського костела на Гасовій вулиці на панахиду по «убієнному рабові Божому Симонові...» (фото 2) [5].

Відзнака виявлена у декількох примірниках, один з примірників знаходиться у київського колекціонера Олександра Мельника. Відомо декілька різновидів. Відзнака випущена до 5-ої річниці вбивства С. Петлюри. [7]

У 1927 р. Центральний Комітет ЛУН ініціював створення «Національно-Військового Союзу в Чехословацькій Республіці», основним завданням якого мало бути об'єднання з іншими подібними військовими організаціями українських вояків в єдину.

Того ж року ЛУН почала видавати свій пресовий орган – місячник «Державна Нація». Центр організації перебував у м. Подєбради, де гуртувався навколо Української Господарської Академії, студенти та викладачі якої становили більшу частину членства ЛУН.

ЛУН започаткувала традицію української націоналістичної символіки, яку згодом використовували ОУН, УПА та українські націоналістичні кола на еміграції. (Фото 3).

Фото 2

Фото 3

Відзнака виявлена в одному примірнику приватній збірці київського колекціонера Олександра Мельника.

Крім того, членством ЛУН також вперше було запроваджене націоналістичне вітання «Слава Україні!», запозичене з військового вітання Чорних Запорожців.[9]

Легія Українських Націоналістів – перша в українській історії

організація, що ідеологічно оформилася як націоналістична. Саме ЛУН вперше почала використовувати назву «націоналістичний», замість використовуваних доти «національний» або «державницький». (Фото 4), [10].

Фото 4

Фото 5

Після усвідомлення спільних ідеологічних платформ з Українською Військовою Організацією, Групою Української Національної Молоді і Союзом Української Націоналістичної Молоді, ЛУН створила разом із цими організаціями єдину Організацію Українських Націоналістів, символіка якої поєднувала в собі зображення тризуба та меча, започаткованого Легією Українських Націоналістів. (Фото 5).

Література:

1. uk.wikipedia.org > wiki > Легія_українських_націоналістів.
2. Гаврило Гордієнко. Під щитом Марса /// Спогади, том 2-й. Мої Подєбради 1 (1922-1931), Філадельфія. Накладом автора, – Ст. 166.

3. Книш З. Становлення ОУН.-К., вид-во ім. О. Теліги, 1994. – ст.28-29.
4. ЦДІА України у Львові, ф.309, оп.1, спр.788, арк.33, № 712/20979.
5. [uk.wikipedia.org](http://uk.wikipedia.org/wiki/Легія_українських_націоналістів) › wiki › Легія_українських_націоналістів. Заснування.
6. Гаврило Гордієнко. Під щитом Марса /// Спогади, том 2-й. Мої Подебради (1922-1931), Філадельфія. Накладом автора, – Ст. 165
7. Повідомлення Українського Історичного Товариства про випуск пропам'ятного значка.// Тризуб.10 травня 1931 р.ч.18.ст.24.
8. [uk.wikipedia.org](http://uk.wikipedia.org/wiki/Легія_українських_націоналістів) › wiki › Легія_українських_націоналістів. Символіка.
9. [uk.wikipedia.org](http://uk.wikipedia.org/wiki/Легія_українських_націоналістів) › wiki › Легія_українських_націоналістів. Діяльність.
10. Артюшенко Ю. Легія Українських Націоналістів //3б. «По торах борців за правду і волю». – Чикаго,1957.

ПРОЕКТ ВІДЗНАКИ «СОЮЗУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛІСТИЧНОЇ МОЛОДІ» У ЛЬВОВІ

Досліджуючи протягом декількох десятиліть Українську фалеристичну спадщину, що налічує понад тисячу примірників різноманітних військових нагород та орденів, ювілейних медалей, пам'ятних відзнак, значків, що їх випускали українські військові, політичні, наукові, спортивні, релігійні, просвітянські, медичні та інші громадські організації періоду недержавного існування України у ХІХ – ХХ ст. вдалося виявити в Науковій бібліотеці опис проекту відзнаки «Союзу Української Націоналістичної Молоді», яка можливо була випущена у 1928 році. Ось яку інформацію помістив часопис Національної молоді «Смолоскип» в січні 1928 року:

Проект відзнаки С.У.Н.М.

Як окремих додаток додаємо до цього числа «Смолоскипів» проект відзнаки для членів Союзу Української Націоналістичної Молоді. Відзнака може бути виконана в золоті або бронзі та в двох емалях – синій та блакитній. Величина звичайних дотеперішніх відзнак. Відзнаки можуть носити тільки члени С.У.Н. [1]

Відзнака не виявлена.

В часописі «Смолоскип» під рубрикою «З нашого руху – в наших організаціях» є така інформація: 1 Група Української Націоналістично Молоді у Львові.

«Сам факт, що група є у Львові причиняється до її значіння. Вона зв'язана в одну цілість із усім українським народом; черпає від него свої соки.

Нараховуємо уже 150 членів, - вже й число гарне! Тепер ходить нам лише о якість наших членів. Бажаємо, щоби усі члени скоріше стопилися у одно із групою, бо група повинна бути для них символом нашого найвисшого змагання.

Серед боротьби стаяться нові характери, являються таланти, які і прочих ведуть не схибленим шляхом. Одиниці натворюють серед загалу запал, а у загальнім настрою черпають і для себе дальше завзяття.

Ці провідники у нас уже є, їм завдячуємо і наші успіхи. Ці успіхи нас найбільше з'єднують і витворюють любов до зривів. Згадати тільки збори Студентської Громади! Тоді виявилася сила нашої організованости, тоді й святити ми тріумф завдяки тому, що зуміли притягнути до себе усіх тих байдужих.

Що відноситься до наших буденних занять, то ми що тижня відбували сходи з дискусійними рефератами, обговорюємо всякі актуальні теми тощо. Що тижня відбуваються правильно прикази для все нових. Наші члени працюють впрочім по різним товариствам.

Наші активи – це те, що ми захопили у свої руки усі студентські установи, за нашою ініціативою відбулися вже у цім академічнім році три віча націоналістичної молоді, а два – загально студентські.

Адміністраційний апарат, якого обов'язком буде між іншим дати громадянству допомогу.

Ми з вірою глядемо у нашу будучність. З однієї сторони віримо, що уже недалекий є час, у якому ми вестимо перед нації, а з другої, що наша притягаюча сила є так велика, що небавом під нашим стягом зединиться загал українського студентства Львова. У січні 1928 р. В.М.Я.»

Мова оригіналу збережена

А починалось все у Києві. Серед середніх навчальних закладів Києва на початку 1920-х років незаперечно кращою вважалася Перша трудова школа ім. Т. Шевченка. Вона була створена на базі першої в столиці української гімназії, відкритої зусиллями Центральної Ради 18 березня 1917 року, і перейняла її традиції. Від заснування школи її неофіційним шефом став секретар міжнаціональних справ Центральної Ради, відомий громадський діяч Сергій

Єфремов. Під час випускного вечора у кінці травня 1923 року 60 випускників школи утворили Літературне товариство, невдовзі перейменоване у Товариство єднання і згоди (ТЄЗ). Головною метою його було зміцнювати шкільну дружбу, підтримувати постійний зв'язок, допомагати педагогічному колективу школи у вихованні дітей.

У 1924 році товариство очолив 20-річний студент Інституту народної освіти Микола Павлушков. Цей енергійний і, безперечно, талановитий юнак народився у Тулі. Після того, як у роки громадянської війни його батько, народний учитель, а потім священник, був заарештований чекістами і кинутий за ґрати, Микола перебрався до Києва. Поселився у брата матері - дядька Сергія Єфремова.

У червні 1925 року М. Павлушков реорганізував товариство у Спілку української молоді. Діяльність СУМ виходила із програми, яку він склав. СУМ ставила за мету формування національної української свідомості, поширення ідей відновлення незалежності Української Народної Республіки, поглиблення знань вітчизняної історії. Ставилось завдання вивчати військову справу, йшлося і про придбання зброї.

Конкретну структуру СУМ зараз важко з певністю встановити. Бо такі були часи большевицької окупації та сталінського терору. Члени СУМ працювали, імовірно, по п'ятірках, аби кожен член міг знати не більше, ніж чотирьох інших друзів. Історичним фактом є те, що члени СУМу 1927 року, в першу річницю вбивства отамана Симона Петлюри в Парижі, розповсюджували листівки на Софійській площі. Тоді ще був чинним Софіївський собор, де раніше служив Василь Липинський, митрополит Української автокефальної православної церкви (УАПЦ).

Діяльність СУМ була викрита у 1929 році. Першими заарештованими, які потрапили за ґрати київської Лук'янівки, були керівники Спілки української молоді Микола Павлушков, Борис Матушевський і Діодор Бобир. Скоро камери тюрми стали заповнюватись новими партіями заарештованих. Люди ДПУ (Державне політичне управління) «працювали» день і ніч. Для проведення слідства були залучені досвідчені «фахівці». Вирок було оголошено 19 квітня 1930 р. На судовому процесі, що розпочався в Харкові 9 березня 1930 року, головними керівниками СУМ названо Миколу Павлушкова і Бориса Матушевського. Вони були засуджені та відправлені в радянські концтабори. А у 1937 році в урочищі Сандармох на півдні Карелії, на виконання постанови Політбюро ЦК ВКП(б) напередодні 20-ліття Великої Жовтневої соціалістичної революції, капітан Михайло Матвеев власноручно виконав смертні вироки 1111 в'язням Соловецького табору особливого призначення (СЛОН), серед яких був і Микола Павлушков.[2]

Подальша діяльність товариства «Союз Української Молоді» не входить хронологічно у формат цієї публікації, тому подана скорочено.

«Спілка Української Молоді» була відтворена в Німеччині 1946 р за ініціативою провідників Закордонних частин ОУН. Осередки організації були в багатьох таборах переміщених осіб, а масово молодь почала вступати до організації в 1947-1948 рр. після затвердження Центральним Комітетом СУМ програми і статуту організації. [3]

Досягнення в роботі відзначались різними відзнаками, а вся організація мала організаційну відзнаку в емалі у вигляді стилізованого тризуба, створеного з переплетених букв, що відтворювали назву організації «СУМ». (Фото 1-5).

Члени СУМ вживали уніформу з ремінною спряжкою під час офіційних виступів, з деякими модифікаціями для вікових груп. (Фото 6).

Сумівці мають свій марш (слова Леоніда Полтави) та вітаються на заняттях привітом «Честь України», відповідь – «Готов боронити», та привітом «Гартуйсь».

Зображення великої гаптованої емблеми Спілки Української Молоді в Україні має форму щита (зеленого кольору) та два дозрілі жолуді (коричневого кольору). Зелені дубові листки символізують молодість, міцність та силу, а жолуді вказують на плоди праці сумівців, що полягає у вихованні членства СУМ в Україні.

Посередині щита розташовано три букви «С.У.М.» Ці букви укладені у формі тризуба і зображені білим кольором, що символізує чистоту ідей та прагнень Спілки

Від низу емблеми, де розташоване сонце (золотого кольору) до верху щита проходять золоті лінії. Ці лінії зображують промені сонця, що освітлює шлях до мети та символізують поширення Спілки серед молоді.

З незначними змінами у зовнішньому вигляді, вживалась в організації металеві відзнаки. (Фото 7).

З проголошенням незалежності України 24 серпня 1991 року головне завдання СНУМ виявилось виконаним. Виникла потреба боротися не «проти» чогось (в даному випадку — проти російської імперії), а «за» щось — за розбудову Української Держави.

На Другому Великому Зборі Спілка приймає ряд важливих змін в статуті, визначивши виховний зміст своєї діяльності головним напрямком роботи. Одночасно змінено назву на СУМ — Союз Української Молоді. Цим підкреслювалося перехід до нового етапу існування організації — будуючого.

Фото 1

Фото 2

Фото 3

Фото 4

Фото 5

Фото 6

Фото 7

Література:

1. З нашого руху. Група Української Націоналістичної Молоді //Смолоскип. ч.1.-1928 р.
2. kmu.gov.ua/control/publish/article
3. Білейчук М. Осередок СУМ в Регенсбурзі. //Регенсбург. Статті-Спогади-Документи. Нью-Йорк.1983. – С. 342.

Унікальні відзнаки Українського Технічно-Господарського Інституту

У 1932 році на базі УГА (Українська Господарча Академія) був заснований заочний Український Технічно-господарський Інститут (УТГІ), що зберіг структуру і програму УГА. Відзнака прийнята Сенатом УГА 3.VII.1934 р, і видавалась разом з дипломом на відповідне фахове звання (агроном, економіст чи технолог) .

Ось подає в журналі «Вісті» проф. С. Комарницький про розробку проекту на відзнаку УТГІ: «З 24 проектів відзнаки, що досі були подані до УТГІ Сенат Української Господарської Академії схвалив проект інженера, економіста Валерія Добровольського.

Подаємо нижче рисунок та опис цієї відзнаки.

На фоні замкненого кола (символ соборності української нації) стоїть УТГІ. Від нього розгортається безконечність та дві площі, що символізують основні завдання УТГІ; 1) зліва, із знаком тризуба – його національний напрямок; 2) справа, з книжкою – загальне култарне значіння УТГІ. Розмір відзнаки 2x2.5 см

Вибір Сенату спинився на цьому проекті з огляду на простоту. Він увесь зложений з простих геометричних фігур і простотою своїх ліній символізує напрям модерної техніки й господарської організації.

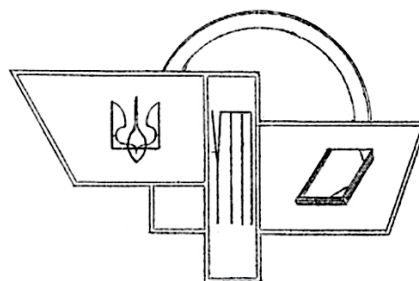
Право ношення відзнаки належить всім студентам та курсантам УТГІ, як під час студій, так і після їх закінчення. Відзнаки будуть виготовлені в найближчому часі.

Про ціну й спосіб набування буде повідомлено в наступному числі «Вістей». Попередні зголошення адресувати до Секретаріату.» [1] Мова оригіналу збережена. «Український Технічно-Господарський Інститут заочного навчання при Українській Господарській Академії був зразком УГА, але крім того існували різні курси: пасічництво, городництво, миловаріння, курси українознавства, чужих мов, журналістики. Для студентів-заочників було видано 77 підручників. Виходив друком журнал «Вісті УТГІ». У 1932-1939 роках тут навчалось 1087 студентів, а у 1940-1945 роках – 7020. Після закінчення війни керівництво УТГІ одержало дозвіл від американської влади продовжувати навчання в м. Регенсбурзі (Баварія). У 1947 році з нагоди 25-ліття заснування Української Господарчої Академії та 15-ліття УТГІ в Регенсбурзі була випущена ювілейна відзнака.»

Мова оригіналу збережена. [2]

Опис ювілейної відзнаки з нагоди 25-ліття Української Господарчої Академії: Відзнака у формі щита, на який накладений трикутник з написом на основі «УГА-УТГІ» (Українська Господарча Академія - Український Технічно-Господарський інститут) на бокових сторонах трикутника два перехрещені колоски. Над трикутником вгорі тризуб, по обидві сторони дата: «1922 1947»

Відзнака з жовтого металу, розмір 15,5 x 15,5 мм. Автор не встановлений.

Література:

1. Вісті українського Технічного-господарського інституту позаочного навчання при Українській Господарській Академії у в ЧСР, Подебради, 1934. Ч.5. 16 травня С. 22-23.
2. Білий. Д. Студентство УТГІ після Другої світової війни. // Регенесбург, статті-спогади,- документи. Наукове тов.-во ім. Шевченка. Нью-Йорк.1985,С. 381-386.
3. Пахолко С. Фалеристичні пам'ятки українських вищих навчальних закладів у Чехословацькій Республіці (1919-1945рр)//Нумізматика і Фалеристика. 2007. - Ч.1 С.30-34.

УКРАЇНСЬКА ГРОМАДА В ЧСР ТА ЇЇ УНІКАЛЬНА ВІДЗНАКА

Восени 1927 року серед українців-емігрантів на території Чехословацької Республіки виникла ідея створення громадської національної безпартійної організації, що згуртувала б широкі верстви української еміграції навколо якогось центру для громадсько-культурного життя.

Фото 1

З ініціативи тодішнього «Союзу Організацій Українських Націоналістів» 27 листопада 1927 року, відбулася приватна нарада осіб різноманітного національно-політичного світогляду, яка схвалила думку про створення такої не-партійної організації, а для втілення в життя свого рішення обрала Ініціативний Комітет у складі семи осіб на чолі з поручником Михайлом Галаганом, старшиною 1-го Українського Козацького полку імені гетьмана Богдана Хмельницького (фото 1).

За дорученням Ініціативного Комітету д-р М. Галаган подав статут та запропонував назву новоствореної організації – «Українська Громада в ЧСР»

Поданий статут Громади затвердило Міністерство Внутрішніх Справ ЧСР 28 травня 1928 року.

Переважну більшість української еміграції в ЧСР становили воїни Української Галицької Армії (Гірська бригада та бригада ген. Кравса) та колишні воїни Українських Армій.

Українська Громада на терені ЧСР – була єдиною соборницькою організацією українських емігрантів, що з усіма своїми філіями, провадила організаційну, культурно-освітню та національно-виховну роботу, рятуючи емігрантів перед небезпекою зникненню в чужому середовищі.

Українська Громада влаштовувала урочистості з нагоди державних і національних свят, проводили курси українознавства для дорослих і курси для дітей.

Плекалися народні традиції, звичаї та культ борців за визволення України, любов до рідної землі, ідею Української Соборності.

Фото 2

З метою закріплення цих ідей на загальних зборах Української Громади та з нагоди 5-літнього ювілею Української Громади, на пропозицію Голови Української Громади, д-ра Миколи Галагана ухвалили для членів Громади пам'ятну відзнаку, на якій зображена мета наших визвольних змагань і праці на еміграції – Соборна Українська Держава (Тризуб) – і способи її досягнення – боротьба інтелектуальна й фізична (Перо і Меч) (фото 2) [1].*

Загальні збори урочисто проголосили, що членство Громади непохитно стоїть на засадах Української Соборності й надалі керуватиметься цими ідеями та змагатиметься до досягнення цієї мети, за яку вони на Рідній Землі боролись мечем, пером і молотком (фото 3).

Зображенням відзнаки Української Громади удекорована на прапорі філій в місті Мостець (фото 4).

Також ця відзнака була описана та поданий її малюнок в часописі «Український Тиждень». (Фото 5) [2].

Фото 3

* Відзнака поки що виявлена в одному примірнику.

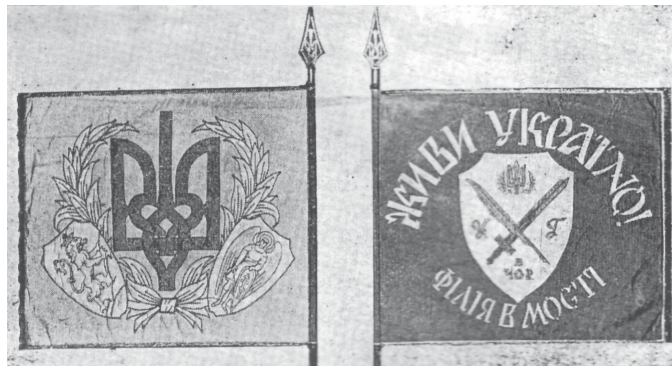

Фото 4

Фото 5

Ось як це звучало:

«Громада має свою відзнаку, що її в побільшому виді подано на цьому місці. На жовтому тлі український тризуб. а в горішній частині щиту, в середині якого перехрестя з пера і меча. Довкола щиту блакитний край.»

А з нагоди 10-ліття Української Громади в ЧСР 5 червня 1938 року в Празі відбулися ювілейні збори, що підтвердили членство Громади, яке в своїй більшості склалося з українських вояків-емігрантів, та задекларували, що будуть непохитно стояти на засадах Української Держави й надалі змагатимуться до досягнення мети, за яку вони на Рідній землі боролись мечем, пером і молотом. (Фото 6).

Ювілейні збори поручили Українській Громаді провадити далі цю працю. та закликали тісніше єднатись навколо Провідника Громади д-ра Миколи Галагана, ще активніше працювати на користь нашої визвольної боротьби за волю України (фото 7).**

Фото 6

Фото 7

Література:

1. Галаган М. Десять років Української Громади в ЧСР. Огляд життя чинності (1927-1937)// Прага. 1938. – с. 30
2. Український тиждень. Українська Громада Прага в ЧСР. ч. 33-34, – 1937. с. 6
3. Українська Громада в ЧСР та її унікальна відзнака. Пахолко С.// «Фалеристи і Нумізмати» ч. 4. 2011 р.

** Д-р Микола Галаган в 1945 був заарештований контррозвідкою 1-го Укр. фронту і вивезений у Київ, 1946. Військовим трибуналом засуджений до 10-ти років таборів. Покарання відбував у Кемеровській обл. (РФ). Ймовірно що загинув у Лук'янівській тюрмі. Подальша доля невідома.

УКРАЇНСЬКІ ВІДЗНАКИ З ГОЛОВНИХ УБОРІВ УЧНІВ РІДНОЇ ШКОЛИ ТА НАРАМІННІ ВІДЗНАКИ-НАШИВКИ УКРАЇНСЬКИХ ГІМНАЗІЙ У ГАЛИЧИНІ

На території Західної України польський уряд із середини 30-х рр. заборонив відкривати не лише державні, а й приватні фахові школи з українською мовою навчання. Постійне ущемлення прав українських студентів та вчителів, знущання і презирство з боку поляків, привело до того, що в українських та утравістичних (двомовних) навчальних закладах, студентство само себе українізувало, щоб таким чином відрізнятись від інших студентів не українців, протистояти утискам і демонструвати стійку позицію у власних проукраїнських поглядах.

Насамперед це стосувалося заміни кокард та знаків на головних уборах.

Наприклад, учні Рівненської української гімназії, яку з великими потугами дозволили відкрити у 1929 р. поляки, використовували кокарди на кашкетах із трьох літер «РУГ» (Рівненська Українська Гімназія), в обрамленні двох лаврових гілок. (Фото 1, 2, реконструкція).

В шкільному році 1933/34 скасовано уніформи поодиноких середніх шкіл та введено загально-польську уніформу, однакову для всіх середніх шкіл.

Дівчата мали спіднички та блюзи замість суконь, а хлопці повинні мати штани і жакети, як і раніше, кольору темно-синього. І в дівчат, і у хлопців – металеві гудзики. На лівому рукаві має бути «щит» з номером гімназії. Від першого до шостого класу, включно, блакитні «щити» з срібним обрамленням та цифрами, а для двох старших класів: сьомого і восьмого «щити» червоні з золотим обрамленням та цифрами. Номер Рівненської гімназії був 728... (Фото 3) [1].

Газета «Український тиждень» в публікації «Нумерації» для гімназій Рідної Школи», подала інформацію з переліком номерів Українських гімназій. (Фото 4) [2].

Фото 1

Фото 2

Фото 3

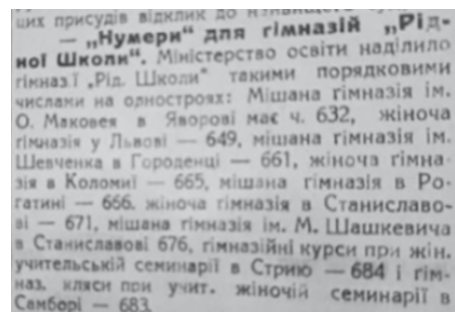

Фото 4

За новою освітянською реформою 1933-1934 рр. було повністю видозмінено шкільний одяг та знаки розрізнення. Головний убір – кашкет, мав стандартний тип з пластмасовим дашком та посередині знак: у колі – відкрита книжка, на ній смолоскип, який символізував просвітництво. (Фото 5-9)

Фото 5

Фото 6

Фото 7

Фото 8

Фото 9

Фото 10

Ще одним різновидом кокард круглої форми були кокарди учнів торговельно-промислових шкіл. Вони різнилися тим, що на обох сторінках символічно розгорнутої книги стояли дві літери «Т» і «П», які означали, що навчальний заклад торговельно-промислового спрямування. Всі вищезгадані кокарди кріпилися до головних уборів за допомогою гвинтових закруток, на металеві вусики чи просто пришивалися. Виготовлялися з різного металу – латуні, алюмінію тощо (фото 10).

У спогадах колишнього гімназиста Заліщицької гімназії Василя Вериги, подано опис кокарди та нарукавну емблему цього навчального закладу: [3]

«...Крім того усі учні мусіли носити на лівому рукаві по вище ліктя, надане Міністерством Освіти число середньої школи, яке для Заліщицької гімназії було «613». Числа середніх шкіл Польщі були вигравіровані сріблом на щитиках, розміру приблизно 2 x 23/4 цілі, ясно-синього кольору для нижчих класів та малинового кольору для сьомого та восьмого класу гімназії старого типу або для новосформованих ліцеїв. Краями щитика була також срібна обвідка для нижчих та золота для вищих класів у формі шнурочка шириною коло трьох міліметрів. На шапках і беретах мала завжди бути причеплена округлої форми металева відзнака, на якій, на тлі відкритої книжки, був зображений запалений смолоскип. Назагал це були гарні однострої і шкільна влада строго пильнувала, щоб учні й учениці ходили завжди в одностроях та обов'язково зі щитиком на лівому рукаві...».

Також в газеті «Діло» подано оголошення про введення нумерації шкіл [3]:

«...Нумерація шкільної молоді. Міністерство освіти на основі розпорядку з 27 березня ц. р. в справі вбрання шкільної молоді ввело розпорядженням з 20 липня ц. р. числа для шкіл, яких молодь була зобов'язана від нового шкільного року носити на лівім рукаві шкільного одягу щитики з краскою школи та вишитим числом.

Для державних гімназій з українською мовою навчання призначено числа: у Львові головне заведення 571, філія 572; в Перемишлі 580, в Коломиї 591, в Станіславові 597, в Стрию 600, в Бережанах 604. З приватних українських середніх шкіл одержали такі числа: гімназія Р. Ш. в Дрогобичі 627, жін. гімназія Василянок у Львові 644, гімназія Укр. Інст. для дівчат в Перемишлі 651, гімназія Р. Ш. в Тернополі 581, гімназія Р. Ш. в Золочеві 682».

У газеті «Діло» за № 203 від 05.08.1933 р. було доповнено інформацію про нумерацію шкіл: «На основі відомого розпорядку міністра освіти з 27 березня ц. р. призначено числа, які молодь має носити на лівій руці, також для вчительських семінарій, державних і приватних. З українських приватних семінарій одержали: жіноча семінарія Василянок у Дрогобичі число 142, жін. семінарія Василянок у Львові – 148, жін. семінарія «Рідної Школи» в Самборі – 156, жін. семінарія. Василянок у Станіславові – 161 і жін. семінарія Рідної Школи в Стрию – 163». [4]

Фото 11

Фото 12

З 1934 р. у приватних гімназіях Українського педагогічного товариства «Рідна школа» дозволялося носити подібну до вищезгаданих відзнаку на головному уборі з літерами «Р» і «Ш».

Такий дизайн відзнак «Р.Ш.», які зовні дуже нагадували тризуб, свідчив про велике бажання української учнівської молоді та викладацького складу хоча б якось впровадити у рутинне життя рідний та

близький для душі символ власної Держави. Взірці відзнак «Р.Ш.» входили, як складовий елемент до однострою і були однаковими (уніфіковані) для всіх учнів. Поряд з цим у газеті «Діло» було подано інформацію про однострої в школах «Рідної школи»: «Головна Управа Р.Ш. подає до відома, що Кураторія затвердила проект однострою для молоді середніх шкіл Р.Ш. і взірці розіслано вже до всіх дирекцій шкіл. Відзнаки на шапки, однакові для всіх шкіл Р.Ш. (для середніх шкіл жовтої краски) можна замовляти в Книгарні Р. Ш. (Львів, вул. Сикстуська ч. 20.)».

Джерела та література :

1. Гуцуляк. М. Про близьке здалека. Рівненська Українська Гімназія 1923-1939 // Канада. 1976. С. 201.
2. Верига В. Там, де Дністер круто в'ється // Торонто, 1974 р.
3. «Діло» ч. 89 від 05.04.1934 р.
4. «Нумерація» для укр. гімназій «Р.Ш.»// Український тиждень, – 12 січня 1935 р., С. 12.

КУЛЬТ ПОЛЕГЛИХ ЯК ЗАГІБ ПАМ'ЯТНИКІВ ТРАДИЦІЇ. ПОВЕРТАЮЧИСЬ ДО НАПИСАНОВОГО

На початку 1927 року у Львові відбулися установчі збори «Товариства охорони воєнних могил» за участю делегатів українських громадських установ і читалень, а також представників інтелігенції. В українських газетах зазвучала тема збереження стрілецьких могил, наголошувалась на необхідності встановлення більш капітальних надгробних пам'ятників.

Фото 1

Досліджуючи протягом тривало часу меморіальні пам'ятники та меморіальні таблиці «Полеглим за Волю» воїнам Української Галицької Армії у виконанні скульпторів Сергія Литвиненка, Льва Лепкого, Романа Грицяя, вдалося виявити в часописі «Літопис Червоної Калини» зображення ще однієї пам'ятної меморіальної таблиці «Полеглим за Волю», що була встановлена в с. Романів, відлиту відомим підприємцем та власником єдиної в Галичині української «Ливарні дзвонів і артистичних відливів Михайла Бринського» (фото 1).

Ось як про це написав в часописі «Літопис Червоної Калини», поки що, невідомий автор з абвіатурою Б. Г. (мова оригіналу збережена):

«Серед численних звичаїв, зв'язаним з Святим Воскресінням Христового на окрему увагу заслуговує церковний звичай т.з. «сорокоустів» – поминок за покійних...

В часі відправи сорокоустів священник проголошує: «Помяни Господи душу усопшого ... раба Твого» і додає ім'я покійного, що його відчитує з окремого списку, а саме з т.зв «Помяника усопших»...

З давніх «Помяників» заховалися в нас, головню в музеях, відносно невелика кількість, у сучасному вони мало поширені, а то просто невідомі. А в тім значіння й вартість головню родинних «Помяників» дуже велика. Традиція роду й родини повинні бути в нас плекані якнайпильніше, вони ж основні клітини нації й сили. Маючи на увазі розглянути цю справу ширше на іншому місці, приходиться мені тут сьогодні ствердити, що традиція «Помяників» все ж у нас не завмерла, тільки ж знаходить – головню в останньому часі – нові для себе форми. На тлі з глибоким пієтизмом плеканого в усьому культурному світі культу поляглих у великій світовій війні, зокрема культу «Могили Незнаного Жовніра» зродилася в українському народі своєрідна його форма, а саме щорічні зелено-святочні походи на Могили Героїв, а попри те в багатьох місцевостях найшов він свій вияв у формі пропам'ятних таблиць у честь Поляглих з цих місцевостей, з докладним списком імен і прізвищ. Оті таблиці і приходиться вважати новою формою старозвичаєвих церковно-родинних «Помяників усопших», які одначе вже не з пергамену, а з багато тривкішого за нього, бронзу, чи мармуру. І в часі великопісних «сорокоустів», зокрема в Великий Четвер проминає священник Тих, що їх імена видніють на таблиці помянику, уміщеному на почесному місці стін церкви.

Пам'ять про батьків, братів, синів, знайомих, що в знак, що в днях заліза й крові голови свої поклали десь далеко від рідних сіл і стріх, затривалюється і поминається отожд кожного року і переходить од рода в рід, стає справою вічною.

Авторові цих стрічок пощастило досі зладити виказ (наказ, прим. автора), а то і світлини поверх 70-ти помяників, що вмуровані головню в церквах ріжних місцевостях краю разом з виказом уміщених на них імен та прізвищ.

Оцей виказ в міру часу й місця будемо поміщувати на сторінках «Літопису» по повітах і, можливо, зі світлинами. Слід зазначити, що в деяких місцевостях культ Поляглих прибирає незвичайно глибокий характер, і так прим. в селі Почапи Золочівського повіту під пам'ятником-таблицею є вміщена золота урна, закінчена вгорі горючою лампадкою, і в урну кожного року всипають принесену з побоєвищ (Маківка, Лисоня) і могил (м.ін.з могили незначних двох стрільців УГА на Білій Маркіяновій Горі) землю. Отак старинний церковний «сорокоуст» і «Помяники усопших» знаходять нові форми вияву і як такий заслуговує на дальше дбайливе його плекання.» [1]

Пошуки таблиці привели нас з професором Львівської Національної Академії Мистецтв Василем Гурмаком до с. Романів, де ми познайомились з вчителем місцевої школи п. Ярославом Іванишином, який добре обізнаний з історією свого села, зокрема долею пам'ятної дошки, яка була встановлена на стіні всередині церкви Святого Архистратига Михаїла. Можемо лише уявити собі, що відчував тодішній парох села о. Євстахій Бартків, поминаючи полеглих за волю, серед яких його син (фото 2).

Завдяки п. Іванишину було прочитано нерозбірливий текст із нечіткої світлини та здійснена реконструкція таблиці у новітньому варіанті (фото 3).

На даний момент доля пам'ятної дошки невідома, за версією п.Іванишина, ймовірно, пам'ятна дошка була демонтована до приходу «асвабодителів» членами товариства «Просвіта», бо архів «Просвіти» та частина бібліотеки були у скрині десь закопані на території села до кращих часів....

Натомість, в селі на будинку «Просвіти» збереглась пам'ятна таблиця з написом: «У 20 ліття смерті Івана Франка 1916 – 1936 на пам'ятку його відвідин у читальні «Просвіти» в Романові 12 червня 1904. Філія Т-ва «Просвіти» в Бібрці». З метою збереження таблиці від варварів, просвітяни затринькували її до кращих часів...

Фото 3

Романів	1939
четар Мик. Сингалевич	
підхорунжий УСС Ол. Бартків	
*25.7.1900 +3.12.1919	
булав. Теод. Когут	булав. Ол. Ульчан
*24.12.1895. +3.12.1919.	*1.1.1891. +17.7.1925.
ст. дес. Пет. Вовк	ст. дес. Стеф. Качан
*12.7.1890. +6.9.1919.	*7.10.1888. +15.11.1919.
дес. Пет. Довгий	дес. Ів. Лемішівський
*26.6.1890. +4.1.19.	*31.12.1898. +1919.
віст. УСС Мик. Березка	віст. Теод. Іванишин
*3.05.1900. +16.11.1918.	*23.02.1892. +22.12.1918.
віст. Дм. Бирня	віст. Вас. Шліго
*24.8.1890. +19.6.1919.	*13.3.1883. +18.12.1919.
віст. Павл. Закара	віст. Мик. Іванишин
*7.07.1883. +1919.	*7.9.1896. +10.12.1919.
ср. стр. Дм. Гаєриленко	Ів. Чех
*23.10.1894. +1919.	*24.7.1888. +1919.
УСС Мик. Ждан	Мик. Кадич
*23.5.1900. +26.12.1918.	*18.07.1897. +1919.
Пет. Силівак	Стеф. Чех
*22.9.1897. +16.12.1918.	*21.12.1901. +20.06.1921.
Стеф. Рій	Пет. Бурий
*23.1.1899. +1919.	*28.05.1897. +1919.
Стеф. Лич	Дм. Гула
13.4.1902. +1919.	*04.10.1883. +1919.
Мик. Біловус	Теод. Яйко
*10.10.1900. +1919.	*1898. +1919.
Ол. Шутер	Дм. Романів
*11.5.1900. +1919.	*27.10.1898. +28.12.1918.
Ол. Гринюць	Мик. Миске
*28.3.1897. +1919.	*10.1.1885. +30.12.1919.
Ів. Прибила	пел. Зларич
*16.8.1860. +1920.	+8.2.1935

Фото 2

Можна впевнено стверджувати, що майже всі виявлені нами пам'ятні таблиці, проєктовані фірмою «Мемор» у 1937-1938 рр. та відлиті на фірмі Михайла Брилинського, збереглись завдяки національно-свідомій позиції окремих громадян та нащадків Михайла Брилинського.

На жаль, значна частина освячених та встановлених у 1937-1938 роках на зовнішніх стінах та всередині церков, пам'ятниках таблиць, для вшанування пам'яті полеглим воїнам Української Галицької Армії, «асвабодителями» була брутально, по-варварськи викрадена, демонтована, знищена або використана, як металобрухт. [2,3,4]

Література

1. Літопис Червоної Калини. 1939 р. Ч. 5. Ст. Культ померших і поляглих як засіб плекання традиції.
2. Пахолко С. Визначні постаті українців, закарбованих у бронзі й граніті. Ливарник Михайло Бринський та доля його пам'ятних таблиць «Полеглим за Волю». 2019, – С. 71.
3. Там же. Пам'ятні таблиці «Полеглим за Волю» у виконанні фірми Михайла Бринського та меморіальні пам'ятники воїнам УГА скульпторів Сергія Литвиненка, Льва Лепкого, Романа Грицяя. – С. 127.
4. Там же. Генерал Мирон Тарнавський у фалеристичних пам'ятках. – С. 67.

РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНИХ СИМВОЛІВ У НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНІЙ БОРОТЬБІ

Українські символи – золотий тризуб, небесний полководець Архистратиг Михаїл, королівський символ короля Данила – лев, додавали нашим нащадкам відваги захищати українську землю та Європу від азійських орд-завойовників. Загарбання чи окупація держави завжди призводила до падіння та нищення її державного символу, прапора, гербів та національних відзнак – німих свідків самостійності та національної ідентичності. Не дивно, що першим завданням московсько-більшовицького окупанта на Україні була заборона та нещадна війна з національним символом України – синьо-жовтим прапором та тризубом.

Нищили наші національні символи усі окупаційні режими – російський, польський, мадярський, румунський, радянський та німецький. Національно-визвольна боротьба в умовах бездержавного існування українського народу впродовж усього ХХ століття проходила під беззаперечним впливом національних символів та кольорів.

Незаконна, підпільна ОУН, була менш небезпечною для Польщі, бо вела свою політичну діяльність поза законами Польщі, але мала величезний вплив, авторитет та підтримку усього населення Західної України. Тому носіння відзнак членами ОУН викликало особливу лють та жорстокі заходи польської влади. Українські часописи 20-40 років минулого століття рясніють повідомленнями про судові процеси, арешти та штрафи за носіння українських відзнак не тільки членами ОУН, але й членами легітимних українських організацій. Польська адміністрація не тільки забороняла і нищила українські символи, але й цинічно дезінформувала громадськість про сутність українських символів.

Українські національні символи та відзнаки – німі свідки нашого славного, героїчного та трагічного минулого, з честю виконали свій обов'язок перед Україною, були невід'ємною частиною національно-визвольної боротьби та стали символами поваги до нашої історії, символами честі та віри у краще майбутнє українського народу.

Література:

1. Мартинець В. Українське підпілля. Частина перша. Від УВО до ОУН, спогади і матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму // 1949 р. С. 151

Карби національної свідомості: нова книга Степана Пахолка	3
Всесвітньо відомий оперний співак Олександр Мишуга у філокартичних та фалеристичних пам'ятках	4
Увіковічення Українських Січових Стрільців та воїнів Української Галицької Армії у творчому доробку Льва Лепкого	9
Вшанування пам'яті Маркіяна Шашкевича у пам'ятних таблицях та фалеристичних пам'ятках	12
Вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка 8-11 березня 1914 р. в Тернополі	21
До питання авторства скульптурних портретів на фасаді Народного Дому в м. Стрию	23
Фалеристичні пам'ятки Всепросвітянського з'їзду в Ужгороді 1937 р.	28
До історії меморіальної таблиці воїнам УГА в церкві Св. Архистратига Михаїла в м. Бучач та її автора	30
До історії спортивної медалі до Дня Українського Спортівця у Бродях.....	34
Грошові знаки-купони пластових частин м. Бережани в 1927-1928 рр.	36
До історії пам'ятної таблиці вшанування Маркіяна Шашкевича	39
Символіка спортивного товариства «Україна»	43
До історії творення фалеристичних пам'яток Легіону Українських Січових Стрільців	46
Фалеристичні пам'ятки української діаспори США та Канади.....	55
Бофони Заполярного проводу ОУН: реальність чи провокація КДБ?	59
Генеза творення Організації Українських Націоналістів (назва, емблема, текст та мелодія гімну, прапор)	60
Фалеристичні пам'ятки українського підпілля від УВО до ОУН	64
Невіднайдені українські фалеристичні пам'ятки, відомі з описів.....	69
Народно-ужиткові вироби з бісеру як відзнаки-обереги в українських військових формуваннях періоду національно-визвольної боротьби 1914-1952 рр.	73
Фалеристичні пам'ятки українських вищих учбових закладів у Чехословацькій Республіці в 1921-1945 роках	76
Фалеристичні пам'ятки українських студентських корпорацій в Західній Європі 1921-1945 років	82
Кокарди та відзнаки українських гімназій першої половини ХХ століття	86
Перстень у системі пам'ятних та військових нагород періоду національно-визвольної боротьби 1914-1952 років	89
Ремінні пряжки Українських військових формувань періоду національно-визвольної боротьби 1914-1956 років	96

Фалеристичні пам'ятки Першої Української Дивізії Української Національної Армії у Британському полоні в Італії	101
Заборона українських національних символів та відзнак окупаційними режимами на Західній Україні	107
Фальсифікація відзнак української фалеристичної спадщини	109
«Повернення собору українцям 9.V.1940»	116
Діяльність першого українського греко-католицького єпископа Стефана Ортинського у Сполучених Штатах Америки у фалеристичних пам'ятках поч. XX століття	118
«До чого доходила московська безликість?» Історія однієї фалеристичної знахідки	121
Поіменні списки 24-го ім. П. Полуботка та 34-го ім. М. Борецької пластових полків м. Бережани (з секретних списків НКВС)	122
Унікальна знахідка періоду національно-визвольної боротьби 1918-1919 років на цвинтарі в м. Рава-Руська	124
Місто мого першого кохання	126
Військова відзнака «Стрілецька Рада» колегії коменданта Січових Стрільців Євгена Коновальця 1918-1919 років	128
Берестейський мир та Холмщина у фалеристичних пам'ятках 1918 року	131
Симон Петлюра – перша жертва політичного бандитизму у фалеристичних пам'ятках	134
Фалеристичні пам'ятки батальйону спеціального призначення НГУ у Львові	136
Фалеристичні пам'ятки українських біженців в таборах переміщених осіб 1945-1949 рр.	138
До історії створення співочого товариства «Бережанський Боян»	144
Фалеристичні пам'ятки пожежно-гімнастичного товариства «Сокіл» 1894-1914 рр.	147
Петро Вавринович Терещук – славетний віденський різьбяр з села Вибудів на Тернопільщині	151
«Дрогобицький Боян» – історія і сучасність	154
Унікальна відзнака Легії Українських Націоналістів	157
Проект відзнаки «Союзу Української Націоналістичної Молоді» у Львові	160
Унікальні відзнаки Українського Технічно-Господарського Інституту	163
Українська Громада в ЧСР та її унікальна відзнака	165
Українські відзнаки з головних уборів учнів Рідної Школи та нарамennі відзнаки-нашивки Українських гімназій у Галичині	167
Культ полеглих як засіб плекання традиції. Повертаючись до написаного.....	170
Роль національних символів у національно-визвольній боротьбі	172

**У нашому видавництві
вийшла з друку книга С. Пахолка
«Визначні постаті українців, закарбовані у бронзі й граніті»
(Львів: Растр-7, 2019. – 196 с.)**

Готуються до друку книги:

1. С. Пахолко, О. Круковський
«Церковні медальйони на давніх землях України»;
2. С. Пахолко, О. Круковський
«Українська фалеристична спадщина. Каталог».

Науково-популярне видання

Степан ПАХОЛКО, Михайло ДМИТРІВ

**УКРАЇНСЬКА ФАЛЕРИСТИЧНА СПАДЩИНА
ПЕРІОДУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ
БОРОТЬБИ 1848-1956 РОКІВ**

Видається в авторській редакції

Підписано до друку 17.05.2022 р.
Формат 60×84/8. Папір крейдований. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 20,46. Обл.-вид. арк. 18,38.
Наклад 1000 прим.

Видавець і виготовлювач: ТОВ «Растр-7»
79005, м. Львів, вул. Кн. Романа, 9/1.
тел./факс: (032) 235 52 05
e-mail: rastr.sim@gmail.com   www.rastr-7.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ЛВ № 22 від 19.11.2002 р.

СТЕПАН ПАХОЛКО

(16.X.1943 р., с. Ветлин Ярославського повіту, Польща).

Внаслідок ганебної операції польської влади родина була депортована до м. Бережани на Тернопільщині. З 1954 року проживає у Львові. Працював на керівних посадах на львівському телевізійному заводі. За фахом – інженер-електрик, за покликанням – колекціонер-краєзнавець. Впродовж понад 50 років зібрав велику колекцію грошових знаків УНР, ЗУНР, військових нагород та відзнак періоду національної-визвольної боротьби 1848-1956 рр.

З набуттям Україною незалежності почав активно демонструвати свою колекцію на масових заходах, мітингах, наукових конференціях, в навчальних закладах та військових частинах. Колекція демонструвалась також на горі Маківці та Лисоня, на могилі вояків УНР у м. Базар, на місці бою під Кругами, на фрегаті «Гетьман Сагайдачний». Учасник наукових конференцій в Бережанах, Болехові, Бродах, Дрогобичі, Стрию, Львові та Києві.

Автор науково-популярних книг «Історія, закарбована в металі», «Українська фалеристика у фондах Львівського історичного музею», «Вшанування Маркіяна Шашкевича в Галичині у першій половині ХХ століття», «Григорій Кузневич – шлях тріумфу та забуття», «Церковна медальєрика на давніх землях України», «Визначні постаті українців, закарбовані у бронзі й граніті».

Автор численних науково-популярних публікацій в журналах українського геральдичного товариства «Знак» та «Нумізматика і фалеристика».

Член Проводу львівського осередку Організації Українських Націоналістів. Член сенату ОУН

МИХАЙЛО ДМИТРІВ

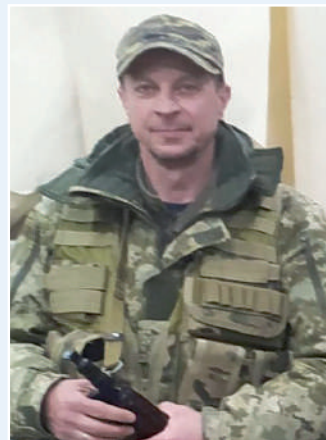
Народився у 1974 році в м. Червоноград Львівської області.

З 1995 року проживає у Львові. Вихований у національно свідомій родині, з юнацьких років захопився історією національно-визвольної боротьби українського народу за волю та державну незалежність.

Протягом тривалого часу зібрав велику колекцію листівок, поштових марок та відзнак періоду національно-визвольної боротьби 1914-1952 років. Працював у Львівській обласній організації національної спілки письменників України, редакції газети «Літературний Львів» та театру-студії «Мета». Здобув освіту у Львівській комерційній академії та у Львівському державному університеті ім. Івана Франка.

Член товариства пошуку жертв війни «Пам'ять», депутат Жовківської районної ради VI демократичного скликання, голова громадської організації Самооборона ім. Дмитра Пелипа. З 2014 року – сотник самооборони та волонтер у зоні «АТО». З 2016 року мобілізований та проходив службу у прикордонній комендатурі швидкого реагування «Шквал», ветеран російсько-української війни, псевдо «Черемшина».

З 24.02.2022 р. служить у ЗСУ.

РАСТР-7

ISBN 978-617-8134-09-9

9 786178 134099